

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

ISSN 2308-7420

**№ 1.
2016**

**АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӮДАКӢ**

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора нашр мешавад*

**Муассис: Институти забон,
адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси
хаттии ба номи Рӯдакии
Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Сардабир

д. и. ф. Раҳматуллозода Саҳидод

Муовини сардабир

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабирони масъул

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Ҳаёати таҳририя:

Абдучаббор Раҳмонзода (узви
пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Махмадҷусуф Имомзода (узви
пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ (узви пайвастаи АИ
ҶТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов (узви вобастаи
АИ ҶТ, д. и. ф.),

Ҷӯрабек Назриев (узви вобастаи АИ
ҶТ, д. и. ф.),

Додихудо Саймиддинов (узви вобастаи
АИ ҶТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сагторзода (д. и. ф., проф.),

Ғаффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Хоҷамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландаров (д. и. ф.),

Қосимшо Искандаров (д. и. т.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Точиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Шарифҷон Хусейнзода, 35,
Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 27,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»,
тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар
фехристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

**Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба
кайд гирифта шудааст.**

Душанбе © Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии АИ ҶТ, 2016

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

ISSN 2308-7420

**№ 1.
2016**

**АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ**

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

**Учредитель: Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан**

Главный редактор
д.ф. н. Рахматуллозода Сахидод
Заместитель
главного редактора
к.ф. н. Аскар Хахим
Ответственный
секретарь
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шариф-
джана Хусейнзаде, 35, Институт
языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия им. Рудаки
Академии наук Республики Таджи-
кистан, комн. 27, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.
Подписной индекс в каталоге
«Почтаи тоҷик» -77755
Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал зарегистрирован Минис-
терством культуры Республики
Таджикистан от 12 ноября 2015 года
за № 0095/мч

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Муллоахмадов (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
Дж.Назриев (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
Д.Саймиiddинов (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
А.Сагторзода (д.ф.н., профессор),
Г.Джураев (д.ф.н., профессор),
О.Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джемшедов (д.ф.н., профессор),
Х.Раджабов (д.ф.н., профессор),
К. Искандаров (д.и.н.),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландаров (д.ф.н.),

Душанбе © Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки АН РТ, 2016

МУНДАРИЧА

Забоншиносӣ

Мирзо Ҳасан Султон.Забон ба сифати омили ташаккул ва муттаҳидии миллат.....	5
Офаридаев Н., Холиқназарова С.Теонимияи қасоиди Носири Хусрав.....	17
Саломов Маҳмаддод. Вижагиҳои услубии баъзе пасвандҳо дар забони шеъри тоҷикию форсӣ.....	33
Шоева Назокат,Икромов Гуландом.Корбасти чанд вожаи ифодагари мафҳуми маъмурӣ дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ.....	39
Душанбиева Нигина.Мавқеи калимаҳои хиндӣ дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот».....	54

Адабиётшиносӣ

Шоҳзамон Раҳмонов. Парешонии устод С.Айнӣ дар таълифи «Ёддоштҳо».....	60
Ҳоким Қаландариён.Кисоии Марвазӣ ва таҳаввули рӯҳии ӯ..	71
Маҳмудҷон Холов.«Сувар-ул-кавокиб»-и Абдурраҳмони Сӯфӣ – шоҳасари астрономияи мушоҳидавӣ асримиёнагӣ....	82
Маҳмадёр Шарифов.Тазкират-уш-шуарои Муҳтарам – манбаи муҳим дар омӯзиши адабиёти асри XIX ва ибтидои асри XX.....	90
Давлатова Холида. Дастхатҳои “Ҳадикату-л-ҳақиқат”-и Санои Ғазнавӣ дар Ғанҷинаи дастнависҳои Академияи илмҳо ва Китобхонаи миллии Тоҷикистон.....	97
Назармуҳаммади Бехруз.Шеърҳои шоирӣ аз дидгоҳи Халилуллоҳи Халилӣ.....	106
Восиева Рухшона. Ривояти форсии «Искандарнома» ё «Калисфени дурӯғин».....	122

Фолклоршиносӣ

Салоҳиддин Фатҳуллоев.Файзали Муроодов – гӯрғулишинос..	131
Дилшод Раҳимӣ.Тасвири унсурҳои фарҳанги мардум дар ҳикояҳои Баҳманёр.....	140
Рустам Оймаҳмадов.Нукоте дар боби сабки рубоӣ ва дубайтиҳои омиёнаи тоҷик.....	147

СОДЕРЖАНИЕ

Языкознание

Мирзо Хасан Султон. Язык как фактор формирования и консолидации нации	5
Офаридаев Н., Холикназарова С. Теонимия касьд Носира Хусрава	17
Саломов Махмаддодуд. Стилистические особенности некоторых суффиксов в языке таджикско-персидской поэзии ...	33
Шоева Назокат, Икромова Гуландом. Использование некоторых слов, обозначающих административное понятие в «Бахористане» Джами	39
Душанбиева Нигина. Слова хинди в словаре «Гияс-ул-лугот» ...	54

Литературоведение

Шохзамон Рахмонов. Рассеянность устода С. Айни о написании «Бухары»	60
Хоким Каландариён. Кисаи Марвази и его духовное совершенствование	71
Махмуддждон Холов. «Сувар-ал-кавакиб» Абд Ар-Рахмана Ас-Суфи – шедевр средневековой наблюдательной астрономии . 82	
Махмадёр Шарифов. «Тазкират-уш-шуаро» Мухтарамы – ценный источник для изучения литературы конца XIX и начало XX вв.	90
Давлатова Холида. Рукописи “Хадикату-л- хакикат” Саная Газневи в Фонде восточных рукописей Академии наук и Национальной библиотеке Таджикистана	97
Назармухаммади Бехруз. Поэзия и стихотворство с точки зрения Халилуллохи Халили	106
Восиева Рухшона. Персидский сказка «Искандарнома» или «Псевдокалисфен»	122

Фольклористика

Салоҳиддин Фатхуллоев. Файзали Муродов – исследователь таджикского народного эпоса Гуругли	131
Дилшод Рахими. Описание элементов народной культуры в рассказах Бахманяра	141
Рустам Оймахмадов. Некоторые особенности простонародных таджикских четверостишия и рубай	147

*Сухан, к-ом аз сари андеши н-ояд,
Навмитаброву гуфтамо нашоад.*

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК: 491.550

C-896

**ЯЗЫК КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ И
КОНСОЛИДАЦИИ НАЦИИ**

Мирзо Хасан Султон

*Института языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия имени Рудаки АН РТ*

Известное изречение отважного саффаридского эмира Якуба Лайса (ум. 879г.) «зачем говорить на языке, которого я не понимаю» [16] после двух столетий так называемого «молчания» в ираноязычном мире, явилось своего рода первым сигналом к волеизъявлению свободлюбивого народа, и поставил заслон дальнейшей экспансии арабского языка в Хорасан и Мавераннахр, тем самым способствовал не только формированию и становлению, но также и процветанию нашего родного языка, плоды которого пожинаем и ныне.

Иными словами, этот вызов свободлюбивого саффаридского эмира – патриота и его политика в части распространения языка фарси-дари открыли дорогу для зарождения и раскрытия необыкновенных дарований, а также способствовали появлению собственных произведений и переводов многочисленных прозаических и поэтических трудов на фарси-дари (таджикский) в последующие столетия.

По мнению некоторых исследователей истории языка, именно по мере утверждения языка фарси-дари в качестве официального языка при дворе Якуба ибн Лайса Саффарида в 867 году, завершился средневековый период иранских языков, который начавшись со времен убийства Дария III – последнего Ахеменидского царя в 331 году до нашей эры, просуществовал почти 1200 лет, и начался новоперсидский период [5].

Исходя из этого, можно с уверенностью сказать, что формирование таджикского народа и его языка происходило

одновременно, и поэтому пробудившееся чувство самосознания и патриотизма, наподобие вышеизложенного «якубова изречения», можно считать знаковым событием в формировании таджикского народа и дальнейшего развития его языка.

В самом деле, мнение о неразрывной связи истории языка с историей нации, не является новым, и оно подтверждено многими исследователями истории языка. Прав известный немецкий ученый Якоб Гримм (1785-1863), который считал язык живым и бесспорным доказательством истории народов. По его словам «имеется более живое свидетельство о существовании народов, чем кости, оружие и могилы: это – их язык» [20,4]. И в самом деле, язык каждого народа это неоспоримый свидетель существования этой нации в мировой истории.

Также истина о том, что основным консолидирующим фактором любой нации является его родной язык, не вызывает никаких сомнений.

Язык фарси-дари (таджикский) несомненно, является своего рода документом, удостоверяющим существование таджикского народа, который развивался и процветал одновременно с формированием таджикского народа, сохранив свою оригинальность, чистоту и изящность по сей день.

Заслуживает особого внимания тот факт, что арабское нашествие и распад Сасанидского государства не смогли сломать чувство этнической гордости и достоинства иранских народов – согдийцев, тохаров (или бактрийцев), маргиан, хорезмийцев..., являющихся прямыми предками таджиков. Молчание, которое воцарилось в ираноязычном мире после арабского нашествия и продолжилось почти два столетия, неоднократно нарушалось иранскими националистическими выступлениями и движениями, такими как выступление Гурака Сугди (720-722), движение Абумуслима Хорасани (747), восстание Сумбода Муга (755), восстание Муканны (776-780). К этому порыву также можно отнести патриотические стихи арабских поэтов иранского происхождения, как Башшор ибни Бурд (714-7830, Абу Нувос (747/762 – 810), Исхок Сугди и др.

Примером проявления чувства гордости своим иранскими корнями, своими предками отчетливо наблюдается в поэзии арабоязычного поэта согдийского происхождения Исхока ибн

Хассона Хурайми Сугди, который жил при правлении Харунаррашида (786-809) и его сына Мамуна (813-833):

*Иннӣ амру'ун мин сароти-с-Сугди-л-басанӣ,
'ирқу-л-а'очими қилдан таййиба-л-хабари[9; 19]*

(Я являюсь одним из высокочтимых и благородных людей Согда, и в моих жилах течет чистая иранская кровь).

Этот же поэт в другом месте в знак возражения одному арабскому поэту пишет, что Мерв и Балх являются родиной его предков, и он сам происходит из рода Сосона и Анушервона:

*Ва нодайтӯ мин Марвин ва Балхин фаворисан,
Лаҳум ҳасабун фӣ-л-акрамӣна ҳасӣбу.
Файо ҳасрато ло дора қавмӣ қарӣбатун,
Фалйаксуру минҳум носирӣ ва ятӣбу.
Ва ин абӣ Сосона Кисро убна Ҳурмузи
Ва Хоқону лӣ лав та'ламӣна насӣбу[7; 19,245].*

(Пригласил к себе всадников из Мерва и Балха, которые были людьми знатных родов. Печально, что родина моего народа не близка, а то мои многочисленные родственники стали бы источником моей радости. Я принадлежу к роду Сосона и Кисро - сына Хурмуза, а чтобы вы знали и Хокон также приходится моим родственником).

То что лицо согдийского происхождения считает себя аджамцем, то есть иранцем, и возводит свой род к Сасанидским царям, а города Мерв и Балха считает своей родиной, в то время были знаковыми словами и свидетельствуют о формировании чувства патриотизма и возрождения иранского национального самосознания, которое достигло своего апогея в период правления Саманидов и это дало возможность великому Фирдоуси во весь голос гордо промолвить:

*Ҳама ҷойи Эрон сарои ман аст,
Чу неку бадаш аз барои ман аст.*

(Мой родной дом – весь Иран, ибо все хорошее и плохое в нем – это моё) (подстрочный перевод).

Другой известный поэт времени Аббасидов Башшор ибн Бурд также происходил из знатного рода из Тохаристана, который считал себя воспитанником семейства Бани Омир, и свой род связывал с Курейшитами Аджамы, то есть с аристократами Аджамы:

*Намат фӣ-л-кироми Банӣ 'Омирин,
Фуруғӣ ва аслӣ Курайшу-л-'Ачам [6; 19,230].*

(Я считаю себя воспитанником Бани Омира, но мой славный род связан с Курейшитами Аджамы).

Всемирно известный ученый Абурайхан Беруни (973 – 1048) также в своем произведении «Осор ал-бокия» («Памятники минувших поколений») с гордостью отмечает своё иранское происхождение и называет народ Хорезма «ветвью большого дерева и одним из притоков персоязычной реки» («ва аммо ахлу Хуворизма ин кону гуснан мин давхати-л-Фурси ва наб'атан мин сархатихим») [1,47].

Как видно из высказываний этих трех великий людей: один согдийского, второй бактрийского и третий хорезмийского происхождения, все трое относили свой род к единому общеиранскому корню.

При беглом рассмотрении вышеприведенных высказываний, можно прийти к заключению, что именно благодаря чувству понимания, единства и кровного родства таких иранских этнических компонентов, как согдийцев, тохаристанцев (бактрийцев), хорезмийцев, хорасанцев... в период правления Саманидов стало возможным завершение формирования таджикского народа и были созданы благоприятных условий для утверждения языка фарси-дари (таджикский) как официального государственного языка.

Политическая, территориальная, экономическая, языковая и культурная общность иранских народов на территории Мавераннахра и Хорасана, которая началась приблизительно с V столетия нашей эры, и притормозилась сначала в связи с проникновением тюрков, а затем арабских завоевателей на эти земли, в конечном итоге способствовала формированию таджикского народа и установлению его государственности во времена правления Саманидов.

По мнению академика Б.Гафурова «в тот период, когда власть в Мавераннахре и Хорасане находилась в руках Саманидов, завершилось формирование таджикского народа» [8, 492]. Поддерживая этот постулат, хотелось добавить, что следующие факторы способствовали формированию таджикского народа при Саманидах:

- первое, единое географическое пространство, где жили согдийские, тохаристанские (бактрийские), хорезмийские, ферганские, парфяно-хорасанские, сакские... народности арийского происхождения;

- второе, наличие и интенсивное развитие экономических и социальных связей среди этих народностей и племен;

- третье, пробуждение национального самосознания согдийцев, тохаристанцев (бактрийцев), хорезмийцев, ферганцев, маргиан, парфяно-хорасанцев... и чувства своего культурного превосходства над тюрками и арабами и объединение этих народностей в единую таджикскую нацию в целях сохранения своей идентичности и угрозы уничтожения;

- четвертый и самый решающий фактор – это окончательное формирование языка фарси-дари (таджикский), которое объединив все эти арийские народности, способствовало формированию таджикского народа.

Арабское вторжение остановило развитие местных языков – согдийского, бактрийского, хорезмийского... и арабскими завоевателями были уничтожены многочисленные письменные источники, сохранившиеся на этих языках. Тем не менее, благодаря непомерным усилиям этих сплоченных народов, язык фарси-дари (таджикский) сумел противостоять доминированию арабского языка и твердо отстоять свои позиции. Слова Абубакра Наршахи в «Истории Бухары» о том, что «жители Бухары в начале распространения ислама при совершении молитвы Коран читали на фарси, ибо не сумели научиться арабскому языку...» [3, 67] (приблизительно в 713 году), свидетельствует о том, что еще на заре исламского нашествия язык всех слоев населения Бухары был фарси.

Исламизация и объединение арийских племен на базе этой новой монотеистической религии, а также вынесение известной фетвы основоположника ханафитского толка Имама А'зама – Ну'мана ибн Сабита Абу Ханифа из Хорасана (699-767) о «дозволенности читать намаз на фарси» («ва лав кара'а-л-Кур'она би-л-форсиййати фй-с-салот, тачузу салотуху»... «И если при молитве читает Коран на фарси, то его молитва будет дозволенным...») открыли дорогу для дальнейшего распространения языка фарси-дари в исламском мире, что в определенной степени послужил дополнительным толчком к формированию таджикского народа и его языка [10, 22-23].

Известный таджикский историк, академик АН Республики Таджикистан Н.Негматов опираясь на достоверные научные факты, считает период Саманидов периодом завершения процесса

этногенетического формирования таджикского народа. Известный ученый с учетом экономических, языковых и культурных предпосылок, а также потенция производительных сил, заложенных в эпоху Саманидов, этот период называет периодом «Достижений», который в научной литературе иногда называют как эпоху «Ренессанса», и даёт следующую формулировку:

«Таким образом, IX-XI столетия в истории цивилизации таджикского народа были эпохой Достижений исторически наиболее возможных высот средневекового экономического и культурного развития, временем становления его государственности, завершения этногенетического формирования самого народа и утверждения его самоназвания, временем начала выхода таджикской науки и литературы на мировую арену, и началом их гуманистической службы на международное общечеловеческое благо» [12, 545].

Относительно ареала формирования языка фарси-дари, который относится к западной группе иранских языков и уходит корнями в парфянский и через него в авестийский язык, все ещё существуют спорные моменты. Однако, бесспорным является тот факт, что ареалом формирования и становления фарси-дари остаются Мавераннахр и Хорасан, и этот язык обогатился за счет местных языков восточноиранской группы: согдийского, тохарского, хорезмийского... [10, 3-28].

Традиция большой любви к родному языку, начатая Якубом ибн Лайсом, впоследствии была продолжена Саманидами, особенно основателем этой династии Исмоилом Сомони (849-908), а также Насром ибн Ахмадом (914-943), Мансуром ибн Нухом (961-975) и другими эмирами этого семейства. Саманидские правители (эмири) напутствовали своих подданных на сочинение произведений и перевод иноязычных трудов на родном языке и высоко чтили и дорожили поэтами и литераторами, сочинявшими на фарси. Также они назначали на высокие правительственные посты известных и почитаемых ученых того времени, таких как Фазл ибн Ахмад Марвази, Абулаббос Марвази, Абуабдуллох ибн Ахмад Джайхони, Абулфазл Мухаммад ибн Убайдуллох Бал'ами, Абубакр ибн Хомид, Абутайиб Мус'аби, Абуали Бал'ами Домгони, Абулфатх Бустии, Абунаср Утби и других великих мужей, которые по всей вероятности бережно относились к родному

языку. Абуали Сино и Абурайхан Беруни, будучи родоначальниками научного языка и авторами научных трудов на таджикском фарси, в последние годы правления династии Саманидов также в какое время были привлечены в придворный круг эмиров этой династии.

Зарождение и дальнейшая мировая известность и славы поэзии на фарси-дари также приходится на эпоху правления Саманидов. Наср ибн Ахмад не только пригласил Рудаки ко двору Саманидов, почитал его талант, присвоив ему титул маликушшуаро (царь поэтов), но вместе со своим благовоспитанным ученым и высокообразованным везиром Абулфазлом Бал'ами поручил Рудаки скомпилировать «Калила и Димна» в поэтической форме.

Устод Садриддин Айни ссылаясь на следующие бейты «Шахнаме» Фирдоуси предполагал, что Рудаки по наставлению Абулхасана Насра переводил в стихотворной форме произведение «Калила и Димна» на фарси или переложил на стихи его готовый перевод [16].

*И так на арабском звучала потом,
Когда же стал Наср над веселенной царем.
Бу-ль-Фазль благородный – владыки везир
И слов казначей озарившего мир –
Велел на фарси-и-дари изложить,
Дабы понимания путь облегчить.
Желанье душой завладело его,
Да помнят, мол, время и дело его!
Принести «Калилу» повелел знатоку,
Прочесть Рудаки за строкою строку.
Рассыпанный жемчуг певец нанизал,
И жизнь ожерелья жемчужинам дал [17, 192].*

Возможно, устод Рудаки по поручению этого же саманидского эмира переложил на стихи и книгу «Синдбаднаме», оригинальный вариант которой был на среднеперсидском языке.

Величие и слава прозы на фарси-дари также берет свое начало с этого времени. В период правления другого саманидского эмира Абдулмалика сына Нуха или Абдулмалика I (954-961) по поручению одного из высокообразованных приближенных людей эмира – Абумансура Мухаммада ибн Абдураззока, правителя Туса, в 959 году была собрана, так называемая книга «Абумансурова Шахнаме»

в форме прозы, которая явился одним из главных источников при составлении «Шахнаме» Фирдоуси и в предисловии «Шахнаме» упоминается о том, каким образом были собраны материалы для составления «Абумансура Шахнаме» [18, 23].

По просьбе и наставлению Абусолеха ибн Мансура ибн Нуха (961-975) были переведены с арабского и среднеперсидского языков на фарси-дари «Тафсири Табарй» («Комментарии Табари») и «Та'рихи Табарй» («История Табари»), «Синдбаднаме» и многие другие ценные произведения.

В частности, в предисловие к книге «Тарджумай Тафсири Табарй» («Перевод Комментарий Табари») упоминается об особенностях и содержании данной книги, а также о просьбе Абусолеха Мансура Сомони перевести комментарии Корана на фарси.

Данное предисловие примечательно ещё и тем, что в нем особо подчеркивается, что с древних времен фарси являлся языком населения Мавераннахра и что все правители этого края имели арийское происхождение: «...Здесь, язык жителей в этих краях (Мавераннахр – Бухара) фарси и их правители из Аджамы» [15, 5].

По всей вероятности, после убийства поэта Дакики, который по поручению Саманидских эмиров приступил к составлению Шахнаме в поэтической форме, Абулкосим Фирдоуси также по их просьбе продолжил работу по сочинению этого национального эпоса иранских народов и завершил его самым лучшим образом. Однако, к сожалению, ко времени завершения «Шахнаме» государство Саманидов прекратило свое существование, поэтому Фирдоуси находясь в тяжелом материальном положении, был вынужден предложить свое сочинение Султану Махмуду Газнави и взамен «своего тридцатилетнего труда» довольствоваться незначительным вознаграждением [18, 23].

Саманидские эмиры не только любили поэзию и науку на фарси, но некоторые из них даже слагали на нем стихи. Последний представитель этой династии Абуиброхим Исмоил ибн Нух, известный также по прозвищу Мунтасир, был поэтом и сочинял прекрасные стихи. Он самоотверженно пытался восстановить государство Саманидов ценой своей жизни.

Несколько лет лишений, страданий в боях по восстановлению династии Саманидов, по его образному выражению боевой конь и

поле сражения заменили ему дворцы с увеселительными пиршествами, а лук стрела – лучшие цветы мира [11, 202].

Гордость Саманидских эмиров за свои иранские корни, а также возведение своего рода к Бахроми Чубине, побудили другие семейства народов иранской расы также к почитанию своих иранских предков и родного языка. Именно поэтому хорезмшахи Оли Ирак связывали свой род с Кайхисравом – сыном Сиявуша, эмиры Оли Фаригун – с Фаридуном, Дейлемиды – с Бахроми Гур, Зияриды – с Кубадом, и члены семейства Оли Сахл, которые были правителями Мерва, с Яздигурдом.

Следует отметить, что, несмотря на то, что ислам декларировал и пропагандировал идею равенства всех мусульманских народов, арабы со свойственным им высокомерием и фанатизмом считали себя выше других народов и наций, в том числе они относились к иранской расе, как к слугам и даже сочинили ряд трудов об этом. Абурайхан Беруни в «Осор ал бокия» резко и сурово осуждает книгу Ибн Кутайба ал Джабали «Фй тафзйли-л-'Араб 'ала-л-'Аджам» (О превосходстве Араба над Аджамом) и с помощью научных аргументированных фактов опровергает идеи о превосходстве арабов над иранцами [1, 239; 2, 260].

Необходимо подчеркнуть, что по мере возрастания честолюбия арабов, в первые столетия распространения ислама на территории Хорасана и Мавареннахра появилось движение шуубия, которое в противовес им, подчеркивало превосходство Аджамов над Арабом.

Складывается такое впечатление, что большинство семейств иранского происхождения, включая Саманидов, которые формально считали себя наместниками арабского халифата, на самом деле тайно поддерживали это движение, скрыто и порой откровенно были приверженцами этого движения, и поэтому свое происхождение возводили к правителям Древнего Ирана. Возможно, именно движение шуубия с утверждением гордости за своё иранское происхождение и стремление к национальному самоутверждению побуждало правителей и царей династий арийского происхождения к пропаганде языка и литературы на фарси, что подготовило почву для полного перехода на фарси.

После распада государства Саманидов и в последующих столетиях правления страной тюркских и монгольских династий, хотя таджики в Мавареннахре лишились фактического управления государством, тем не менее таджикский язык для всех последующих

государствах вплоть до прихода к власти большевиков в Бухаре (1920г.) оставался официальным государственным языком, а правила ведения государственных дел были «таджикскими правилами». Так, по свидетельству Абулфазла Байхаки в «Та'рихи Мас'уди» один из основателей династии Селджукидов – Тугралбек Селджуки называл традиции ведения государственных дел «таджикскими правилами» («расмҳои тозикон (точикон)»). Когда он прибыл в Мерв и услышав советы от Кози Со'ида о приемлемых способах ведения государственных дел одобряет их: «Буду руководствоваться тем, что ты сказал, так как мы здесь чужеземцы, новые люди и не знаем правила и обычаи таджиков» [4, 732-733].

Национальное возрождение и борьба за независимость таджикского народа также в конце 80-х годов XX столетия начались именно с борьбы за установление государственного статуса таджикского языка. Эти усилия привели к тому, что по настоянию таджикской интеллигенции Верховный совет Таджикской ССР 22 июля 1989 года одобрил «Закон о языке» и таджикский язык (фарси) получил на территории Таджикистана государственный статус. То есть, таджикский язык, начиная со времени своего формирования, по сей день, сыграл большую роль в становлении таджикской нации, и хотя сегодня как никогда таджикский язык нуждается в защите и требует внимания всех слоев общества, он все еще может удовлетворить потребности общества и нации в будущем, тем самым обеспечивая его идентичность.

Национальный суверенитет, который создал хорошие условия для расширения сферы применения родного языка во всех сферах общественной жизни, обязывает нас сделать все от нас зависящее для наибольшего расширения, развития языка во всех сферах жизни, постоянного обогащения его словарного состава, а также защиты и сохранения его чистоты.

Одним словом, язык фарси-дари (таджикский) играет стержневую роль в формировании, по словам устода Айни «одной великой нации по имени таджик» [14, 9] и создании его всемирно известной литературы и культуры, рождении плеяды знаменательных деятелей литературы и культуры, как Рудаки, Фирдоуси, Беруни, Ибн Сино, Носир Хусрав, Саади, Мавлави, Хафиз, Омар Хайям, Джами..., которые широко известны и почитаемы сегодня во всем мире. Таджикский язык, который успешно выдержал испытание временем, в эпоху так называемой

«глобализации» благодаря усилиям носителей языка также может сохранить свою оригинальность и чистоту, и оставаться достоянием будущих поколений.

Цитируемая литература:

1. Абу ар-Райхāн ал-Бирунӣ. Ал-āсару-л-бāқийа ‘ани-л-куруни-л-хāлийа. Қад илтазама нашраҳ Эдуāрд Захāв. – Лейпциг, 1923.
2. Абу Рейхан Бируни. Памятники минувших поколений. (Пер. и. примеч. М.А. Салье). Избранные произведения. – Т.І. – Ташкент, 1957..
3. Абӯбакри Наршахӣ. Та’рихи Бухоро. Тарҷумаи Абунаسر ал-Қубовӣ. Талхиси Муҳаммади Зуфар. Тасҳеҳ ва таҳшияи Мударриси Разавӣ. – Техрон, 1351.
4. Абулфазли Байҳақӣ. Таърихи Байҳақӣ. Тасҳеҳи доктор Али Акбари Файёз. – Кобул, 1364.
5. Абулқосимӣ Муҳсин. Таърихи мухтасари забони форсӣ. – Техрон, 1373.
6. Аҳмади Амин. Партави Ислом. Тарҷумаи Аббос Халилӣ. – Техрон, 1337. Ҷ.2.
7. Аҳмад Амини Мисрӣ. Зуҳо-л-ислом. Ҷ.1. – Қоҳира, 1956. – С.64.
8. Ғафуров Бобочон. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби якум. – Душанбе: Ирфон, 1998.
9. Ибни Қутайба. аш-Ше’рва-ш-шу’аро. ал-чуз’у-с-сонӣ. ал-Қоҳира: Дору-л-ҳадис, 1423х..
10. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккули забони адабӣ ва забони илми форсӣ-тоҷикӣ. // Мушкилоти забони илм ва истилоҳот. – Душанбе: Дониш, 2015; Мирзо Ҳасан Султон. Формирование персидско-таджикского литературного и научного языка. // Эпоха Имама А’зама и ее значение в истории культуры народов Центральной Азии и Ближнего Востока. – Душанбе 2009. – С. 388; Мирзо Ҳасан Султон. Формирование персидско-таджикского литературного и научного языка. // Язык науки и терминология. – Душанбе: Ирфон, 2011.
11. Муҳаммади Дабири Сиёқӣ. Пешоҳангони шеърӣ форсӣ. – Техрон, 1370.
12. Негматов Н.Н., Муқимов Р.С., Ҳақимов Н.Г., Воднев В.В., Мандельштам А.М. Ариана и Арийанведжа (история и

цивилизация). Под общей редакцией академика АН РТ Негматова Н.Н. – Худжанд: Ношир, 2006.

13. Садриддин Айни. Куллиёт. ҷилди 11, китоби 1. – Душанбе, 1963.

14. Садриддин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе, 2010.

15. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Ба тасҳеҳу эҳтимоми Ҳабиби Яғмоӣ. Техрон, 1339.

16. Таърихи Систон. Тасҳеҳи Маликушшуаро Баҳор. – Техрон, 1314. – С.209.

17. Фирдоуси Абулкасим. Шахнаме. Том шестой. (от начала царствования Йездгерда сына Бахрама Гура до конца книги). Пер. с фарси Ц.Б.Бану-Лахути и В.Г.Брезнева, коммент. Л.Лахути. – М., 1989.

18. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома. –Техрон: 1366.

19. Ҳусайналии Мумтаҳан. Наҳзати шу'убия. Ҷунбиши миллии эронӣ дар баробари хилофати Умави ва Аббосӣ. – Техрон, 1385.

20. J.Grimm.Gerchichte der deutschen Sprache.Weidmann'sche Buchhandlung.– Leipzig, 1880.

ЗАБОН БА СИФАТИ ОМИЛИ ТАШАККУЛ ВА МУТТАҲИДИИ МИЛЛАТ

Дар мақола дар хусуси нақши меҳварии забони тоҷикӣ (форсӣ) дар амри ташаккулу муттаҳидии миллати тоҷик ва бунёди адабу фарҳанги камназири он сухан меравад. Таъкид шудааст, ки ин забон дар тӯли таърих аз имтиҳонҳои ҷиддӣ бо сари баланд гузашта, имрӯз низ дар рӯзгори ба истилоҳ «ҷаҳонӣ шудан» метавонад, дар муттаҳидии миллат нақши калидӣ бозад ва бо ҳиммати аҳли забон асолату шевоии худро ҳифз карда, ба ояндагон мерос гузорад.

Вожаҳои калидӣ: забони тоҷикӣ, забони форсии дарӣ, ҷаҳонишавӣ, Сафғориён, Сомониён, эҳёи миллий, муттаҳидии миллат.

LANGUAGE AS A FACTOR OF FORMATION AND CONSOLIDATION OF NATION

It was proved in the given article with many reasonable arguments that in formation of Tajik nation alongside with commonly known political, territorial and cultural factors also linguistic factors play a basic role.

Tajik language that successfully stood the test of time, in the epoch of so called «globalization» by efforts of native speakers may save its own originality and purity and remain as heritage for next generation.

Keywords: Tajik, Persian, Dari, globalization, Safforidy, Samanids, national revival, the consolidation of the nation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзо Ҳасан Султон (Султонов Мирзоҳасан Баротович), доктори илми филология, ходими пешбари илми Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru;

Сведения об авторе: Мирзо Хасан Султон (Султонов Мирзоҳасан Баротович), доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан. Тел.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru;

About author: Mirzo Hassan Sulton (Sultonov Mirzohassan Barotovich). Doctor of Philology, Leading Scientific Worker of Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named after Rudaki, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru

УДК:891.550.092+491.550

О-79

ТЕОНИМИЯИ ҚАСОИДИ НОСИРИ ХУСРАВ

Н.Офаридоев, С. Холиқназарова

Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Носири Хусрави Кубодиёни яке аз мутафаккирони барҷастаи халқи тоҷик ба шумор рафта, бо осори фалсафӣ ва бадеии худ дар адабиёти классикии форсу тоҷик мақоми шоиста дорад. Муҳаққиқони таърихи забони адабӣнақши ин ҳақими нуктасанҷ ва шоири ширинкаломро дар рушди забони адабӣ борҳо ёдоварӣ намудаанд.

Дар осори адабии Носири Хусрав дар баробари дигар шаклҳои назм қасида мавқеи муҳим дорад. Тавре маълум аст қасоиди шоир масоили гуногуни фалсафӣ, динӣ ва ҳикмати ҳаётро дар бар гирифтаанд. Ба ибораи дигар, қасоиди шоирчаҳонбинӣ, шуур ва маърифати бадеии шоирро инъикос намудаанд. Ва аз назари забон,

тарзи баён ва фарогирии луғоту истилоҳоти соҳаҳои гуногун қобили омӯзиш ва таҳқиқ мебошанд.

Таҳқику баррасии вижагиҳои луғавии қасидаҳои Носири Хусрав барои ошкор намудани моҳият, мазмуну мундариҷа ва маърифату ҷаҳонбинии бадеии шоир аз аҳамияти калон бархурдор буда ҷиҳати равшан намудани баъзе аз масоили забон ва услуби шоир ва нақши ӯ дар рушди забони порсии дари дар асрҳои XI-XII низ метавонад дорояҳамият бошад.

Онимҳо (номҳо) як баҳши умдаи таркиби луғавии қасидаҳои шоирро ташкил медиҳанд. Дар ономастикони ашъори Носири Хусрав теонимия мавқеи назаррас дорад, зеро дар назми шоир, махсусан дар қасидаҳои ӯ масоили таълимоти ҳикмати исломӣ ба тарзи бадеӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки теонимика як баҳши ономастика буда, мавзӯи баҳси он номҳои Худо, (номҳои Худоён дар адёни қадим) мебошад. Азбаски ислом дини яккаҳудоист ва қасоиди Носири Хусрав масоили фалсафии исломиро ба баррасии бадеӣ гирифтаанд, омӯзиши қорбурди номҳои Худои яккаву ягона дар ашъори ӯ як баҳши бойгариӣ таркиби луғавии назми шоирро нишон медиҳад.

Теонимия (маҷмӯи номҳои Худо) баҳши муҳими вижагиҳои лексикӣ қасидаҳои Носири Хусрав маҳсуб ёфта, дар баёни афкори фалсафӣ динӣ ва дар миён гузоштани ҳадафҳои гуногуни услубӣ нақши муҳим бозидаанд.

Вожаҳои баёнгари мафҳуми Худо ва сифатҳои ӯ дар қасоиди шоир мақоми ҳосе доранд. Мафҳуму вожаҳо ва дигар истилоҳоти қасоид, ки ба номи Худо ва сифатҳои ӯ марбутанд, аз бузургӣ ва тавоноиву қудратмандии Яздони пок дарак медиҳанд ва дар шаклҳои гуногун ба қор рафтаанд.

Тибқи таълимоти исломӣ шумораи номҳои Худо ва тавсифҳои он ба 99-то мерасад [7], аммо дар назм ва ҳикмати форсу тоҷик ба ғайр аз номҳои исломии Худо инчунин теонимҳое вомехӯранд, ки дар заминаи забони порсии дари офарида шудаанд.

Маъмулан теонимияи исломиро аз назари семантикӣ метавон чунин тасниф намуд:

1. Номҳои баёнгари мавҷудияти моҳияти Олоҳ, Худо;
2. Номҳои баёнгари мавҷудияти ҳоси моҳияти Худо: Алқудус «беибтидо» «муқаддас», Алазала «ҷовидон», Албоқӣ «беохир»;

3. Номҳои баёнги сифати Худо: Алалим «ҳамадон», Алзоҳир «ҳозир нозир», Албасир «ҳамабин»;

4. Номҳои маҷозӣ: Алаввал «наҳустин», Алоҳир «охирин»;

5. Номҳои баёнги муайянкунандаи инкор: Алқуддус «бекамбудӣ», Албоқӣ «беохир»

6. Номҳои баёнги сифатҳои илоҳӣ: Алҳолиқ «офаридгор», Алразоқ «бахшояндаи неъмат ва ғизо» [7].

Таҳлили мавод нишон медиҳад, ки дар ашъори Носири Хусрав номҳои Худо ва тавсифҳои он аз рӯи сохту таркиби луғавию дастури ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

1. Вожаҳои содда;
2. Вожаҳои сохта;
3. Вожаҳои мураккаб;
4. Ибораҳо;

а) ибораҳои изофӣ;

б) ибораҳои изофии дучузъа, сечузъа ва чорчузъа;

в) ибораҳои ғайриизофӣ;

г) ибораҳои арабӣ;

5. Ифодаи теоним тавассути ҷонишинҳо;

6. Ифодаи теонимба воситаи шумораи Як.

1. Теонимҳои содда – ин гурӯҳ бештар аз вожаҳои аслии тоҷикӣ иборатанд, ки дар забонҳои форсиқадим ва миёна маъмул буданд.

Яке аз чунин калимаҳои серистеъмоли қасидаҳои Носири Хусрав вожаи Худо//Худой ба шумор меравад, ки дар қасоиди шоир 206 маротиба ба қор рафтааст. Инчунин вожаҳои мансуби забони арабӣ Ҳолиқ, Ҳақ, Ҷаббор, Раҳмон, Раҳим ва Раб дар шакли ҳолис бидуни муайянкунанда ба қор рафтаанд.

Худо\Худой: зоти мавҳуми олий, ки дар ақидаи аҳли дин гӯё ҷаҳон ва ҷаҳониёнро офарида ҳамаро идора мекардааст, Аллоҳ, Илоҳ, Ҳолиқ, Парвардигор, Яздон [4,501] ва муҳаффафи худо ҳам ҳаст, яъне шахсе, ки худ омадааст; ва соҳиб ва молиқро низ мегӯянд; ва дар шакли хузо ва хузой ҳам хондаанд [3,379]. Ин вожа аз решаи – хāvan (xāvand) ба маънои “Худованд, Соҳиб” берун омадааст.

*Гуфти ҷар як расу ласт аз Худо,
Сӯи мова нурҳошон чун наём [1, 616].*

*Паямбар шубонӣ бад-ӯ дод аз уммат,
Ба амри **Худой** ин рамай бекаронро [1, 43].*

Яздон: дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин шарҳ ёфтааст: яке аз исмҳои ҳақ таолост дар форсӣ; форсиёни қабл аз ислом ду Худо медонистанд: яке Яздон ва онро фоили хайр мегуфтанд ва дигар Аҳриман, ки онро фоили шар мегуфтанд.

Дар қасидаҳо истифодаи ин вожа нисбат ба истилоҳоти дигар, ки бо Худо робита доранд, бештар ба мушоҳида мерасад.

Ҳама то зиндаам, тавфиқ хоҳам,

Ба мадҳи беҳтарин инсон зи Яздон [2, 17].

Эзад: дар фарҳангҳо чунин шарҳ ёфтааст - яке аз муродифҳои исми Яздон, Худо буда, дар Авасто ба сурати yazata, дар санскрит ба гунаи yajata сифат аз решаи yaz ба маънии «парастидан ва ситудан», пас yazata ба маънии дархури ситоиш ва ба фариштагоне иттилоқ шудааст. Ин вожа дар паҳлавӣ yazd, дар форсӣ изад ایزد шудааст. Аммо дар форсӣ ایزد ба маънои фаришта нест, балки ба маънои Худо ва Офаридгор аст.

Ҳар панҷ ато з-Эзид маар-тируҷавонро:

Самъу басару завқу шаму ҳис, ки бад-ӯ ёфт [1, 82].

Довар: қасе, ки одилона ҳукм мекунад, соҳиби адлу дод, маҷозан ба маънои Худо меояд.

Дарвеш кунад зи роҳи тартиб,

Наздикии ту ба сӯи Довар [1, 386].

Подшоҳ: маҷозан ба маънои Худо меояд. Дар қолаби номи арабии Худо «Алмалик» арзи вучуд кардааст.

Он аст Подшоҳ, ки падид овард,

Ин ахтарону ин фалаки ахзар [1, 317].

Султон : подшоҳ, ҳоким, малик, маҷозан ба маънии Худо меояд.

Ман инчухҳол умматро на баҳри зар сано гӯям,

Маъзоа-л-Лоҳ, ки ин набвад баҷуз фармудаи Султон [2, 108].

Холик: офаранда, халққунанда

В-он чӣӯро забару зер бувад, қисм бувад,

Натавон гуфт, ки Холиқро забару зер бувад [1, 198].

Ҳақ: ҳозир, ҳозире нозир

Умед ар ҷуз баҲақ дорӣ, бигардон,

Ки он умед бошад айни нуқсон [2, 395].

Раҳмон: бахшоянда, раҳмқунанда, яке аз номҳои Худо

Гӯӣ, ки Худой аст фарду Раҳмон,

Мавлоист ҳама халқӯст мавло [1, 94].

Раб: Парвардигор, Худо, соҳиб, молик [6,109].

Гар бедилу маст халқ шуд, ё Раб,

Чун аст, ки мондаам ба зиндон ман [2, 135]

Чаббор: тавоно, тобеъкунанда, родмард, мағлубнашаванда

Фазли ту бар гову хар ба ақлу суҳан буд,

ақлу суҳан нест чуз, ки ҳадяи Чаббор [1, 354].

2. Теонимҳои сохта, ки ба воситаи пешванду пасвандҳо шакл гирифтаанд;

Кирдигор: Ин вожа ҳам номи «Худо» буда, аз ду чузъ «кирд» ва пасванди «гор» иборат аст дар касоид дар шаклҳои Кирдигор, Кирдугор ва Кирдгор ба кор рафтааст:

Шояд агар нест бар дар малике,

Чуз ба дари Кирдигор бор маро [1, 54].

Додгар: Вожаи «додгар» аз «дод» ба маънои адл, инсоф, адолат ва суффикси-гар таркиб ёфта, яке аз номҳои Худо мебошад. Ин вожа дар фарҳангҳои тоҷикӣ ба чанд маъно омадааст: 1. одил, адолатпеша; 2. сифати Худо; 3. козӣ (5;383).

Ва дар касоид сифати Худо, Яздонро дорад ва барои тақвияти гуфтаҳои худ метавон мисраҳои шеърӣ роҷеъ ба вожаи «додгар» намуна овард:

Гуфтам, ки ақли доди Худой аст халқро?

Гуфто: «Бале, валеҳ Худой аст Додгар» [1, 402].

3. Теонимҳои мураккаб-дар натиҷаи васли решаҳо (калимаҳо) ба вучуд омадаанд. *Ҷаҳнофарин, Ҷаҳондор, Ҷаҳондовар, Ҷонофарин, Додгар, Додгустар.*

Ҷаҳнофарин: Ин вожа мураккаб буда, аз исми «ҷаҳон» ва асоси замони ҳозираи феъли «офар» (офаридан) таркиб ёфтааст, ки маънояш офарандаи ҷаҳон, «худо» «офаридгор» мебошад [6,778].

Вожаи «ҷаҳнофарин» дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ба ду маъно - ба маънои асли ва маҷозӣ омадааст: 1. офарандаи ҷаҳон; 2. маҷозӣ Худо, Офаридгор [ФТЗТ, 2008, 2,588].

Кунун б-офарини Ҷаҳнофаринам,

Ман андар ҳисори ҳасини Муҳаммад [1, 230].

Ҷаҳондор: Вожаи мураккаб аст ва аз ду ҳиссаи нутқ : ҷаҳон (исм) +дор (асоси замони ҳозираи феъли «доштан») таркиб ёфтааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» «ҷаҳондор» ба маънои соҳиб ва ниғаҳбони ҷаҳон (лақаби подшоҳон)

омадааст[6;778].*Маънои* Худо, Яздонро дорад. Танҳо мафҳуми Яздон маънои Чахондор-ро дода метавонад ва ин вожа низ яке аз муродифҳои номи Худо мебошад. Ин гуфтаҳои мисраҳои зерин тақвият медиҳанд:

*Аз хок маро бар фалак овард Чахондор,
Як бурҷ маро дод пур аз ахтари ахзар [1, 377].*

Чахондовар: ба маънои Яздон, Худо омадааст. Ин вожа низ мураккаб аст ва аз исму исм «**чаҳон ва довар**» сохта шуда, маънои довари чаҳон, он ки одилона аз рӯи адлу инсоф ҳукм мекунад; соҳиби адлу дод, яъне яке аз номҳои Худо.

*Онҳо, ки ба тақдири Чахондовар маро,
Аз дарди чаҳолат бинакӯҳанд шафоанд [1, 214].*

Чонофарин: вожаи мазкур муродифи вожаи Худо буда, аз ду реша «чон» ва «офарин» таркиб ёфта аст.

*М-офарин дине ба нодонӣ, к-аз он
Бар танат нафрин кунад Чонофарин [2, 45].*

Додгустар: ин калима низ синонимии вожаи Худо буда, маънои одил адолатпешаро дорад. Вожаи мураккаб буда аз ду ҷузъ «дод» ва асоси замони ҳозираи феъли «густар» (аз густурдан) таркиб ёфтааст.

*Валекин ҳикматаш, гар ту надонӣ,
Раво бошад, ки донд Додгустар [1, 389].*

Ғайбдон: донандаи розҳои пӯшида, кашфкунандаи рамзҳо ва асрор, калимаи мураккаб буда аз ду ҷузъ ғайб (нопадидӣ, нопадӣ), ҳар чизи нопадӣ ва ниҳонӣ) ва феъли замони ҳозира дон таркиб ёфтааст[6, 643].

*Дар ин боми гардону ин буми сокин,
Бибин санъату ҳикмати Ғайбдонро [1, 42].*

4. Ибораҳо;

а) Ибораҳои изофии дучузъа; ба воситаи ибораҳои изофӣ номи Худо ва сифатҳои Худо ифода ёфтаанд, ки ҷузъи муайянкунандаи ибораҳо аз вожаҳои аслии ва арабии иборатанд. Вожаҳои арабии бештар дар заминаи таълимоти исломӣ чун ифодакунандаи сифатҳои Худо мавриди қорбурд қарор гирифтаанд.

Худои Субҳон: Яздони пок

*Дар сарой на ҷӯб аст, балки доноист,
Ки банда нест аз ӯ беҳ. Худои Субҳонро [1, 52].*

- Худои Қодир:** *Худои тавоно, муқтадир*
Чуҳама корҳо-т бинависад,
*Он нависандаи **Худои Қодир** [1, 367].*
- Худои Таъоло:** *Олоҳи таъоло, олам*
*Ин ҳама мақр аст аз **Худои Таъоло**,*
Манишин аз мақраи эмин, эй мутагофил [1, 510].
- Худои Довар:**
Дунё хатар надорад як зарра,
*Сӯи **Худои Довари** беёвар [1, 253].*
- Худои Додгар:**
Тан туро гӯр аст бешак, ҳамчунон чун ваъда кард,
*Рӯзе аз гӯрат бурун орад **Худои Додгар** [1, 353].*
- Худои Акбар:** *Худои бузург, кабир*
Он аст ба назди марди оқил,
*Мағзи сухани **Худои Акбар** [1, 333].*
- Холиқи Акбар:** *Холиқи бузург*
/буд дарахте, ки ҳаме байъат карданд,
*Зераи гаҳи пайгамбар бо **Холиқи Акбар** [1, 343].*
- Холиқи Бор:** *Холиқи созанда, нақӯкор*
Зи ҳасту нести Худованд ҳасту нест барист,
*Бад-ин ду халқ тааллуқ қунад на **Холиқи Бор** [1, 383].*
- Раҳими Раҳмон:** *бахшояндаи меҳрубон*
Эй дилу ҳушу хирад дода ба Шайтони раҷим,
Рӯй бартофта аз раҳмати Раҳмони Раҳим [1, 619].
- Алими Хабир:** *ҳамадну ҳозиру нозир*
Нома-т зи илм бояду зи амал,
*Эй хирадманд, зи **Алими Хабир** [1, 367].*
- Алими Қадир:** *ҳамадони тавоно*
*Бинолам ба ту, эй **Алими Қадир**,*
Зи аҳли Хуросон, сагирукабир [1, 403].
- Карими Мутаъол:**
Он оби ҳаёт аст, ки ҷовид бимонад,
*Нафсе, ки аз ӯ дод **Карими Мутаъолаш** [1, 483].*
- Яздони Беҳамто:**
Кори дунёро ҳаме ҳамтои кори ончаҳон,
*Пеши ту, ин ҷо чунин **Яздони Беҳамто** қунад [1, 295].*
- Ғафури Шакур:** *бахшишдиханда, бахшоянда*
Пас, чӣ гӯи зи баҳри эшон кард,
*Осмону Замин **Ғафури Шакур** [1, 326].*

МуҳайминиҚаҳҳор:ҳифзқунанда, тобеққунандаи ҳукмрон

*Гар-и набудам ба кор, беҳудагӣ кард,
Беҳудагӣ н-ояд аз МуҳайминиҚаҳҳор [1, 355].*

Сонеъи Қодир

*Сонеъи Қодир дигар зи бегаразӣ,
Гунбади гардон зарнигор қунад [1, 281].*

Чаҳондори Додор

*Яке рӯзнома-ст маар корҳоро,
Ки онро Чаҳондори Додор дорад [1, 287].*

Воҳиди Якто

*Тавҳиди ту тамоm бад-ӯ гардад,
Донистӣ ар ту Воҳиди Якторо [1, 65].*

Яздони Қодир

*Ба қавл бандаи Яздони Қодиранд, валеқ
Ба эътиқод ҳама умматони Шайтонанд [1, 51].*

Эзиди Додор

*Чун қунад сисола осиро азоби ҷовидон,
Инчунин ҳукму қазои Эзиди Додор нест [1, 178].*

*Чизе, ки сутурон-т бад-он бо ту шариканд,
Миннат наниҳад бар ту бад-он Эзиди Довар [1, 369].*

Эзиди Додгустар

*Бияндеш, то чист мардум, ки ўро,
Сӯи хеш хонад Эзиди Додгустар [1, 36]1.*

Эзиди Субҳон

*Зинда ба обанд зиндагон, ки чунин гуфт,
Эзиди Субҳони бе чӣ гунаву бе чун [2, 6].*

Кирдигори Акбар

*Қавли ину он дар ин н-ояд ба кор,
Қавл қавли Кирдигори Акбар аст [1, 123].*

Додори Субҳон

*Қунам некӣ, чу некӣ кард бо манн,
Худовандиҷаҳон, Додори Субҳон [2, 38].*

Ҳакими Алим

*Неқ ниғаҳ кун, ки Ҳакими Алим,
Чун-т бибастаст ҳамоно чунин [2, 86].*

Холиқи Дайён

*Онро ту гузидӣ, ки Худояш нагузидаст,
В-аз халқ надонӣту беҳ аз Холиқи Дайён [2, 95].*

Чаҳондовари Ягона

*Он кас, ки забон-и ба мо расонид,
Пайгоми Чаҳондовари Ягона [2, 178].*

Худованди Қанбар

*Гурезон шубу теги Хуришед ёзон,
Чу Амри лаъин аз худованди Қанбар [1, 322].*

Яздони Гаргар

*Баромад зи кӯҳ он ки оромӣ чунбиш,
Бад-ӯ дод дар даҳр Яздони Гаргар [1, 322].*

б) Ибораҳои изофии сечузъа

Худованди Чаҳондовари Субҳон:

*Ё сӯи шумо кор накардаст Паямбар,
Бар қавли Худованди Чаҳондовари Субҳон [2, 94].*

Эзиди Додори Таъол

*То доди манн аз дуимани авлоди Паямбар,
Бидиҳад ба тамои Эзиди Додори Таъоло [1, 41].*

Худои Фарду Қаҳҳор

*Ба дин рост охир аз чанголи дунё,
Ба тақдири Худои Фарду Қаҳҳор [1, 314].*

Эзиди Таъолову Чалл

*Чунон-к омадӣ, рафт бояд ҳаме,
Ба тақдири Эзиди Таъолову Чалл [412].*

Кирдигори Фарди Гаффор

*Кӣ шиносад, ки чист аз олам,
Гарази Кирдигори Фарди Гафур [1, 326].*

Худои Азза ва Чалла:

*Фузудагонро фарсуда гир пок ҳама,
Худои Азза ва Чалла на фузуду на фарсуд. [1, 205].*

в) Ибораҳои изофии чорҷузъа;

Эзиди Додори Паёмвари мухтор:

*Ҳар кас, ки сухан гуфт, ҳама фаҳр бад-ӯ кард,
Чуз, к-Эзиди Додори Паёмвари мухтор [1, 346].*

Холиқи Бечуну Воҳиди Акбар:

*Ба шуқр буд бисе сол, то халосӣ ёфт,
Ба амри Холиқи Бечуну Воҳиди Акбар [1, 397].*

Кирдигори чаҳон Фарду Субҳон:

*Ниҳон нест чизе зи чаими сару дил,
Магар Кирдигори чаҳон Фарду Субҳон [2, 28].*

Эзиди Додори Додгустари Зу-л-манн

*Илмиҳачалҳо ба ҳеч халқ надодаст,
Эзиди Додори Додгустари Зу-л-манн* [2, 59].

г) Ибораҳои ғайриизофӣ

Бор Худой// Бор Худо: худои созанда, худои неқбахшанда

*Эй Бор Худой, ҳама зуррияти Одам,
Бо мулки Сулаймониву бо ҳикмати Луқмон* [2, 95].

*Он, ки атову атопазир маар ӯрост,
Маъдани фазл асту асл Бор Худой* [2, 214].

д) таркибҳои чуфт:

Чаҳондовару Қаҳҳор

*Маиҳур баҳикмат шавад ин халқи чаҳон пок,
Зеро ки Ҳаким аст Чаҳондовару Қаҳҳор* [1, 408].

е) ибораҳои арабӣ:

Илоҳу Субҳон

*Аз пок дил, эй писар, ҳамегӯӣ:
«Субҳонака, ё Илоҳу Субҳон»* [2, 122].

Аллоҳу Акбар:

*Кӣ бошад, к-ин ҳама бурҳон бибинад,
Нагӯяд аз яқин Аллоҳу Акбар* [1, 390].

Илоҳу-л-оламин:

*Дастӣ ман гир, эй Илоҳу-л-оламин,
З-ин пурофат ҷою ҷоҳи торпом* [1, 617].

Аҳкаму –л- ҳокимин :

*Мар-ӯро гузид Аҳкаму –л- ҳокимин,
Ба ҳикмат миёни халоиқҳакам* [1 548].

Руху-л-амин:

*Чу бар минбари ҷадди худ хутба хонд,
Биштад-и Руху-л-амин пеши минбар* [1, 364].

Раббу-н-нос:

*Ман чӣ кардам, агар бад-он ҷоҳил,
Нафиристод ваҳй Раббу-н-нос?* [1, 437].

Зу-л-манн:

*Чу дар пайдо ниҳониро бибинӣ,
Бидон, к-омад сӯи ту фазли Зу-л-манн* [2, 127].

Раббу-л-оламин:

*Мақри девону ҳавасҳоро манех,
Дар хазинаи илми Раббу-л-оламин* [2, 43].

Ва-т-тур

*Эй ёри суруду оби ангур,
На ёри манибаҳаққи «Ва-т-тур» [1, 416].*

5. Теонимҳое, кибо чонишинҳо ифода ёфтаанд

Чонишини нафсӣ-таъкидии **Хеш**:

*Шукр он Худойро, ки сӯи илму дини Хеш,
Раҳ дод сӯи раҳмату бикшод дар маро [1,46].*

Чонишини шахсии **Ту**:

*Эй он, ки дини Ту бихаридам ба чони хеш,
Аз чаври ин гурӯҳи харон боз хар маро [1, 47].*

Чонишини шахсии **Ў**

*Гар раҳмати Худой набудию фазли Ў,
Афканда буд макри ту дар ҷӯю чар маро [1, 46].*

Чонишини шахсии **Вай**:

*В-андар ҳаво ба амри Вай истодааст,
Бе дору банд пояи баҳру бар [1, 317].*

Чонишини ишоратии **Он**:

*Эътиқоди ту чуни наст, валекин ба забон
Гӯӣ Онҳокими ад ласту ҳакиму-л-ҳукамот [1, 118].*

6. Ифодаи теоними Худо тавассути шумораи Як:

*Якҷост турсочон, аз он ниҳон аст,
Якҷо нашавад ҳаргиз ошкоро [1, 91].*

Чандомади истеъмоли теонимия дар қасидаҳои Носири Хусрав

Ҷадвали мазкур аз рӯи маводи беи аз 300 қасидаи Носир Хусрав тартиб дода шудааст (1;2). Такрори ин ё он ном ва сифатҳои он дар таркиби як қасида низ ба эътибор гирифта шудааст

№ б/т	Теоними Худо	Шумораи қорбурд	Мансубияти забонӣ
	Худо// Худой	58//148	тоҷикӣ
	Эзид	91	тоҷикӣ
	Яздон	76	тоҷикӣ
	Раб	11	арабӣ
	Довар	5	тоҷикӣ
	Одил	1	арабӣ
	Султон	1	арабӣ
	Борӣ	3	арабӣ
	Худованд	36	тоҷикӣ

СУҲАНШИНОСИ, №1 2016

<i>Чаҳонофарин</i>	2	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Чаҳондор</i>	2	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Чаҳондовар</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Ҷонофарин</i>	3	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Додгар</i>	2	<i>тоҷикӣ</i>
<i>Додгустар</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Гаргар</i>	1	<i>тоҷикӣ</i>
<i>Ғайбдон</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Созанда</i>	1	<i>тоҷикӣ</i>
<i>Воҳиди Якто</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Яздони Беҳамто</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Эзиди Додор</i>	3	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Эзиди Додгустар</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Эзиди Довар</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Эзиди Яктой</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Эзиди Ҳақ</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Довар</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Худои Додгар</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Худои Бузург</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Чаҳондори Додор</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Чаҳондовари ягона</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Кирдигориҷаҳон</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Бор Худой//Бор Худо</i>	2//4	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Эзиди Дайён</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Яздони Гаргар</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Яздони пок</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Яздони Ҳақ</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Зоти безавол</i>	1	<i>арабӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Эзиди Додори Паёмвар</i>	1	<i>тоҷикӣ+тоҷикӣ +тоҷикӣ</i>
<i>Худои Субҳон</i>	3	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Эзиди Субҳон</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Қодир</i>	2	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Таъоло</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Акбар</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Раҳим</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Фард</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Худованди Қанбар</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Довари Акбар</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Яздони Қодир</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>

СУҲАНШИНОСИ, №1 2016

<i>Эзиди маъмур</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Азза ва Чалла</i>	2	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Фарду Қаҳҳор</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Эзиди Таъолову Чалил</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Эзиди Додори Таъоло</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Кирдигори Фарди Фаффор</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Эзиди Додори Додгустари Зу-л-манн</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Чаҳондовару Қаҳҳор</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Чаҳондовари Субҳон</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Чаҳондовари Акбар</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Кирдигори Акбар</i>	1	<i>тоҷикӣ+арабӣ</i>
<i>Ҳақ</i>	24	<i>арабӣ</i>
<i>Раҳмон</i>	8	<i>арабӣ</i>
<i>Ҷаббор</i>	2	<i>арабӣ</i>
<i>Қадир</i>	2	<i>арабӣ</i>
<i>Раҳим</i>	1	<i>арабӣ</i>
<i>Карим</i>	2	<i>арабӣ</i>
<i>Азим</i>	1	<i>арабӣ</i>
<i>Ҳаким</i>	1	<i>арабӣ</i>
<i>Молик</i>	3	<i>арабӣ</i>
<i>Субҳон</i>	1	<i>арабӣ</i>
<i>Сонеъ</i>	1	<i>арабӣ</i>
<i>Холиқ</i>	8	<i>арабӣ</i>
<i>Зулҷалол</i>	4	<i>арабӣ</i>
<i>Кирдигор//Кирдугор</i>	24//4	<i>тоҷикӣ</i>
<i>Моликулмулк</i>	1	<i>арабӣ</i>
<i>Муқадир</i>	1	<i>арабӣ</i>
<i>Холиқи Бор</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Холиқи Акбар</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Малики акбар</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Холиқи Додор</i>	1	<i>арабӣ+тоҷикӣ</i>
<i>Холиқи Бечуну Воҳиди Акбар</i>	1	<i>арабӣ+тоҷикӣ-арабӣ</i>
<i>Алими Ҳабир</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Алими Қадир</i>	2	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Карими Матаъол</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Аллоҳу Акбар</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Муҳаймини Қаҳҳор</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Мусаввир</i>	1	<i>арабӣ</i>

СУҲАНШИНОСИ, №1 2016

	<i>Раҳими Раҳмон</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
	<i>Ҳақими Ҳалим</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
	<i>Холиқи Дайён</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
	<i>Додори Субҳон</i>	1	<i>тоҷикӣ - арабӣ</i>
	<i>Ғафурри Шаккур</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
	<i>Сонеъи Қодир</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
	<i>Фарду Субҳон</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
	<i>Илоҳу Субҳон</i>	1	<i>арабӣ+арабӣ</i>
	<i>Худ//Хеш</i>	5//2	<i>тоҷикӣ</i>
	<i>///ст</i>	26//8	<i>тоҷикӣ</i>
	<i>Вай</i>	2	<i>тоҷикӣ</i>
	<i>Он//Онро</i>	5//1	<i>тоҷикӣ</i>
	<i>Ту//Туст</i>	16	<i>тоҷикӣ</i>
	<i>шумораи Як</i>	1	<i>тоҷикӣ</i>
	<i>Илоҳу-л-оламин</i>	1	<i>арабӣ</i>
	<i>Аҳкаму –л- ҳоқимин</i>	1	<i>арабӣ</i>
	<i>Руҳу-л-амин</i>	1	<i>арабӣ</i>
	<i>Раббу-н-нос</i>	1	<i>арабӣ</i>
	<i>Зу-л-манн</i>	1	<i>арабӣ</i>
	<i>Раббу-л-оламин</i>	1	<i>арабӣ</i>
	<i>Ва-т-тур</i>	1	<i>арабӣ</i>

Ҳамин тариқ, теонимияи қасоиди Носири Хусрав дорои вижагиҳои хося мебошад, ки манбаи корбурди ин қабати луғат гуногун буда, ба гурӯҳҳои зррин чӯдо мешаванд:

1. Теонимияи маъмули исломии арабӣ;
2. Теонимияи забонҳои қадимаи эронӣ;
3. Теонимҳое, ки дар заминаи забони порсии дарӣ пайдо шуда, дар осори дигари адабиёти классикӣ ба кор бурда мешаванд;
4. Теонимҳое, ки худ шоир офаридааст.

Носири Хусрав барои бозкушоии ҳикмати фалсафии хеш дар қасоид хангоми корбурди теонимия ду манбаъро мавриди истифода қарор додааст.

1. Теонимҳое, ки дар асоси таълимоти Қуръонӣ кор фармуда шудаанд.

2. Теонимҳое, ки дар адабиёти классикӣ кор фармуда мешаванд ва дар заминаи забони порсии дарӣ арзи вучуд намудаанд.

Чандомади корбурди теонимҳо нишон медиҳад, ки теоними Худо аз ҳама бештар (дар 148 маврид), дар мавқеи дуҷум вожаи

Эзад (дар 91маврид), дар мавкеи сеюм Яздон (дар 76 маврид), дар мавкеи чорум Худовнд (дар 36 маврид) ва Кирдигор (дар 28 маврид) ба кор рафтааст. Барои ифодаи сифатҳои Худованд ва сифатҳои ӯ шоир дар асоси номҳои маъмули арабӣ ибораҳои изофии форсии дарӣ (точикӣ)-ро корбаст намудааст. Дар қасидаҳое, ки мазмунҳои ахлоқӣ мавриди баррасии бадеӣ қарор гирифтаанд, номҳои форсӣ-точикӣ ба кор рафтаанд. Ҳангоми матраҳ гардидани масоили фалсафӣ ва динӣ бештар аз номҳои арабии исломӣ истифода ба амал омадааст.

Носири Хусрав ҳангоми баёни сифоти Худо аз рӯи қолиб ва маъноии ибороти арабӣ бо ҷузъҳои тоҷикӣ-форсӣ ибороти изофии баёнгарии Сифатҳои Худоро мавриди қорбурд қарор додааст.

Китобнома

1. Носири Хусрав. Девони ашъор Мурағтибон ва таҳиягарони матн А. Алимардонов ва Н. Амирошоҳӣ. - Ҷилди 1./ Носири Хусрав. - Душанбе, 2000. - 639с.

2. Носири Хусрав. Девони ашъор Мурағтибон ва таҳиягарони матн А. Алимардонов ва Н. Амирошоҳӣ. Ҷилди 2./ Носири Хусрав. - Душанбе, 2000. - 645 с.,

3. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотей / Муҳаммадхусайни Бурҳон. Ҷ 1. / Муҳаммадхусайни Бурҳон. - Душанбе: Адиб, 1993.

4. Муҳаммад Муъин. Фарҳанги Муъин. ҷ,5, - Техрон, 1996.

5. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷилди якум // дар зери таҳрири М.Ш. Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ., - Москва: Советская Энциклопедия, 1969. - 952с.

6. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷилди дуввум // дар зери таҳрири М.Ш. Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ., - Москва: Советская Энциклопедия, - 1969. - 948с.

7. Сайид ибн Али Ваҳд аль-Кахтани. Толкование прекрасных имён Аллаха в свете Корана и Сунны. / аль-Кахтани Сайид ибн Али Ваҳд. - М.: Ummah, 2013.

8. Википедия: <https://ru.wikipedia.org>

ТЕОНИМИЯ КАСЫД НОСИРА ХУСРАВА

Теонимия (имя Бога, Божества, Богов) является одним из важных пластов лексического состава поэзии Носира Хусрава. В статье рассматриваются вопросы употребления имен Аллаха в касыдах

поэта. Анализируются арабские и персидско-таджикские имена Аллаха и их атрибуты в структурно-грамматическом отношении. Носир Хусрав предпочтение дает таджикским-персидским именам, которые построены на основе исламских имен Аллаха.

THEONYMS OF NASIR KHUSRAW' S QASIDAS

Theonyms (the names of God) as one of the main parts of lexical consistence of Nasir Khusraw s poetry. The article reviewed the usage of Allah`s names in qasidas.

Analyzing the Arabian and Persian names of Allah and its attributes, in the structural – grammatical terms.

Nasir Khusraw gave preference to Tajik –Persian names that based on Islamic names of Allah

Маълумот дар бораи муаллиф: Н.Офаридоев-муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ, доктори илми филология, профессор, тел.: +992 93 931 40 32; е-майл: ofarida.n@mail.ru.

Сведения об авторе: Н. Офаридоев- проректор по науке Хорогского государственного Университета им. М. Назаршоева, доктор филологических наук, профессор, тел.: +992 93 931 40 32; е-майл: ofarida.n@mail.ru.

Information about author: Pr. N. Ofaridaev is a vice rector for science of the Khorog state University named after M. Nazarshoyev, ph.: +992 93 931 40 32 e- mail: ofarida.n@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: С. Холиқназарова- муаллими калони кафедраи забони тоҷикии факултети филологияи Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ,тел.: +992 93 156 90 25; е-майл: sakina_83@mail.ru.

Сведения об авторе: С. Холиқназарова- старший преподаватель кафедры языка филологического факультета Хорогского государственного Университета им. М. Назаршоева , тел.: +992 93 156 90 25; е-майл: sakina_83@mail.ru.

Information about author: S. Kholiqnazarova is a senior teacher of Department of language of philological faculty of the Khorog state University named after M. Nazarshoyev, ph.: +992 93 931 40 32 e- mail: ofarida.n@mail.ru.

**ВИЖАГИҲОИ УСЛУБИИ БАЪЗЕ ПАСВАНДҲО
ДАР ЗАБОНИ ШЕЪРИ ТОЧИКИЮ ФОРСИ**

Саломов Маҳмаддод

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимаи ҳиндуаврупоӣ аст. Ин забон дар асрҳои IX-X бо номи порсии дарӣ ба сифати забони адабӣ ташаккул ёфт ва дар тӯли зиёда аз ҳазор сол системаи луғавию фонетикӣ ва грамматикую услубии худро дар маҷмӯъ ҳифз кардааст. Дар ҳифзу ниғаҳдории унсурҳои маҷкур забони назм нақши муҳим дорад, зеро маҳз тавассути ин осор муҳимтарин хусусиятҳои забонии забони шеъри тоҷикӣ то имрӯз ҳифзу ниғаҳдорӣ шудаанд. Албатта, забони осори манзум, яъне матни бадеӣ зухуроти инфиродӣ ва эмотсионалию эстетикӣ маҳсуб мешавад ва дар ин маврид дар илми забоншиносӣ аз ҷониби олимони назарияҳои гуногун баён гардидааст. Аз ҷумла В.В. Виноградов, Л.Г. Бабенко, Г.О. Винокур, Л.В. Зубова, Ю.М. Лотман, С.В. Пискунова, Д.В. Псурцев, А.И. Студиева, Н.М. Шанский, Л.А. Ноздрин, М.Н. Қосимова, О.Х. Қосимов, М.М. Бахтин, Х. Шарифов, Хусрави Фаршедвард, Сирусӣ Шамисо, Муҳаммад Ризо Шафеии Кадканӣ, Тақии Пурномдориён, Курӯши Сафавӣ ва дигарон дар ин самт тадқиқотҳои боарзишро ба анҷом расонидаанд.

Л.Г. Бабенко доир ба матни бадеӣ чунин назар дорад: «Художественный текст – явление и языка, и культуры, поэтому именно в тексте, в частности в поэтическом, язык как система максимально проявляет свои возможности (номинации и выражения, конденсации и накопления), свою динамику и универсальность. Единицы фонетического, морфологического, лексического и синтаксического уровней языка претерпевают в тексте трансформацию прежде всего семантического характера, т.е. данные единицы в статусе текстовых единиц способна выражать те или иные текстовые смыслы» [Бабенко: 2000, 293].

Дар забони шеъри тоҷикӣ маҷоз ҳамчун категорияи семантикӣ нақши муҳим дошта, дар ҳама қабатҳои забонӣ таъсири он ба назар мерасад. Чун он категорияи семантикӣ аст, нақшаш дар системаи лексикую семантикӣ бояд бештар ба назар расад, вале мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки он ба низоми калимасозӣ,

морфологӣ ва синтаксисии забони шеъри форсию тоҷикӣ роҳ ёфта, ба хотири ифодаи маъно ба меъёрҳои роиҷи забон ҳалал ворид кардааст. Яъне маҷоз мафҳумест, ки дар системаи семантикии забон мавқеи муҳим дошта, баъзан боиси вайрон гардидани меъёрҳои лексикӣю грамматикӣ низ мегардад. Донишманди муосири Эрон Сируси Шамисо вайрон гардидани меъёрҳо дар забони шеър аз ҷой доштани маҷоз дар забон меҳисобад. «Маҷоз тафсири бемантикии забон аст. Баҳси маҷоз он ҷо пеш меояд, ки забон аз мантиқ хориҷ мешавад. Маҷоз дар забон бедод мекунад. Забон саршор аз анвои маҷоз аст, ҳазорон сол аз таърихи забон гузаштааст ва дар тайи ин муддати мадид луғот маонии сонавии зиёде ёфтанд. Маҷоз яъне инҳироф аз мантиқ. Инҳироф аз мантиқ мутаъорифи ҳар хунаре, маҷоз он хунар аст. Ва усулан хунар, яъне инҳироф аз мантикии мутаъориф ва ҳинҷорҳои (норма)-ҳои марсум» [Сируси Шамисо: 1375, 53].

Забони тоҷикӣ дар системаи забонҳои олам аз рӯи хусусиятҳои грамматикӣ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ дохил мешавад ва аз ҳамин сабаб дар низомии калимасозии он решаи калима ва вандҳои нақши муҳим доранд. Ҳамзамон калимасозӣ яке аз роҳҳои сарватманд гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ низ ба шумор меравад ва дар ин раванд шоирони адабиёти классикии тоҷику форс хидмати бузурге кардаанд.

Дар забони форсию тоҷикӣ ҳар як ҳиссаи нутқ вандҳои калимасозии худро дорад. Масалан, пасванди **-дон** хоси исм буда, аз исмҳои конкрет исми зарфият, номи асбоб месозад: гулдон, хокистардон, дегдон, қаламдон, нондон ва ғайра, вале ин пасванд дар забони назм хусусияти сермаъноӣ касб карда, бо исмҳои корбаст гардидааст, ки он хилофи қоидаи истеъмоли грамматикӣ ба шумор меравад. Дар ин маврид ҳам пасванд ва ҳам решаи калима, ки маънои луғавӣ дар он аст, ҷанбаи услубӣ касб кардаанд. Масалан, пасванди **-дон** бо исми **нарғис** омада, калимаи **нарғисдон** сохтааст. Бояд зикр кард, ки калимаҳо дар забони шеъри форсию тоҷикӣ ду ҷанбаи маъноӣ – маънои матнӣ (лексикӣ) ва зерматнӣ (маҷозӣ) доранд, ки дар асоси робита бо маънои матнӣ тобиши иловагии маъноӣ касб карда, ҷанбаи услубӣ пайдо менамоянд. Калимаи **нарғис** номи гул аст ва қабул кардани пасванди **-дон** (нарғис+дон) бо он низ мантикӣ аст, вале маънои зерматнӣ ин калима дар байти зерин «чашм» аст ва он барои ифодаи чашми маъшуқа хидмат кардааст. Бинобар ин пасванди –

дон агар бо маънии аслии калимаи мазкур (наргисдон) омада бошад, аз рӯи меъёри калимасозӣ дуруст, вале агар ба маънои маҷозӣ (чашм) омада бошад, қабул кардани пасванди –дон (чашмдон) хилофи мантиқ ва қоидаҳои морфологии калимасозии забони тоҷикӣ аст.

*Ёсамин гуфто, нагӯӣ бо суман,
К-ин чунин наргис зи наргисдони кист?*

(Ҷалолуддини Балхӣ)

Маънои луғавии калимаи чуръа қатраи об аст ва дар забони тоҷикӣ калимаи **обдон** мавҷуд аст, вале он дар забони назм маҷозан маънои ашкро ифода менамояд, ки дар забони меъёр ва гуфтугӯӣ калимаи **чуръадон** (ба маънии ашкдон, зарфе, ки оби чашмро дар он ниғаҳдорӣ намоянд), истеъмол намешавад.

*Аз дида чуръадон кунам, аз рух намакистон,
То нӯши ҷону хуш намаки хони кистӣ?*

(Ҳоқонӣ)

Пасванди –истон асосан исми макон аз номи халқу миллатҳо ва номҳои ҷуғрофӣ - Тоҷикистон, Арманистон, Ҳиндустон, Тотористон месозад [ниг. ба Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: 1985, 78], вале дар забони шеър он маънои зиёди ашкро ифода кардааст. Масалан, намак+истон, шакар+истон, моҳ+истон, хум+истон ва ғ.

*Аз хумистон чуръае бар хок рехт,
Ҷунбише дар Одаму Ҳавво ниҳод.*

(Ҷалолуддини Балхӣ)

Пасванд –**ак** дар забони шеъри классикии форсу тоҷик тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунад. Ин пасванд дар сохтани исм (катак, дастак, обгирак, бодбарак) ва сифат (пастак, сафедак) сермаҳсул аст. Файр аз ин, он дар забони тоҷикӣ ду вазифаи дигари семантикиро низ ифода менамояд:

1. маънои хурдию навозишӣ – зебоҷ, доноҷ, хурдаҷ...

2. маънои таҳқир ва истехзо – кампираҷ, мӯсафедаҷ, ғафсаҷ, харобаҷ...

Шоирон дар шеър бештар аз вазифаи дуҷуми пасванди –**ак** истифода карда, калимаҳои зиёде сохтаанд, ки аксари онҳо исм аст, масалан, фалсафияҷ, мардаҷ, дастаҷ (задан), китфаҷ (задан), гирдаҷ ва ғ.

*Фалсафияҷ кӯр шавад, нур аз ӯ дур шавад,
3-ӯ надамад сунбули дин, чун-к инкори санамо.*

(Ҷалолуддини Балхӣ)

Пасванди **-гар** исмсоз аст, вале он бо сифати *сияҳ* (чашми сияҳ) омада, калимаи **сияҳ+гар** сохта, маҷозан амали корҳои сиёхро ифода менамояд, ин маъно дар нутқи гуфтугӯи ва забони меъёр истеъмом намегардад.

Чашми сияҳи сапедкорат

*Дар кор чунон **сияҳгар** омад.*

(Анварӣ)

Дар забони меъёр пасванди **-гар** дар таркиби калимаи **кор+гар** омада, исми касбу шуғл сохтааст, вале бо ин маъно дар забони шеъри классикӣ умуман истифода нагардидааст. **Коргар** дар забони шеър ва умуман таърихи забони адабии тоҷик ба маънии таъсир кардан истифода мешудааст. Масалан,

Нест ба олам тәне, ки маҳрами шиқ аст,

*Гар ба вафо зам қунияи **коргар** ояд.*

(Ҳоконӣ)

Дар забони тоҷикӣ пасванди **-гар** дараҷаи қиёсии сифатро месозад. Дар забони шеър ин пасванд тобишҳои гуногуни сермаъноӣ зоҳир карда, бо исм (паранда+тар, банда+тар, хок+тар, устод+тар, дузд+тар, чон+тар, имон+тар, оҳан+тар, ҷавшан+тар, сӯ+тар, фиръвн+тар), ҷонишинҳо (ман+тар, чунин+тар) омада, маъноӣ тобиши аломатро ифода намудааст.

Аз пайи рағ задан ар кор ба фасод афтад,

*Нест **устодтар** аз ғамзаи ӯ нешзәне.*

(Камол)

*Дар ду чашми ман нишин, эй он ки аз ман **мантарӣ**,*

То қамарро во намоям, к-аз қамар равшантарӣ.

(Ҷалолуддини Балхӣ)

Дар забони тоҷикӣ артикли номуайянии **-е** барои ифодаи номуянии исмҳо (китоб+е, хона+е, даст+е) ва пасванди **-ҳо** барои ифодаи шумораи ҷамъ дар исмҳо (китоб+ҳо, хона+ҳо, даст+ҳо) омада, категорияи махсуси ҳамин ҳиссаи нутқ ба шумор мераванд, вале дар забони шеъри форсию тоҷикӣ ҳам артикл ва ҳам пасванди ҷамъбандӣ бо ҷонишини шахси сеюми танҳо «ӯ» омада, тобиши маъноӣ ҷолиберо ифода кардааст, масалан:

Дилам аз ҷо равад чу гӯям «ӯ»,

Ҳама «ӯ»-ҳо гуломи ин «ӯ»-е.

(Ҷалолуддини Балхӣ)

Дар ин байт «ӯ»-и мисраи аввал ба маънии Худо ва «ӯ-ҳо» ба маънии одамон, бандагон ва «ӯ-е» боз барои ифодаи маъноӣ Худо

омада, артикли –е барои ифодаи ягонагӣ ва якто будани он далолат кардааст.

Тавре ки аз таҳлили мисолҳо бармеоҷд, дар забон тарзи услубии калимасозӣ низ ба назар мерасад, зеро калимаҳое, ки дар забони шеър ба воситаи вандҳои гуногун сохта мешаванд, бештар хусусияти инфиродӣ дошта, танҳо дар услуби бадеӣ, ҳоса забони шеър қорбаст мегарданд ва хусусияти такроршавадагӣ надоранд. Доир ба ин навъи калимасозӣ Е.А. Земская чунин назар дорад: «Говоря о стилистической функции словообразования, мы имеем в виду явления двух родов: а) производное отличается от базового лишь стилистической окраской; б) слово, содержащее тот или иной словообразовательный аффикс, отличается от однородного слова, включающего иной словообразовательной аффикс, не семантикой, но стилистической окраской и/или прагматическим компонентом значения» (Земская: 2009, 10).

Дар забони шеъри тоҷикӣ бештар пасвандҳои исмсоз ва сифатсоз хусусияти услубӣ пайдо карда, бо хусусияти ифодаи маъноӣ зерматнии худ барои ифодаи тобишҳои гуногуни маъноӣ ҳиссаҳои нутқи зикршуда хизмат менамоянд. Бояд зикр кард, ки хангоме ки исм пасвандҳои сифатсозро қабул менамояд, мисли дузд+тар, устод+тар ва ғ. дар ҳамон матн хусусиятҳои сифатро қасб менамояд, ки ин вижагӣ дар забони меъёр ба назар намерасад, яъне шоирон аввалан, хусусиятҳои сифатро ба инобат мегиранд ва сониян, он сифатҳоро ба исм нисбат дода, тавассути категорияҳои морфологӣ маъноӣ сифатиро ба воситаи исмҳои ифода менамоянд. Аз ин метавон натиҷа гирифт, ки ҳодисаи конверсия вижагии инфиродӣ-услубӣ низ пайдо карда метавонад.

Китобнома

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста/Л.Г. Бабенко. – Екатеринбург, Уральский ун–т, 2000.– 534 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик./Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик - Душанбе: Дониш, 1985.-385 с.
3. Земская Е. А. Словообразование как деятельность/Е.А. Земская.– М.:Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009.- 224 с.
4. Сирусӣ Шамисо.Куллиёти сабкшиносӣ /Шамисо Сирус.- Техрон: Интишороти Фирдавсӣ, 1375.- 328 с. (на перс. яз.)

**СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ
СУФФИКСОВ В ЯЗЫКЕ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ
ПОЭЗИИ**

В данной статье рассматриваются стилистические особенности некоторых лингвистических категорий в языке поэзии, в частности словообразовательные суффиксы. По мнению автора, исследование языковых особенностей языка поэзии, а точнее художественных произведений с оттенками эстетических и эмоциональных особенностей становятся более актуальной и значимой.

Ключевые слова: лингвистические категории, язык поэзии, словообразовательные пасванды, значение, стилистика.

**STYLISTIC FEATURES OF SOME LINGUISTIC
CATEGORIES IN THE POETIC DICTION OF THE TAJIK-
PERSIAN LITERATURE**

(on the basis of the analysis of some word-formation suffixes)

This article considers the stylistic features of some linguistic categories in the poetic diction, in particular word-formation suffixes. According to the author, the research of linguistic features of the poetic diction and being more exact works of art with shades of esthetic and emotional features become more actual and significant.

keywords: linguistic categories, poetic diction, particular word-formation suffixes, meaning, stylistic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саломов Махмаддодуд-номзади илми филология, дотсенти кафедраи таърихи забон ва забоншиносии муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тел: (+992) 918 80 84 67, E-mail: salomov1967@mail.ru

Сведение об авторе: Саломов Махмаддодуд кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ, тел: (+992) 918 80 84 67, E-mail: salomov1967@mail.ru

About the author: Salomov Mahmaddovud – candidat of philological sciences, associate Professor of the Department of history of the language and typology under the Tajik National University. Tel: +992 918 80 84 67, E-mail: salomov1967@mail.ru

**КОРБАСТИ ЧАНД ВОЖАИ ИФОДАГАРИ
МАФҲУМИ МАЪМУРӢ ДАР «БАҲОРИСТОН»-И
АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ**

*Шоева Назокат,
Икромова Гуландом*

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ

Омузишу таҳқиқ ва баррасии осори манзуму мансури адабиёти классикии мо аз нигоҳи забоншиносӣ барои муайян кардани вазъи забони адабии тоҷикӣ дар давраҳои мухталиф, роҳҳои ба вучуд омадани дигар- гуниҳо дар забон, шаклгирии баъзе унсурҳои имрӯзаи забон, нишон додани асолати он ва бисёр масоили дигари забонӣ мусоидат мекунад. Таҳқиқи осори ҳар як намояндаи илму адаб дар алоҳидагӣ ва пажӯҳиши осори классикон, дар маҷмӯъ, яке аз вазифаҳои муҳим дар назди муҳаққиқон аст [ниг.:1;5;6]. Боиси хурсандист, ки дар муддати якчанд даҳсолаи охир муҳаққиқони тоҷик рӯй бар омузишу пажӯҳиши забони осори классикон овардаанд ва дар ин самт таҳқиқоти пурарзише низ ба сомон расонидаанд. Аммо, тавре ки маълум аст, адабиёти классикии тоҷик баҳри беканореро мемонад ва қорҳои анҷом додашуда қатраест аз он баҳр. Аз ин рӯ, таҳлилу таҳқиқи ҳар чи бештари забони осори ниёгон аз вазифаҳои муҳим ва ҳамарӯзаи муҳаққиқон боқӣ мемонад. Бояд гуфт, ки осори зиёди таърихӣ, ҷуғрофӣ ва адабию бадеӣ дар ҳазинаи тамаддуни ҷаҳон маҳфузанд, ки аз онҳо роҷеъ ба таъриху ҷуғрофиё ва фарҳангу тамаддуни халқамон маълумоти ҷолиб пайдо намудан мумкин аст. Яке аз ин асарҳо «Баҳорис- тон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ мебошад, ки муаллиф вожаҳои мансуби маъмуриро дар ин асар фаровон истифода бурдааст. Ҳатто дар асар қисматҳои алоҳидае ҳастанд, ки бевосита мавзӯи сиёсату маъмуриро фаро мегиранд. Масалан, унвони раъзаи сеюми «Баҳористон» «*Дар баёни шуқуфтани шуқуфаҳои боғистони ҳукумат ва иёлат, ки мутазаммини насафат ва адолат аст*» ном дорад. Дар ин қисмат муаллиф вожаҳои зиёдеро қорбасти намудааст, ки ба соҳаи маъмуриву сиёсат тааллуқ доранд. Дар қорбасти ин, вожаҳои ифодагари соҳаи маъмуриро дар қисматҳои дигари асари мавриди таҳқиқ низ зуд-зуд ба назар мерасанд ва ин

қабил вожаҳоро аз рӯи вижагиҳояшон ба чандин гурӯҳҳо метавон ҷудо намуд: **а)** номи муассисаҳои давлатӣ; **б)** номи рамзҳои давлатдорӣ; **в)** номи санаду ҳуҷҷатҳо; **г)** номи мансабу унвон ва рутбаҳои давлатӣ...

а) Номи муассисаҳои давлатӣ. Дар «Баҳористон» якчанд вожаҳои ифодагари номи муассисаҳои давлатӣ дида мешаванд, ки барои ифодаи макон, шакл, мафҳум ва монанди инҳо меоянд: **айвон, давлат, хизона, сарой, ҳарам, хисор, зиндон,**

-Айвон: Калимаи **айвон** дар адабиёти классикӣ ба ду маъно роиҷ будааст: 1. *қўик, қаср, кох*; 2. *пеши хона, даҳлез* [10,49]. Барои муайян кардани ифодаи маъноии калимаи мазкур матн метавонад нақши муассир дошта бошад. Вожаи **айвон** дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ ба маънои кӯшк ё худ қаср истифода шуда, 3 маротиба дар доираи як ҳикоят ба мавриди истифода қарор гирифтааст: *Ки тарсам, чун аз он айвон дарафтӣ, Зи ҳар афтодае маҳкамтар афтӣ* [47].^{1*} Бояд гуфт, ки дар забони муосири тоҷикӣ **айвон** ба маънии дувум, яъне **пеши хона** ва ё **даҳлез** истифода мешавад.

-Давлат: Калимаи **давлат** дар забони тоҷикӣ, аз ҷумла дар адабиёти классикӣ ва хеле зиёд ба маънои «молу мулк, бойигарӣ, дорой, сарват» [10, 411] ба назар мерасад. Аммо маънии дигари калимаи мазкур тобиши сиёсӣ дорад ва онро муфассирон чунин шарҳ додаанд: «Давлат-ташкilotи сиёсии як ҷомеа, ки созмонҳояш умури онро идора менамояд; мамлакате, ки ба чунин ташкилот соҳиб аст» [10, 411]. Дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ ибораи **аркони давлат** қорбааст шудааст, аммо фақат як маротиба ва дар он **давлат** ба маънии дар боло зикршуда омадааст. Чунончи: *Аркони давлатро хотири Бухорову қусур ва басотини он мекашид* [104]. Аммо тафовут дар истифодаи калимаи **давлат** дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ он аст, ки ин ҷо бештар, яъне дар 7 маврид ин калима дар алоҳидагӣ маънои созмони сиёсӣ ё худ ҳукумату салтанатро ифода қардааст. Мисолҳо: *Вай низ аз мутақаддимон аст ва дар айёми давлати Сомониён будааст...* [105].

^{1*} Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон. –Душанбе: Адиб,1987. -158с. Минбаъд дар қавсайн ба саҳифаҳои асари мазкур ишора мегардад. Ҳарфи «**Б**» ишора ба «Баҳористон» аст.

Ва гӯянд, ки се кас аз шуаро дар се давлат иқболҳо диданду қабулҳо ёфтанд, ки кас наёфт... [110]. Давот, э тисар, олати давлат аст... [112].

-Зиндон: Таҳти мафҳуми **зиндон** «бандихона, хабсхона, маҳбас» [10, 545] фаҳмида мешавад, ки маъмулан бо фармоиши ҳукуматдорон сохта мешуд ва онро барои нигоҳ доштани ҷинояткорон, гунаҳкорон истифода мебарданд. Вожаи **зиндон** аслан тоҷикӣ буда, дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ се маротиба корбаст гардида, ба маънои *бандихона* ё худ *маҳбас* ифода ёфтааст: *Чунон аз вучуди худ дар тангноест афтода, ки зиндон дар ҷанби он базмгоҳест кушода [34].*

-Пардасаро: Калимаи дигаре, ки дар «Баҳористон» истифода шудааст, **пардасаро** мебошад. Ин вожа дар Фарҳанги забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: «пардасаро(й) – хайма, чодир, саропарда; чодири шох» [9, 34]. Дар «Баҳористон» калимаи **пардасаро** ҳамчун муродифи **ҳарам** истифода мешавад. Дар як ҳикоят муаллиф барои ифодаи як мавзӯе гоҳе аз калимаи **ҳарам** ва гоҳе аз калимаи **пардасаро** истифода мекунад: *Баъд аз он рӯзе ба дари пардасаро омаду хост, ки дарояд [52]. Фармуд, ки берун раву ҳо ҷибро сӣ тозиёна бизану аз дари пардасаро дур кун... [52].* Калимаи мазкурро Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» ду маротиба корбаст намудааст.

-Сарой: Аз панҷ маънои калимаи сарой, ки дар фарҳангҳо дода шудааст, яке чунин аст: «қаср, дарбор, ҷойи нишасти шоҳон» [11, 220]. Албатта, барои ифодаи маъноии ин калима матн мусоидат мекунад: *...ман беруни Куфа, бар боми сароие, ки ба саҳро мушириф буд, нишафта будам [63].*

-Тахтгоҳ: Калимаи **тахтгоҳ** дар «Баҳористон» корбурд дошта, аз ҷиҳати сохт калимаи сохта аст ва аз решаи **тахт** ва пасванди «-гоҳ», ки ишора ба макон мекунад, таркиб ёфтааст. Онро дар фарҳанг чунин шарҳ додаанд: «тахтгоҳ – пойтахт, ҷойи исти подшоҳ, шаҳр» [9, 344]. Ба маънии мазкур Абдурраҳмони Ҷомӣ мегӯяд: *Ба қасди тазаллум рӯ ба Ғазнин, ки тахтгоҳи Султон Маҳмуд буд, овард [107].* Аз осори таърихӣ маълум аст, ки, дар ҳақиқат, Ғазнин пойтахти сулолаи Ғазнавиён будааст. Пас, калимаи **тахтгоҳ** дар ҷумлаи овардашуда ба маънии *пойтахт* омадааст. Дар асари «Баҳористон» **тахтгоҳ** танҳо як маротиба зикр ёфтааст.

-Хизона: Дар асл шакли ин калима **хазина** буда, баромади арабӣ дорад. Калимаи **хизона** дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ дар шакли **хазона** зикр гардидааст. Дар «Баҳористон» калимаи мазкур 4 маротиба корбаст шудааст ва ба ҳамон *байтулмол ё худ ганҷинаи шоҳӣ* ишора мекунад: *Ин мӯҳри хазонаи ман аст* [66]. *Беитар з-он бувад, ки шоҳи ҷаҳон, Бидиҳад нима аз хазонаи хеш* [67]. Дар як маврид Ҷомӣ калимаи мазкурро дар шакли **хазина** истифода кардааст, аммо он ҷо ишора на ба хазинаи давлатӣ, балки ба хазинаи яке аз сарлашкарони араб аст: *Маъни Зоида... Фармуд, ки дар зиммаи ман чандон карам буд, ки вайро чандон ато диҳам, ки дар хазинаи ман як динору як дирам намонад, аммо ўро ҳавсалаи он набуд* [68].

-Хиргах: Калимаи дигаре, ки дар «Баҳористон» корбурд дорад, **хиргах** аст. Вожаи мазкур аслан маънои «манзил, хайма, чодир» [9, 464]-ро ифода мекунад. Дар «Баҳористон» дар як матн вобаста ба иштироки калимаҳои дигар, аз ҷумла калимаи **султон** вожаи **хиргах**ро ба зергурӯҳи мазкур шомил доништан имконпазир аст, зеро хиргоҳро хангоми ба шикор рафтани шоҳону амалдорон дар сахро муваққатан рост мекарданд: *Ва сабаби вафоти вай он буд, ки рӯзе султон аз даруни хиргоҳ тир меандохт ва ў беруни хиргоҳ истода буд* [110]. Калимаи мазкур дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ танҳо як маротиба истифода шудааст.

-Ҳарам: Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» дар шарҳи калимаи мазкур, ки аз забони арабӣ иқтибос шудааст, мегӯяд: «махалсарой; ва ба маънии манкуҳа... низ оранд» [2, 273]. Яъне маънии аслии **ҳарам** «манъ кардашуда, ҷойе, ки даромадан ба он ва кардани баъзе корҳо дар он ҷо манъ бошад» [8,732]. Дар баробари ин калимаи **ҳарам** ба маънои «ҳавлии дарун, саройи подшоҳон ва ашрофу боён» [8,732] шарҳ ёфтааст. Дар «Баҳористон» Абдурраҳмони Ҷомӣ калимаи **ҳарамро** се маротиба корбаст намудааст: *Язди ҷурд писари худ Баҳромро дар мавзее дид аз ҳарамии худ, ки муносиб набуд вайро* [52]. *Маро ба манзили худ дароварду дар ҳуҷрае, ки наздик ба ҳарамии ў буд, бинишонд* [63]. Дар байте вобаста ба вазни шеър калимаи **ҳарам** бар вазни «фаъил» дар шакли **ҳарим** низ корбурд дорад. Чунончи: *Дар ҳарими ҳурмати иззаи, ки ситри давлат аст, Боз натвонад париду бод натвонад гузаит* [52].

-Ҳисор: Калимаи **ҳисор** арабӣ буда, ба маънои «ҷойи мустаҳкам, қалъа; диж; девори даври қалъа» [9, 748] мебошад.

Абдуррахмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» ду маротиба ин вожаро корбаст намудааст, ки маънои қалъаро ифода мекунад. Мисол: *Искандари Румӣ дар овони ҷаҳонگیرӣ бо ҳилаи тамои ҳисореро бикӯшод ва ба вайрон кардани он фармон дод [33]. Чун Искандар гӯиши хеш аз он ҷавоҳири ҳикмат пур ёфт, даҳонаширо чун гӯиши худ пур ҷавоҳир кард ва инон аз харобии он ҳисор бартофт [35].*

б) Номи рамзҳои давлатдорӣ. Дар олами сиёсату дар ойини кишвардорӣ рамзҳои давлатдорӣ аз унсурҳои муҳимтарин маҳсуб мешаванд. Бояд гуфт, ки чунин рамзҳо, ки дар ниҳон аз ин ё он хусусияти кишваре ё давлате дарак медиҳанд, то имрӯз хеле муҳим ҳисобида мешаванд. Истилоҳоте, ки номи рамзҳои давлатдориро ифода мекунад, дар асари «Баҳористон» зиёд нестанд:

-Алам: Рамзи дигаре, ки дар ойини давлатдорӣ хеле муҳим аст, мавҷудияти парчам ё худ **алам** аст. Аз давраҳои қадим дар ойини мамлакатдорӣ ба мавҷудияти **алам** ё худ дирафш аҳамияти хоса меодаанд. Бояд гуфт, ки ин рамзи давлатдорӣ дар замони муосир низ аҳамияти хеле муҳим касб кардааст. Калимаи **алам** дар «Баҳористон» фақат як маротиба дар шумораи ҷамъ ва ба маънии парчам дида мешавад. Мисол: *Дидам, ки аламҳои сиёҳ аз Куфа берун омад [63].*

-Муҳр: Дар ҳама даври замонҳо **муҳр** рамз ё нишони салтанат будааст. Шохону амирон ба амру фармон ё мактубҳои расмии худ бо пахш кардани муҳр ҳукми қонунӣ меодаанд. **Муҳр** аслан «олати филизӣ, ки ба рӯи он исми шахс ё ҷойе қанда шудааст ва рӯи қоғаз, мактуб ва фармонҳо ба ҷойи имзо пахш карда мешудааст, хотам» [8,813]. Ин калима аз забони арабӣ иқтибос шудааст ва дар «Баҳористон» ду бор корбурд дорад. Чунончи: *На бар он муҳр заду на тугрою кард [53]. Ин муҳри ҳазонаи ман аст [66].*

-Тоҷ: Дар ойини подшоҳӣ **тоҷ** яке аз рамзҳои асосӣ ва муҳимтарин маҳсуб мешавад. **Тоҷ** гунаи «қулоҳи бо ҷавохирот зинатдодашудае, ки шоҳу амирон дар маросимҳои расмӣ ба сар мегузоштанд» [11, 369] тафсир шудааст ва дар асари «Баҳористон»-и Ҷомӣ як маротиба ёдоварӣ шудааст. Он ҳам иқтибос аст, яъне вақте ки Ҷомӣ дар равзаи ҳафтуми «Баҳористон» дар бораи Фирдавсӣ маълумот медиҳад, аз ҳаҷвияи Фирдавсӣ, ки ба Султон Маҳмуд бахшида шуда буд, порчаеро намуна овардааст ва дар он порча калимаи **тоҷ** зикр мегардад. Чунончи: *Агар шоҳро шоҳ будӣ падар, Ба сар барниҳодӣ маро тоҷи зар [108].*

в) **Номи санаду хуччатҳо.** Санаду хуччатҳо дар соҳаи сиёсат, ба хусус давлату давлатдорӣ хеле муҳим арзёбӣ мегарданд. Бинобар ин ҳар гоҳ ки суҳан аз сиёсату давлатдорӣ ва ҳукумату ҳукмронӣ меравад, хатман аз санаду хуччатҳои муҳимми соҳа ёдоварӣ мегардад:

-**Туғро:** Калимаи дигаре, ки мансуб ба номи санаду хуччатҳост, аммо фақат дар «Баҳористон» қорбасти гардидааст, **туғро** мебошад. Калимаи **туғро** аз забонҳои туркӣ ба забони классикии тоҷикӣ ворид гардидааст. Он нишони махсусе дар хуччатҳои расмии давлатдорӣ аст. Шарҳи калимаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба таври зер аст: «гулхате, ки аз ҳарфҳои аввали ном ва лақаби шох дар сари фармонҳои шохон навишта мешуд; маҷ. фармони шох» [9, 381]. Дар «Баҳористон» дар як ҷумла калимаи **туғро** истифода гардидааст: *На бар он муҳр заду на туғрое қард* [53].

- **Фармон:** Калимаи **фармон** аслан тоҷикӣ аст ва ба қатори санаду хуччатҳое дохил мешавад, ки ба гурӯҳи истилоҳоти маъмуриву давлатдорӣ мансуб аст. Калимаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зерин шарҳ ёфтааст: «амр, ҳукм; ҳукме, ки аз тарафи идораи олий ё шахси воломақома содир мешавад» [11, 401]. Дар «Баҳористон» танҳо дар як маврид калимаи мазкур ҳамчун намунаи хуччат омадааст. Мисол: *В-ин турфа, ки бар бисоти фармон, Муҳра зи ман асту ҳуққа гардон* [116].

в) **Номи мансабу унвон ва рутбаҳои давлатӣ.** Микдори зиёди вожаҳо дар асари «Баҳористон» ифодакунандаи номи мансабҳо, унвонҳо ва рутбаҳои давлатӣ мебошанд, ки чанде аз онҳоро дар поён меоварем:

-**Амир:** Калимаи арабии **амир** дар фарҳанг ба маънои *шоҳ, ҳоким* шарҳ дода шудааст: «Амир – шох; соҳибхатиёр, фармонраво, ҳукмраво, ҳоким» [8, 63]. Ва ё «Амир – 1. амрдиханда, фармондиханда; ҳукмраво. 2. таър. лақаби ҳукмронии Осиёи Миёна ва Афғонистон» [10, 62]. Воқеан, калимаи мазкур вобаста ба матн метавонад ҳам ба маънои *шоҳ* ва ҳам ба маънои *ҳокими вилоят ё ноҳияте* истифода гардад. Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» ҷаҳор маротиба калимаи **амирро** қорбасти намудааст, ки ишора ба халифаҳои араб аст, яъне маънии *ҳоким, фармонраворо* дорад. Ин калима ба маънои *шоҳ* истифода нашудааст. Мисол: *Амир суҳан мегӯяду ту аз вай эъроз мекунӣ* [55]. Ҳазрати **амир** аз

вай нурсид, ки чӣ ҳоҷат дорӣ? [58]. Ҳазрати **амирро** бисёр хуш омад [58]. Шакли кӯтоҳи калимаи мазкур – **мир** дар «Баҳористон» ба назар нарасид.

Дар «Баҳористон» боз ду вожае ба назар мерасад, ки маҳз ба намояндагони дин, аниқтараш ба пешвоёни дини ислом мутааллиқ мебошанд. Инҳо калимаҳои **амиралмӯминин** ва **халифа** буда, Ҷомӣ онҳоро зиёд истифода кардааст:

-**Амиралмӯминин**: Калимаи **амиралмӯминин** лақабе буд, ки ба халифаҳо ва бисёр подшоҳони Шарқи исломӣ дода мешуд [8, 63]. Он аслан аз калимаҳои арабии **амир** ва **мӯмин** (бо изофаи пасванди «-ин», ки исми ҷамъ месозад) ба воситаи артикли арабии **-ал-** таркиб ёфтааст ва маънои **амир** ё худ **пешвои мӯминонро** дорад. Вожаи мазкур дар «Баҳористон» серистеъмол аст. Мисолҳо: *Ва пояи Ҳиммати амиралмӯминин аз он олитар аст... [54]. Амиралмӯмин туро мехонад, иҷбат кун [79].*

-**Асас**: Калимаи **асас** арабӣ буда, маънои «посбони шабгард, посбони шабона» [8, 90] дорост, ки дар шаҳрҳо барои назорату ҳимояи мардум аз дуздону авбошони шабгард таъин мешудаанд. Ҷомӣ калимаи **асасро** танҳо як маротиба истифода кардааст: *Гул рафт зи боғ, хору хасро чӣ кунам? Шаҳ нест ба шаҳр-дар, асасро чӣ кунам? [78].*

-**Аркон**: Калимаи **аркон** аслан шакли ҷамъи калимаи арабии **рукн** аст, ки маънии *сутунро* дорад [10, 83]. Калимаи мазкур ба маънои маҷозиаши «бузургон, калонҳо, коргардонон» [10, 83]-ро ифода мекунад. Аркони давлат бошад, «зимомдорони давлат, мансабдорони бузурги ҳукумат» [10, 83] мебошанд. Ҷомӣ дар «Баҳористон» ибораи **аркони давлатро** танҳо як маротиба корбаст намудааст. Калимаи **аркон** дар таркиби он ба маънои зимомдорону мансабдорони давлат омадааст. Чунончи: *Аркони давлатро хотири Бухорову қусур... мекашид [104].*

-**Вазир**: Яке аз калимаҳои серистеъмоли соҳаи маъмуриӣ дар асар ба ҳисоб меравад ва калимаи забони арабист. Вазир «мансабдори олимақоме, ки баъд аз подшоҳ (ё султон, малик) мавқеи якумро ишғол мекард ва мутасаддии кулли корҳои дохилӣ ва хориҷии мамлакат ҳисоб мешуд» [8, 221]. Дар «Баҳористон»-и Абдуррахмони Ҷомӣ ин калима 7 маротиба дар шумораи танҳо ва як маротиба дар шакли ҷамъи арабӣ омадааст: *Вазирӣ Ҳурмузи*

писари Шопур ба вай нома навишт... [52]. Вақте Рашид ба Куфа расид, вазири вай ба наххосӣ даромад [77].

-Гумошта: Вожаи **гумошта** ба маънии «аз тарафи касе маъмуршуда, таъиншуда ба амал ва вазифае» [8, 290] меояд. Калимаи мазкур аз шакли «*gumārtak*»-и порсии миёна, ки он дар забони порсии қадим «*wimārtaka*» будааст, гирифта шуда ва маънояш *гумошта* ё худ *намоянда* мебошад. Воқеан, *гумоштагон* онҳое буданд, ки шоҳон ба ҷоёе ба сифати намояндаи худ маъмур мегузоштанд. Калимаи мазкур як маротиба дар «Баҳористон» ба назар мерасад: *...аҳволи раоё ва гумоштагон барояшонро бар вай расонанд [47].*

-Дастур: Дар «Баҳористон» калимаи **вазир** серистеъмол аст, аммо як маротиба дар як қитъаи шеърӣ муаллиф калимаи **дастурро** ҳамчун муродифи **вазир** истифода менамояд: *Эй сипехри қадрро хуршедӯ моҳ, В-эй сарири фазлро дастуру шоҳ [116].*

Калимаи **дастур** сермаъно буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» 4 маънои он оварда шудааст. Яке аз он маъноҳо «вазир» [9, 351] аст. Дар байти боло ҳамнишинии калимаҳо, махсусан бо калимаи **шоҳ** пайиҳам омадани калимаи **дастур** ба маънои овардашуда далолат мекунад. Аслан ин вожа хеле қадима буда, дар забонҳои қадимаи эронӣ дар шаклҳои *dāta*, *dād* қорбаст гардида, маънояш маҷмӯи қонун, роҳнамо, адлу инсоф ва монанди инҳо будааст. Аз ин калима ҷузъи **дод** боқӣ монда, дар таркиби калимаҳои **додхоҳ**, **додгоҳ**, **додситон** ва ба маънои маҷозӣ дар шакли **дастур роҳнамо**, **амр**, **барнома**, **роҳбалад** ва монанди инҳоро ифода мекунад [ниг.: 7].

-Қозӣ: Калимаи арабии **қозӣ** ба мансабдори шаръие ишора мекунад, ки «кашмакашҳои оммавӣ ва оилавино аз рӯи қонуни шариат ҳал мекунад» [9, 696]. Дар «Баҳористон» калимаи **қозӣ** 5 маротиба ба назар мерасад. Ҷомӣ дар «Баҳористон» онро фақат дар як ҳикоят зикр менамояд: *Қозии Бағдод ба азимати масҷиди одина пиёда берун омад [82]. Он гоҳ ба талоқ қасам хӯрд, ки қозиро ба гардани худ савор кунад [82].*

-Қосид: Калимаи арабии **қосид** дар асарҳои мавриди таҳқиқ камистеъмол аст. Яке аз маъноҳои калимаи **қосид** «номабар, хабаррасон; элчӣ, миёнарав, сафир» [9,700] мебошад. Калимаи **қосид** ба маънои шарҳефта дар «Баҳористон» танҳо як бор ба назар

мерасад. Мисол: *Валекин нахостам, ки қосиди вайро бозгардонам, магар чунон ки амиралмуъминин маро бозгардонида* [66].

-**Малик:** Вожаи мазкур дар «Баҳористон» 12 маротиба корбаст гардидааст: *Малики эшон истидъои ихтисор кард...* [36]. *Малики Ҳинд ба халифаи Бағдод тухфаҳо фиристод...* [38]. *Дигар бор малики Ғӯр вайро талаб кард ва малики Ҳиротро дар муқобалаи вай ҳазор гӯсфанд ваъда кард* [113].

Бояд таъкид намуд, ки шакли ҷамъи арабии калимаи **малик** дар «Баҳористон» низ вомерӯрад, аммо камтар, танҳо дар ду ҳолат: *Пеши халифа ба пой хест, ки се чиз овардаам, ки ҷуз мулуқро набояд ва ҷуз салотинро нашоёд* [38]. *Дар ин асно Қубод вайро аз одоби ҷамриқоби мулуқ ва ҷамъинони салотин суол кард* [46].

-**Муқарраб:** Калимаи арабии **муқарраб**, ки ҳамрешаи калимаи **қариб**, яъне наздик аст, ба маънои маҷозӣ «ҷамсуҳбати доимӣ, надим» [9, 793] далолат мекунад. Вожаи **муқарраб** дар таркиби ибораи **муқаррабони салотин**, ки як маротиба дар «Баҳористон» корбурд дорад, ишора ба *ҷамсуҳбат ё худ мушовири султон* мекунад. Чунончи: *Муқаррабони салотин чун гурӯҳеанд, ки ба кӯҳи баланд боло мераванд, аммо оқибат ба залозили қаҳр ва навозили даҳр аз он кӯҳ ба зер хоҳанд афтод* [46].

-**Мунҳӣ:** Калимаи арабии **мунҳӣ** ба маънои «расонандаи хабар ва пайғом, огоҳонанда» [8, 740] меояд. Дар дарбори шоҳон онҳоеро, ки шоҳону ҳокимонро аз аҳволи атроф хабардор мекарданд, **мунҳӣ** меномиданд. Ҷомӣ як маротиба ин вожаро истифода кардааст: *Мебояд, ки подшоҳонро мунҳиёни росткирдоре ба қор бошанд, ки аҳволи раоё ва ғумоштагон барояшонро бар вай расонанд* [47].

- **Надим:** Калимаи арабии **надим**, дар назари аввал, гӯё ба гурӯҳи вожаҳои ифодагари мафҳуми сиёсӣ ё худ идориву маъмурий ворид намешавад, зеро он танҳо ҳамнишину ҷамсуҳбат будаасту халос. Аммо бояд гуфт, ки ҳар гуна ҳамнишину ҷамсуҳбатро надим намегуфтаанд. **Надим** маъмулан «ҳамнишини умаро ва салотин» [2, 339] ва ё «ҳамнишин, ҷамсуҳбат, махсусан ҳамнишину ҷамсуҳбати амиронро шоҳон» [8, 823] будааст. Пас, метавон калимаи **надимро** ба гурӯҳи мазкур ворид кард. Истифодаи калимаи **надим** ба маънои ҳамнишин ва ҷамсуҳбати шоҳону ҳокимон дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ ба назар расида, серистеъмол нест. Муаллиф

танҳо се маротиба аз калимаи мазкур ёдрас мешавад: *Қарини подшоҳ ҳақими фикратпеша бояд, на надими ҳазландеша... [46]. Ва он мардро аз зумраи надимони худ гардонид [66].*

-Подшоҳ: Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» дар шарҳи калимаи **подшоҳ** ва дар хусуси он ки чӣ гуна аз калимаи **шоҳ** шакли **подшоҳ** пайдо шудааст, дар таъя ба фарҳангҳои дигар мегӯяд: «Подшоҳ бо бои форсӣ сахех аст, на бо бои арабӣ. Ва ин ки дар Ҳиндустон ба бои арабӣ шуҳрат дорад, зоҳиран аз ҷиҳати истиқроҳи ҷузви аввал аст аз калимаи мазкур, ки ба забони ҳиндӣ қабех аст. Ва лафзи **подшоҳ** мураккаб аст аз **под** ва **шоҳ**. Лафзи аввал, ки **под** аст, ба маънии тахт бошад, чи дар асл **пот** буд, тои фавқониро ба дол бадал карданд. Лафзи **пот** ба маънии посбонӣ ва пойидан низ омада ва лафзи **шоҳ** ба маънии худованд аст (аз «Бурҳон» ва «Ҷаҳонگیرӣ» ва «Ҷароғи ҳидоят» ва «Рашидӣ»)» [2, 160]; «хукмрони мутлақи як мамлакат ё кишвар, соҳиби тахту тоҷ, шоҳ» [36, 108]. Дар ҳақиқат, шакли «пот», ки Муҳаммад Ғиёсуддин аз он ёдовар мешавад, аз **раӣ**-и порсии қадим қолаб гирифтааст. Калимаи мазкур дар асари мавриди таҳқиқ 28 маротиба воমেҳӯрад. Намунаҳо аз «Баҳористон»: *Ҷаҳор калима аст, ки ҷаҳор подшоҳ пардохтаанд... [37]. Бузургмеҳрро нурсиданд, ки қадом подшоҳ покизатар? [41]. Се қор аз се гурӯҳ зишт ояд: тундӣ аз подшоҳон... [43]. ...қавми хешро бигӯӣ, ки подшоҳони Аҷамро бад нагӯяндӯ дашином надиханд [45]. Шакли **подшаҳ** дар «Баҳористон» ба назар нарасид.*

-Руасо: Калимаи мазкур шакли ҷамъи вожаи арабии **раис** мебошад. **Раис** бошад «сардор, идорақунанда, сарвар» [9, 117] аст. Абдурраҳмони Ҷомӣ калимаи **руасоро** дар асари мавриди таҳқиқи мо як маротиба истифода намудааст: *Аъробие таҳияти қудуми қариме аз руасои арабро қасидае гуфту бар вай хонд [68].*

-Сарҳанг: Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» дар шарҳи вожаи мазкур мегӯяд: «Сардори лашқар ва пешрави лашқар ва ҳировул; ва ба маънии нақиб ва ҷӯбдор низ омада; ва ба маънии паҳлавон ва кутвол низ; ва ваҷҳи тасмия он ки **сар** ба маънии сардор ва амир ва **ханг** ба маънии сипоҳ аст» [8, 421]. Яъне калимаи **сарҳанг** аслан тоҷикист: «**Сарҳанг** сардори як қисми муайяни лашқар; фармондеҳи ханг» [11, 225]. Ба маънии фармондеҳи лашқар калимаи **сарҳанг** дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ як маротиба дар шакли ҷамъ қорбаст гардидааст: *Рӯзе Искандар бо сарҳангони хеш барнишаста буд [56].*

-Султон: Ин вожа арабӣ буда, доир ба шарҳи он Муҳаммад Ғиёсуддин чунин менигорад: «Султон ба маънии воли ва ҳуҷҷат ва қудрат» [2, 434]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ин калимаро чунин шарҳ додаанд: «1. ҳоким, фармонраво, подшоҳ. 2. *таър.* унвони подшоҳон дар баъзе мамлакатҳои Шарқ» [11,279]. Калимаи **султон** дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ 9 маротиба истифода гардидааст. Мисолҳо: *Султони Миср ҷамоатеро, ки отаи дар хонаҳои эшон андохта буданд, бигирифтун дар як ҷо ҷамъ кард...* [64]. *Ва гӯянд вайро маснавиёти бисёр будааст мувашишаҳ ба мадҳи султони мазкур...* [106]. Ҷомӣ дар ҷаҳор маврид калимаи **султонро** дар шакли ҷамъбандии арабӣ корбаст намудааст. Мисол: *Пеши халифа ба пой хест, ки се чиз овардаам, ки ҷуз мулукро набояд ва ҷуз салотинро нашояд* [38]. *Ҳукумат дар вуҷуди салотин зуҳури насафат ва адолат аст...* [45].

-Халифа: Яке аз калимаҳои серистеъмоли арабии асар буда, ба номи унвону мартабаи давлатдорӣ далолат мекунад. Ин калима дар луғатҳо чунин шарҳ ёфтааст: «1. касе, ки ҷонишини каси дигар аст; ноиб, ҷонишин, қоиммақом. 2. лақаби подшоҳони ислом, ки ноиби Муҳаммад ва пешвои умуми мусулмонон шумурда мешуданд» [9,458]. **Халифа** дар асари зикршуда одатан ба маънои дуҷум, яъне ноибони пайғомбар ё худ пешвои мусулмонон зикр гардида, муаллиф онро **21** маротиба зикр мекунад: *Малики Ҳинд ба халифай Бағдод тӯҳфаҳо фиристод...* [38]. *Гуноҳгореро пеши халифа оварданд* [55]....

-Ҳокон: Калимаи **ҳокон** аз забонҳои туркӣ-муғулӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудааст. Дар «Баҳористон» серистеъмомол нест, танҳо як маротиба зикри он рафтааст ва маънои «подшоҳи бузург; хони хонон, шоҳаншоҳ; лақаби подшоҳони турку муғул» [9, 498]-ро дорад. Мисол: *Ҳокони Чин дар ин маънӣ сухан чунон рондааст, ки бисёр бошад, ки парешони гуфтан сахттар бошад аз пушаймони нухуфтан* [38].

-Ҳоҷа: Калимаи **ҳоҷа**, ки аслан тоҷикӣ буда, дар луғат ба таври зер шарҳ ёфтааст: «1. сардор, сарвар, соҳиб, хӯҷаин; 3. касе, ки корҳои хоҷагиро идора мекунад, мутасаддии корҳо, корпардоз; хидматгори ахта кардашуда барои хизмат дар ҳарамсароҳо, хоҷасаро» [9,499]. Калимаи **ҳоҷа** дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ зиёд истифода гардидааст, аммо дар ҳама ҳолат он ба маънои *соҳиб, хӯҷаин, молики чизе ё касе* зикр мешавад.

-Ҳоким: Калимаи **ҳоким** дар луғатҳо «фармондех, фармонфармо, касе ки аз тарафи ҳукумат мутасаддии идораи шахр ё вилояте бошад» [9, 751], тафсир гардида, арабӣ аст ва дар «Баҳористон» корбурди зиёд надошта, муаллиф ду маротиба ин калимаро истифода кардааст. Чунончи: *...ҳокими Басра матое аз ман ба сад ҳазор дирам харидаасту дар адои самани он тааллул мекунад [53]. ...чун яҳудӣ он сафолро ба ҳокими Басра дод, вай савор буд, аз асп фуруд омаду замин бибӯсид... [53].*

-Шаҳна: Калимаи **шаҳна** иқтибос аз забони арабӣ буда, шарҳи он дар луғатнома чунин аст: «дорӯға, посбони шахр; одаме, ки аз тарафи подшоҳ барои забти корҳо ва назорат ба мардум таъин мешуд, кутвол, ҳокими шахр» [10, 577]. Вожаи **шаҳна** дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ танҳо як маротиба корбаст шудааст.: *Марав бе шаҳна, ки зиндон мақоми ӯ гардон, Ки нӯст бар тани бадхӯ бас аст зиндонаш [34].*

-Шоҳ: Ба таъкиди муҳаққиқон ханӯз дар осори замони Сосониён ҳокимони мухтор ва ғайримухтори шахрҳои ҷудогона тахти унвони «шоҳ» (šāh) ёд мешудаанд [7, 209]. Баромади ин калима аз **xšāyaθiya**-и забони порсии қадим сарчашма мегирад. Дар фарҳангҳо калимаи мазкурро ба таври зер шарҳ додаанд: «шоҳ شاه бар вазни **моҳ**; ба маънии асл ва худованд бошад – ва чун подшоҳон нисбат ба мардумон асл ва худованд бошанд, эшонро шоҳ хонанд...» [32, 200]; «подшоҳ, султон, соҳиби тахту тоҷ» [36, 687]. Калимаи **шоҳ** дар «Баҳористон» нисбатан зиёд корбурд дорад. Ҷомӣ дар ин асари худ 23 маротиба калимаи **шоҳро** зикр кардааст, ки ишора ба сарвари давлату ҳукумат аст. Мисолҳо: *Чу гардад шоҳи олам адлтеша, Шавад осоиши гаҳ-гаҳ ҳамеша [36].*

Вобаста ба талаботи вазн дар назм калимаи **шоҳ** ду маротиба дар шакли **шаҳ** низ омадааст. Чунончи: *Ҳифзи шаҳ бояд чунон, к-аз остони ӯ убур, Дар замири бандаву озод натвонад гузаит [52].* Калимаи **шоҳ** дар асари Ҷомӣ танҳо дар назм дида мешавад.

-Ҷаҳондор: Калимаи мазкур аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст – исми «ҷаҳон» ва асоси замони ҳозираи феъли **доштан** – «дор», яъне *дорандаши ҷаҳон*. Мувофиқи шарҳи фарҳангҳо **ҷаҳондор** «киноя аз подшоҳи калон» [9, 778] будааст. Калимаи мазкур дар «Баҳористон» як маротиба корбаст гардидааст: *Эътироз аст бар аҳкоми ҷаҳондори ҳаким, Одати марди ҳасадпеша, ки хокаи ба даҳан [34].*

Вожаҳои ифодагари соҳаи маъмурии асари «Баҳористон»-и Ҷомиро аз нигоҳи сохт ба вожаҳои сода, сохта, мураккаб ҷудо намудан мумкин аст. Вожаҳои **сода**: амир, ҳоким, тоҷ, вазир, надим, асас, ҳокон...; **сохта**: гумошта, мунҳӣ, тахтгоҳ, шаҳна, хиргах...; **мураккаб**: пардасаро, ҷаҳондор, подшоҳ...

Вожаҳои ифодагари соҳаи маъмурии асари «Баҳористон»-и Ҷомиро аз нигоҳи мансубият ба забонҳои **тоҷикӣ** (тоҷ, парчам, подшоҳ, гумошта, тахтгоҳ, хиргах...), **арабӣ** (алам, амир, ҳоким, надим, асас, мунҳӣ...), **туркӣ** (туғро, ҳокон) ҷудо намудан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, аз баррасии маводи бадастомада чунин натиҷа бармеояд, ки муҳимтарин истилоҳоти мансуб ба номи муассисаҳои давлатӣ, рамзҳои давлатдорӣ, санаду ҳуҷҷатҳо дар «Баҳористон» хеле мувофиқу сарех истифода гардида, мазмуну мундариҷаи асарро хеле хонданбобу гуворо сохтаанд. Ин вожаҳо аз нигоҳи мансубият **тоҷикӣ**, **арабӣ** ва **туркианд** ва аз нигоҳи сохт **сода**, **сохта** ва **мураккаб** мебошанд. Инчунин аз нигоҳи теъдод **8** адад истилоҳи мансуб ба номи муассисаҳои давлатӣ ва **14** адад вожаҳои мансуб ба номи мансабу унвон, рутбаву вазифаҳои давлатӣ дар асар корбаст гардидаанд.

Китобнома

1. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома»./ С. Анварӣ.– Душанбе: Маориф, 1994. –117 с.
2. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1./ Муҳаммад. Ғиёсуддин. –Душанбе: Адиб, 1987.–480с.
3. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2. / Муҳаммад. Ғиёсуддин. –Душанбе: Адиб, 1988. –416с.
4. Калонтаров Я.И. Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ. / Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1971. – 62 с.
5. Қосимова М. Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ. / М. Н. Қосимова. –Душанбе, 2007. – 172с.
6. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ. 1. / Ҳ. Маҷидов.–Душанбе, 2007. – 210 с.
7. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна./ Д. Саймиддинов.–Душанбе, 2001. – 310с.

8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1 –М.: СЭ, 1969. – 951с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. –М.: СЭ, 1969. – 947 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –Душанбе, 2008. – 949с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –Душанбе, 2008. – 944с.
12. Ҳусейнов Х., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. / Х.Ҳусейнов, К. Шукурова.– Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.

Литература

1. Анвари С. Военные слова в «Шахнаме». / С. Анвари. – Душанбе: Маориф, 1994.– 117 стр.
2. Гиёсуддин Мухаммед. «Гиёс-ул-лугот». Том.1 / Мухаммед, Гиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 стр.
3. Гиёсуддин Мухаммед. «Гиёс-ул-лугот». Том.2 / Мухаммед, Гиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987.– 416 стр.
4. Калонтаров Я.И. Основанные принципы терминологии таджикского языка./ Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1971. –62 стр.
5. Косимова М.Н. Древнетаджикские термины./ М.Н. Косимова. – Душанбе, 2007. –172 стр.
6. Маджидов Х. Современный литературный таджикский язык. Лексикология. Том.1./ Х. Маджидов. – Душанбе, 2007. – 210 стр.
7. Саймиддинов Д. Лексикология средне – персидского языка. / Д. Саймиддинов.– Душанбе 2001. –310 стр.
8. Словарь таджикского языка. Том.1. –М.: СЭ, 1969. – 951 стр.
9. Словарь таджикского языка. Том 2. – М.: СЭ, 1969. – 947 стр.
10. Толковый словарь таджикского языка. Том 1. –Душанбе, 2008.– 949 стр.
11. Толковый словарь таджикского языка. Том 2. – Душанбе, 2008. –944 стр.
12. Ҳусейнов Х., Шукурова К. Лингвистика терминов./ Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. –Душанбе: Маориф 1983. – 255 стр.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ СЛОВ,
ОБОЗНАЧАЮЩИХ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПОНЯТИЕ В
«БАХОРИСТАНЕ» ДЖАМИ**

В данной статье рассматриваются названия государственных учреждений, государственная символика, акты и документы в «Бахористане» А.Джами. Эти слова относятся к таджикскому, арабскому и тюркскому языку и с точки зрения структуры являются простыми, сложными и составными.

Авторы приводят множество примеров из произведения А.Джами, которые привлекают внимание читателей.

Ключевые слова: Джамии, Бахористан, таджикский язык, арабские слова, тюркские слова, структуры слова.

**THE USE OF SOME WORDS DENOTING
THE ADMINISTRATIVE CONCEPT "BAHORISTANE" JAMI**

The article tells about the names of the governments offices, governments symbols, facts and documents in 'Bahoriston'. These words from their history are given from the, Tajik, Arabic and Turkies languages and from their soit they are simple, compound and complex and the aufhors gave a lot of examples which ake very interesting.

Keywords: Jami, Bahoristan, Tajik language, Arabic words, the Turkic word, the word structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоева Назокат Ақобировна – муаллими калони кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон; тел.: (+992) 93 754 62 54; e-майл: idiev64@mail.ru.

Сведения об авторе: Шоева Назокат Ақобировна- старший преподаватель кафедры таджикских и русских языков Таджикский технический Университет; тел.: (+992) 93 754 62 54; e-майл: idiev64@mail.ru.

About the author: Shoeva Nazokat Akobirovna is a senior teacher of Department of Tajik and Russian languages Tajik technical University, ph.: (+992) 93 754 62 54; e-mail: idiev64@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Икромова Гуландом Холовна- муаллими калони кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон; тел.: (+992) 93 583 66 92;

Сведения об авторе: Икромова Гуландом Холовна - старший преподаватель кафедры таджикских и русских языков Таджикский технический Университет; тел.: (+992) 93 583 66 92; e-майл:

About the author: Ikromova Gulandom Kholovna is a senior teacher of Department of Tajik and Russian languages Tajik technical University, ph.: (+992) 93 583 66 92;

УДК:491.1.

Д-94

**МАВҚЕИ КАЛИМАҲОИ ҲИНДӢ ДАР ФАРҲАНГИ
«ҒИЁС-УЛ-ЛУҒОТ»**

Душанбиева Нигина

*Институту забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва
мероси хатти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ*

Инкишофи луғатшиносии форсу тоҷик ба давраҳои илмию адабии Ҳиндустон алоқаи зич дорад. Ҳамкориҳои эҷодии намоёндагони Мовароуннаҳру Хуросон ва Ҳиндустон дар соҳаи фарҳангсозӣ ҷолиб аст. Хизмати бемисли аҳли илму адаби Ҳиндустон дар офаридани луғатҳои тафсирии тоҷику форс то асрҳои XVIII - XIX давом кард. Аз таърихи фарҳангсозӣ пайдост, ки аз 22 луғати тоинкилобии тоҷикӣ-форсӣ 17-тоаш дар мавзӯҳои гуногуни Ҳиндустон ба таъб расидаанд.

Фарҳангҳои машҳури Муҳаммад ибни Лоди Дехлавӣ - «Муайяди Фузало»-1419, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ – 1827, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» - и Ҷалолиддин Хусайни Инҷу - 1589 дар дарбори Акбар тартиб дода шудааст, «Бурҳони қотъ» - и Муҳаммад Хусайни Бурҳон инҷунин дар соли 1652 дар Ҳиндустон тартиб дода шудааст, луғати «Мадор-ал-афозил»-и Файзи Сарҳиндӣ» (дар асри охири XVI), «Баҳори Аҷам»-и Рой Текчанд - 1739, «Ҷароғи ҳидоят»-и Сирочиддин Алихон Орзу-1879, фарҳанги Онандроч Муҳаммад Подшоҳ-1888 ва «Латиф-ул-луғат» - и Мавлоно Абдул Латиф хангоми салтанати Шохҷаҳон офарида шудааст.

Пайдоиш ва равнақи адабиёти форсизабон дар Ҳиндустон боиси инкишофи муназами луғатсозӣ дар ин кишвар гардид. Дар мақолаи «Адабиёти асри XVI ва нимаи аввали асри XIX омадааст: «Дар асрҳои XVII - XVIII адабиёт ба забони форсӣ дар Ҳиндустон хеле авҷ гирифт. Забони форсӣ забони давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра бисёр шоирон аз Мовароуннаҳр, Бадахшон, Хуросону Эрон ба мисли Соиб Табрзӣ, Қосим Нишопурӣ, Ҷидояти Бадахшӣ, Носеҳ Бадахшӣ, Воло Ҷалол, Ҷалол Китобдор ва дигарон ба Ҳиндустон омаданд».

Зарринкӯб дар китобаш «Бо корвони хулла» менависад: «...дарбори теуриёни Ҳинд рӯзи бозори шеърӯ адаб буд. Шоҳчаҳон, ки вориси тахти Акбару Чаҳонгир буд, мисли онҳо ба адабу хунар алоқа меварзид. Номоварони дарбори ӯ шоиронро навохту силаи бисёр медоданд ва сарвати бекарон ва ҷалолу шукӯҳи бепоёни дарбори вай саховатҳои афсонаомезро ҷихати онҳо мумкин менамуд» [1, 224].

Чуноне, ки дар боло қайд шуд, дар Ҳиндустон олимоне ҳаёт ба сар мебуданд, ки барои инкишофи тавсеи забону адабиёти форсизабон ҷидду ҷаҳди зиёде намудаанд ва аз худ дурдонаҳои гаронбаҳо боқӣ гузоштаанд.

Яке аз ин симоҳои бузург ва олимони замони худ Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ мебошад, ки дар таърихи лексикографияи тоҷику форс маълуму машҳур аст. Вай дар инкишофи лексикография ва лексиология хизмати намоён ва беандоза кардааст.

Фарҳанги машҳури тафсирии «Ғиёс-ул-луғот» - и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ ҳангоме ба вучуд омад, ки Ҳиндустон ба мустамликадорӣ Англия даромада буд. Появу доираҳои забони тоҷикие, ки дар замони ҳукмронии муғулҳо буд, оҳиста-оҳиста суст шудан гирифт ва ҷои онро забонҳои англисӣ ва урду мегирифтанд. Бо вучуди он, ҳаводорони забони форсӣ-тоҷикӣ кам набуданд. Шаҳриёри Нақавӣ фарҳангнависи форсиро дар Ҳиндустон ба се давра ҷудо кардааст, ки давраи сеюм давраи ҷадид ном дорад. Фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» маҳз дар ҳамин давра ба вучуд омад [7, 189].

Наشري аввали он дар соли 1264 ҳ.қ. /1848/ бо таҳияи ҳуди муаллиф ба амал омадааст. Нашрҳои мухталифи «Ғиёс-ул-луғот» дар матбааҳои гуногуни Ҳиндустон бо теъдоди зиёде якҷанд маротиба нашр шудаанд. Дабири Сиёкӣ мавҷуд будани ҷопҳои зерини онро қайд мекунад:

1. Ҷопи Лакҳнав 1863-64
2. Ҷопи Конпур 1874
3. Ҷопи Конпур 1878
4. Ҷопи Лакҳнав 1879
5. Ҷопи Конпур 1880 /бо «Ҷароғи ҳидоят»
6. Ҷопи Конпур 1882
7. Ҷопи Конпур 1912
8. Ҷопи Конпур 1906 / дар ҳошия бо «Мунтахаб-ул-луғот» ва «Ҷароғи ҳидоят»

Ин рӯйхати пурраи нашрҳои «Ғиёс-ул-луғот» нест.

Дар матбааи Когони Бухоро яке аз аввалин китобҳои ҳаҷман калон, ки якҷанд маротиба чопи литографӣ шудааст, ин «Ғиёс-ул-луғот» мебошад. Соли 1958 Дабири Сиёқӣ бо муқобалаи чопи Конпур (1882), чопи Бомбай (1880) «Ғиёс-ул-луғот»-ро дар ду ҷилд нашр кардааст.

Фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ дар шаҳри Душанбе дар се ҷилд аз тарафи Амон Нуров дар солҳои 1987-1989 нашр шудааст.

Дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» асосан калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва ҳиндӣ шарҳу тафсир ёфтаанд. Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ донандаи хуби ҳамаи ин забонҳои дар боло зикршуда будааст. Бояд қайд кард, ки шумораи калимаҳои ҳиндӣ нисбат ба калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ дар фарҳанг кам аст ва баъзеашон барои шарҳу эзоҳи калимаҳои дигар истифода шудаанд.

Дар мавриди калимаҳои арабӣ ҳуди муаллиф Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ менависад, ки калимаҳои арабие, ки баромадашон арабӣ аст ва онҳоро аҷамиҳо бисёр истифода мебаранд ва аз худ мешуморанд. Ҳамин тариқ, муаллифи фарҳанги машҳури «Ғиёс-ул-луғот» дар бисёр ҷойҳо ба калимаҳои арабие ишора мекунад, ки онҳоро мардумони эронитабор мувофиқи забони худашон тағйир додаанд ва фарқиятҳои онро таҳқиқ кардааст.

Ҳар як суҳанвар моқабл мавқеи истифодаи вожаҳоро мувофиқи тақозои замони худ истифода менамояд [6, 39].

Ин луғат ҳам ҳамчун тасвиргари калимаҳою ибораҳо, ки дар замони зиндагии Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ истифода бурда мешуданд, ба ҳисоб меравад.

Дар «Ғиёс-ул-луғот» калимаҳои ҳиндӣ оварда шудаанд, ки фосилаи вақт, андозаи вазн, масоҳат, ҳисоб, номҳои моҳҳои ҳиндӣ, номи дарахтону мевачот, фаслҳои сол ва дигар қабатҳои луғавиро ифода мекунанд. Масалан, калимаи *kurug/karog*-шумораи миқдорӣ буда, ба панҷсад ҳазор баробар аст; *bigha*- андозаи масоҳат мебошад, ки тақрибан ба 0,25 гектар баробар мебошад; *gira*-воҳиди масофа баробар ба 6,5 см; *pargana*- воҳиди маъмурию территориявӣ дар Ҳиндустону Покистон ба ҳисоб меравад, ки якҷанд деҳаро дар бар мегирад [5, 12].

Номи меваҳою бехмева ва номи дарахтон ба монанди тақу-ангури сагак, *kelo* - банан, *argi* - бехмеваи ба шалғам монанд, ки

онро мехӯранд; chukandar - лаблабу; san-дарахти қанаб; babut-дарахти акатсия; joerhal - як навъ чормағзи ҳиндӣ; ron - 1. Баргест маъруф дар Ҳиндустон; 2. Навъи дарахт дар Ҳиндустон аз чинси филфил; chir-дарахти чилгӯза; tor –як навъ дарахти монанд ба хурмо.

Дар луғат инчунин калимаҳои ҳиндӣ аз қабатҳои гуногуни луғавӣ ба монанди dabba-кутии калон; сандуқи калон, domrabhi-аробаи махсус барои почта; Thakur-лафзи ҳиндӣ ба маънои Худованд ва ҳиндуҳо дар маровати худ бар ҳаммаслақон истифода кунанд; govat-баҳодур, меҳтар [3, 361]; ghari - соатҳо (дастӣ, деворӣ ва ғайра); dupatha - рӯмол, миёнбанд; kalas - нӯги амудии баъзе бомҳо, гунбаз, манора, kachehri - суд, идора; lubon - самғи хушбӯӣ; mindmil - рӯмол, таҳбанд, missi-хокаи сиёҳи дандонтозакунӣ; bavarchikhana-ошхона, ошпазхона, barsat-баҳор; basantrut - фасли баҳор, айёми баҳор; bahal - аробаи дучархаи болопӯш, фойтун; gilehri - санҷоб; gond - деҳа, қишлоқ; romuz – кабутари парпо; sardruth - фасли сармо, айёми хунукӣ; sendur-хокаи сурх, ки моил ба сурхӣ бошад; sora - турнаи ҳиндӣ; katora- шамшер, ханҷар [4, 162]; chavkidor - посбон; jalebi -шириние, ки аз орду шакар тайёр мекунанд; jomesh – говмеш [5, 34].

Муаллифи фарҳанги мазкур гуногунмаъноии калимаҳоро низ нишон додааст. Баъзе калимаҳои ҳиндӣ бо ифодаи ҳамаи маъноҳояшон дар «Ғиёс-ул-луғот» оварда шудаанд. Масалан, калимаи ҳиндии badla метавонад ҳам маънои подош ва мукофотро дошта бошад ва ҳам метавонад ба маънои аҷр ва ҷазо истифода бурда шавад, ё ин ки калимаи monas ҳам ба маънои инсон, мардум ва ҳам ба маънои мард омада метавонад.

Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» тарзҳои навишт ва талаффузи гуногуни калимаҳои эзоҳдиҳандаро низ нишон додааст. Масалан, калимаи dhatura/dhaturо, ки як навъ растанӣ буда баргҳои он хосияти нашъамандӣ дорад. Калимаи patila/patilo-деги чӯянӣ; banka/bonka, ки тарҷумааш далер, часур, бебок мебошад; badlo / badla-подош, мукофот, аҷр, ҷазо. Ингуна калимаҳо дар луғат бисёранд.

Дар «Ғиёс-ул-луғот» инчунин номи моҳҳои Санват бикрамӣ-и ҳиндӣ оварда шудаанд. Масалан, asorh-номи моҳи 4-уми Санват бикрамӣ-и ҳиндӣ, ки аз 22 рӯз иборат аст. Ё ин ки bhadun-номи 6-уми Санват бикрамӣ-и ҳиндӣ, ки аз 32 рӯз иборат аст ва ба моҳҳои август-сентябр рост меояд. Калимаи ҳиндии aghan - номи 9-уми солшумории Санват бикрамӣ-и ҳиндӣ, ки аз 22 рӯз иборат буда, ба

нимаи моҳҳои ноябр ва декабр рост меояд. Калимаи jeth - номи моҳи саввуми солшумории Санват бикрамӣ-и ҳиндӣ, ки аз 31 рӯз иборат буда, ба моҳҳои май-июн рост меояд. Ингуна номҳои моҳҳо албатта барои форсигӯни ҳинд ношинос будаанд, ки муаллифи фарҳанги мазкур онҳоро шарҳу тафсир додааст.

Гуфтаҳои поён ин фикрро боз ҳам таквият мебахшанд.

Зимни шарҳу эзоҳи воҳидҳои луғатӣ дар мавридҳои алоҳида вожаю ибора ва таркиби эзоҳиро бо ягон воҳиди ҳамгуни забони ҳиндӣ қиёс кардани мураттиб бори дигар нишон медиҳад, ки ӯ фарҳангашро барои форсигӯни ҳинд таълиф карда, асосан он вожаҳоро интихоб намудааст, ки миёни онон номаълуму номафҳум будаанд. Зимни тафсир мураттиб маънии шумораи зиёди вожаю таркиб ва ибораҳоро барои форсигӯни ҳинд равшану возеҳ сохтааст [2, 53].

Ҳамин тарик, калимаҳои ҳиндӣ дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» мавқеи муайян дошта, аз ҳар ҷиҳат шарҳу эзоҳ дода шудаанд, агарчӣ шумораи онҳо дар ин фарҳанг зиёд нест.

Дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» тафсири истилоҳоти гуногуни забони ҳиндӣ дода шуда, он аз ҷиҳати фарогирии мавод фарҳанги машҳур ба ҳисоб меравад ва барои тадқиқоти лексикологӣ роли муҳим мебозад.

Китобнома

1. Зарринқуб Абдулхусайн. Бо қорвони ҳулла./ Абдулхусайн Зарринқуб. – Душанбе: Пайванд, 2004.-332с.
2. Кенчаев С., Кенчаева М. Воҳидҳои фразеологӣ дар «Ғиёс-ул-луғот» - и Ромпурӣ// С.Кенчаев. Вестник Таджикского Госуниверситета права, бизнеса и политики № 2 (58) 2014. -190-198с.
3. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ. 1. / Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1987.- 480с.
4. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ. 2. / Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1988.-416с.
5. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ. 3. / Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1988.-304с.
6. Фозилов Д. Хусусияти лексикии «Сафарнома»- и Носири Хусрав. / Фозилов Д. -Душанбе, 2013.-168с.
7. Шаҳриёри Нақавӣ. Фарҳангнависии форсӣ дар Ҳинду Покистон./ Шаҳриёри Нақавӣ. -Техрон, 1344.-341с.

СЛОВА ХИНДИ В СЛОВАРЕ «ГИЯС-УЛ-ЛУГОТ»

«Гияс-ул-лугот» является толковым персидско-таджикским словарем, написанным Гиясуддином Ромпури в Индии. В этом словаре, кроме слова персидского, арабского и тюркского происхождения также представлены слова хинди. В статье также упомянуты другие персидско-таджикские словари, созданные в разные исторические периоды в Индии. Количество слов хинди в словаре немного и эти в основном те слова, которые были непонятны для людей, говорящие на фарси.

Ключевые слова: «Гияс-ул-лугот», персидские словари в Индии, слова арабского происхождения, слова хинди.

HINDI VOCABULARY IN «GIYAS-UL-LUGHOT»

«Giyos-ul-lughot» is one of the Persian dictionaries which was written in India by Giyosuddin Rompuri. In this dictionary apart from Persian, Arabic and Turkish words Hindi words with their interpretations are also given.

Other Persian dictionaries which have been published in different periods in India are mentioned in the article as well. As for Hindi words, they are few in the dictionary and mainly are those which were not understandable for Persian speaking people who lived in India in that period.

Key words: Giyos-ul-lughot, Persian dictionaries in India, Arabic words, Hindi words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Душанбиева Нигина -корманди илмии шӯъбаи Осиеи Марказӣ ва Ҷанубии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: +992 93 517 04 01; e-майл: bomijahon@mail.ru .

Сведения об авторе: Душанбиева Нигина научный сотрудник отдела Центральной и Южной Азии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ; тел.: +992 93 517 04 01; e-майл: bomijahon@mail.ru.

About the author: Dushanbieva Nigina is researcher of the Department of Central and South Asia of Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental studies and Written heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan; ph.: +992 93 517 04 01; e-mail: bomijahon@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСИ

УДК:891.550.092

P-47

ПАРЕШОНИИ УСТОД С.АЙНИ ДАР ТАЪЛИФИ
«ЁДДОШТҲО»

Шоҳзамон Раҳмонов

*Институтуи забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ*

I

Устод С.Айнӣ дар охирҳои умри худ чанд кори муҳим ва бахайр анҷом додан меҳостанд. Яке ҳар чӣ зудтар навиштани «Ёддоштҳо» буд. Лекин дар поёни умр зуд-зуд бемор мешуданд, аз ин ҳодиса шубҳаҳо дар дил гирифта, аз қорҳои зиёди нотамо ба изтироб меафтаданд. Хусусан дар арафаи ҳафтадсолагии роҳи тайкардаи зиндагониро санҷида, ба ҳулосае меомаданд, ки дар навиштани ёддоштҳо ҳанӯз қор хеле зиёд мебошад, ҳамаи онҳоро ба субут расондан осон нест. Устод муҳим будани асарҳои нанавишташонро дар бораи ёддоштҳо ва боз дар бобати вазни шеърӣ тоҷикию имлоӣ забони тоҷикӣ гаштаю баргашта, дар баъзе нома-ҳояшон ба дӯстону ҳамкорон таъкид менамуданд. Агар устод ба на-виштани асарҳои мазкур ноил шаванд ё ноил нашаванд ҳам, бояд ки дигарон аз ин масъалаҳо оғаҳӣ дошта бошанд. Устод ҳамеша пурқор буда, нақшаҳои зиёди эҷодӣ доштанд ва ҳамчун падари адабиёти навини тоҷикӣ аз воқеият, таърихи миллат, муҳити иҷтимоӣ, ниҳоят, саломатии худ низ гоҳ-гоҳ дигаронро воқиф менамуданд.

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» фазилатҳои зиёд мегӯянд. Зеро ин асар ҷамъбасти эҷодиёти бадеӣ ба шумор мерафт. Бинобар ин дар «Ёддоштҳо» баъзе воқеаву ҳодисаҳоро, ки пештар дар «Одина», «Дохунда», «Ғуломон» ва ғ. мухтасар ё дар қавсайн ишора шуда бошад, акнун муқаммалу муфассал менигоштанд. Аслан «Ёддоштҳо» қуллаи (пики) тафаккури бадеии нависанда буд ва агар ҳар камбудӣ ҳам, ки дар асарҳои пешин вучуд доштанд, дар ин ҷо бояд ислоҳ мешуданд. «Ёд-доштҳо» дар равшан шудани таърихи сиёсӣ иҷтимоӣ ва ҳаёти адабии асри XIX, баъзе марҳалаҳои аҳди пешин мусоидат намуд. «Ёддоштҳо» боз як ғолида дорад, ки, навиштаанд С.Айнӣ, -(қисман) камбудии таърихи адабиёти моро пур мекунад».

Устод қариб ҳамеша кӯшиш менамуданд, ки ҳаёти дарбориён, зиндагии мустабидаи замони гузаштаи дурро ҳам бо ҳамаи қабоҳату разолат нишон диҳанд. «Ман дер боз орзу доштам, ки ҳаёти замони амирро то метавонам фош кунам, ки ҷавонони мо чӣ будани он ҳаётро донанд. Ҳарчанд дар «Одина», «Дохунда» ва «Ғуломон» як қисми он аҳвол акс шуда бошад ҳам, басанда нест» [1, 108].

С.Айнӣ ин дафъа ҳар қисми «Ёддоштҳо»-ро ба мулоҳизаву муҳоки-ма монда, фикри адибони тоҷикро барои боз ҳам пурмӯҳтаво ва муҳ-ташам баромадани асар зарур доништа, аз онҳо мехостанд, ки дар бисёр масъалаҳои таърихию сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ маслиҳат гирифта, бо фикрҳои тозаю масарратбахш асари наву ноди-ри замонавӣ эҷод намоянд. Аз ин ҷиҳат, дар номаи аз 14.12.1948 ба М.Турсунзода навиштагон эътироз кардаанд, ки нависандагони тоҷик қисми якуми «Ёддоштҳо»-ро қисм-қисм хонда, ба таври комил аз бар накардаанд. «Дар ин рӯзҳо рафиқ Дехотӣ дастнависи «Ёддоштҳо»-ро пешӣ ман оварда, фикрҳои баъзе рафиқонро ба ман нақл карда, ислоҳашро талаб намуд. Лекин аз нақли рафиқ Дехотӣ маълум шуд, ки рафиқон ба тарзи читка, коллективона нахондаанд ва ҳар кадом ҷудогона-ҷудогона хонда бошанд ҳам, ғайр аз Ҷалол Икромӣ ҳеҷ кас пурра нахондааст ва ҳол он ки дар ҳар асар баъд аз тамоман хондан фикр баён намудан мумкин аст» [2, 105].

«Ёддоштҳо» дар мӯҳтаво, дар ғояти баланду олии ва гаронбаҳо буданаш дар назари устод дар аввал як андоза дастнорас намояд ҳам, аз миёнаҳои умр, хусусан баъди машғул шудан бо асарҳои Носири Хусрав, Восифию Аҳмад-маҳдуми Дониш, дигар асарҳои, ки моҳияти тарҷумаиҳолӣ доштанд, масалан, мисли навиштаҳои Максим Горкий, ба моҳияти мавзӯ гузашта, ҷиддӣ ба навишта шуданаш талош варзида, як асари боз беҳтари аз онҳоро ба майдон овардан мехостанд.

II

То ин дам дар адабиёти форсии тоҷикӣ асарҳои саргузашт, сафарномаву ёддошт зиёд навишта шуда буданд. Устод С.Айнӣ аз он замон, ки «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро дастраси мардум гардониданд, ҳатто пештар, қиссаву афсона шунида, асарҳои зиёди пешиниён, насри ривоию таъ-рихӣ аз бар намуда, намунаҳои ёддоштро дар навиштаҳоишон қор фармуда, мегуфтанд, ки воқеаро аз падар ё бибикалон шунида ва ё фалонӣ дар кадом маврид нақл карда, аз сӯҳбати калоншавандагони деҳа шунидаанд ва ғайраву ҳоказо.

Рисолаи «Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъулвақоъ», баъзе кайду саргузаштҳои Саъдию Ҷомӣ (аз «Гулистон»-у «Бӯстон», «Баҳористон», «Сафарнома»-и Носири Хусрав), дар ҳақиқат, осори сирф ёддошти набуда, балки дар зимн кайдҳои сафар, фикру андешаҳои таърихию сиёсӣ, пеш-ниҳоду дархост, мулоҳизаҳои мухталифро фаро мегирифтанд, он асарҳо С.Айниро як андоза ба навиштани «Ёддоштҳо» омода ва суръати кора-шонро афзуда, дар наздашон мақсад ва вазифаҳои нав мегузоштанд. Он асарҳо эшонро барои навиштани як асари бузург ҳавасманд ва ташвиқ намуда, як давраи тӯлонии рушди таърихи миллат, ҳаёти мардумони Мовароуннаҳру Хуросон, баъзе манзараҳои Шарқро дар пешрафт тасвир мекард. Баръакс, «Наводирулвақоъ»-и Аҳмад-махдуми Дониш, ки (ҳарчанд дар наврасӣ бо хоҳишу илтимоси Шарифҷон-махдуми Садри Зиё, ҳамроҳи Мунзим як адад китоби дар дасти ӯ бударо рӯбардор ва аз нав китобат кардаанд), дар он солҳо дар бедории фикрӣ ва инқилоби маънавии ҳар дуи ҷавонон нақши намоён гузошт.

«Ёддоштҳо» асари фарогири паҳлуҳои ҳаёту эҷодиёти муаллиф ва дар айни замон, мардуми Мовароуннаҳр аз миёнаи асри XIX то Инқилоби октябр дар Бухоро (2-юми сентабри соли 1920), он тараф гӯё то солҳои ҷанги фашизм ва баъдҳоро низ дар бар мегирифт. Баъзе дӯстону ҳамкорон маслиҳат медоданд, ки ин асарро то замони зиндаву саломат будан идома диҳанд.

Устод С.Айнӣ дар номаи ба М.Турсунзода навишташон (1948) «Ёддоштҳо»-ро то солҳои ҷанги дувуми ҷаҳонӣ (1941) давом додан хоста буданд. Зеро баъзе дӯстону ҳамкорон ва раҳбарони давлату ҳукумати Тоҷикистон маслиҳат медоданд, ки устод дар «Ёддоштҳо» боз дар бораи бисёр масъалаҳои баъди инқилоб, аз ҷумла, дар бораи Кремл ва маҷлиси қабул (1932, 1934 ва минбаъд то рӯзҳои дар ҳаёт будан) низ фикру мулоҳизаҳои худро иброз доранд. Устод бинобар ин ҳам ба М.Турсунзода нома навишта, аз рафти кори «Ёддоштҳо» ҳар сари чанд вақт иттилоот дода, қабули «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун орзу ба мулоҳиза монда, душвории қор ва кам мондани умрро ба хотир меоварданд: «Ман фикр кардам, ки агар дар бораи қабули Кремл чизе нависам, на ба тартиби рафти таърихии «Ёддоштҳо», балки ба тарзи аз навбат берун, масалан, ба унвони «Кремл» чизе нависам. Агар зинда монам, ин материалҳо васеътар шуда, дар навбати худ ба «Ёддоштҳо» ҳам медаворянд. Аммо намедонам, барои

ба хубӣ бароварда тавонистани ин кори аз навбат берун комёб мешавам ё не? Инро оянда ва саломатиам нишон медиҳад» [1, 32].

«Ёддоштҳо», дар ҳақиқат, асари бисёр мураккабу серпахлу, пурдомана буда, аз муаллиф тақозо менамуд, ки дар навишта шуданаш саросема нашуда, вақти муайяну муносиб пайдо карда, бамуддао эҷод кунанд. Бинобар ин ҳам устод С.Айнӣ навиштани асарро дар охирҳои умр муқар-рар карданд, зеро то он вақт дар ин бора бисёр фикр карда, пахлуҳои номаълумашро пайдо намуда, ҳатталимкон нақшаҳо тартиб дода, як миқдор мавод ба даст оварда, дар сар пазонида, баъд ба навиштан шурӯъ кунанд. «Ёддоштҳо», ҳамин хел, як асаре шуд, ки агар аз як ҷониб ҳамаи навиштаҳои устодро то андозае ҷамъбаст кунанд, аз ҷониби дигар, масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, таҳаввули тадриҷии инкишофи маънавии халқро боз бештар равшан менамуд.

III

Бисёр асарҳои устод С.Айнӣ хусусияти ёддошти доштанд. Устод аз факту ҳодисаҳои зиёди таърихӣ, ки дидаю шунида ва аз сар гузаронидаанд, ҳамчун аз муҳимтарин санади рӯзгор баманфиат истифода менамуданд. «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам», «Мақтаби кӯҳна», «Марги судхӯр», «Ҷаллодони Бухоро», як қисм асарҳои дигари манзуму мансур, қариб ҳамаи осори устод табиати ёддошти ва тарҷумаиҳолӣ дошта, мулоҳизаю андешаҳоишон дар бораи эҷодиёт, мактабҳои пештараи тоинкилобӣ, ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ замони гуфта шуда буданд. Ҳамчунин устод муҳимтарин воқеаҳои ҳодисаҳои аз сар гузаронидаашонро ҳанӯз хеле барвақт барои толибилмон ва хонандагони сершумори нуктасанҷ ба туфайли шахсияти Садриддини хурдсол ё ҷавони мушоҳидакори дақиқсанҷ баррасӣ менамуданд. Акнун баъди гузаштани солиёни дароз, пухта шудани масоили навишт, аз бар кардани санаду воқеаҳои зиёди таърихӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ, адабию фарҳангӣ мукаммалу пурдомана ба қалам овардан имкон дошт.

С.Айнӣ акнун дар арафаи ҳафтодсолагӣ худро як андоза озод ҳис карда, дар талаби муфассалу мукаммал ба андеша гирифтани мавзӯи шуда бошанд ҳам, лекин аз пиронсолӣ, хаставу лакот, касалманд шуданашон метарсиданд. Мабодо коре, ки қариб ними умр дар талабу орзуяш буданд, нонавишта монад. Алҳол қуввати қорӣ кам шуда, андешаҳои ғамангез доман паҳн менамуданд, вале, бо вучуди ин, дар ҳар сурат ҳар душворию мушкилот пеш ояд ҳам, ин асарро

навиштан, ба охир расонидан зарур буд. Дар акси ҳол аз мардум, аз дӯстону ҳамкорон, аз одамони зиёд, ки маслиҳат гирифта буданд, дар назди таърих қарздор ва дар армон мемонданд.

Устод «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам»-ро нақшаи пешакии «Ёддоштҳо» номидаанд. Устод ханӯз хеле барвақт аз оғози қор, соли 1940 тарҳи асари мӯхташами ояндаро бо ин асар ба миён гузошта, аз рӯйи он ба зиндагии худ ва ҳаёти мардумони Бухоро ва тоҷикони Мовароуннаҳр бодикқат менигаристанд. Асари мазкур дар ду таҳрир баъд аз вафоти нависанда аз байни мусаввадаҳо пайдо шуда, соли 1955 дар «Шарқи Сурх» чоп шуд. «Ин вариант («Мухтасари тарҷумаи ҳол ва ёддоштиҳои худам. Садриддин Айнӣ») харчанд нотамои бошад ҳам, -менависад К.Айнӣ, -аз таҷрибаҳо ва ҷустуҷӯҳои муаллиф барои китоби «Ёддоштҳо» ҳисоб шуда метавонад». Пешакӣ таълиф шудани ин асар аз он ҷиҳат муҳим буд, ки вай дар навиштани китобҳои якуму дууми «Ёддоштҳо», ки аз саргузашту тақдирӣ бевоситаи Садриддин ва ҳешовандони наздик ҳикоят мекарданд, дар инкишофи фикриву таҳаввули тадриҷии ҷавони хурдсол кӯмак мерасонд. «Мактаби кӯҳна» соли 1935 ба чоп расида, нависанда «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам»-ро соли 1940 таълиф кард. Ӯ хеле пештар «Ҷаллодони Бухоро»-ро навишта буд. Воқеан, таърих, адабиёт, саргузашту ёддошт, тафаккури фалсафӣ дар «Ёддоштҳо» асоси бозғатимодӣ ифодаҳои бадеии нависанда шудан тавонистанд.

Ин мӯҳлати худшиносӣ ва худоғаҳии тоҷикону дигар халқҳои Мовароуннаҳр, тадриҷан дар шароити нав зухур кардани заковату фаросати халқ, эҳёи мактабу маориф, пайдо шудани китобҳои нави дарсию таълимӣ, пешрафт гирифтани тафаккур, фаро расидани таҳаввулотӣ нави сиёсӣ иҷтимоӣ, бедорӣ шуури миллӣ, фаъолият кардани халқу миллатҳо, ба дӯстию ваҳдат омадани ҳамаи тоифаҳои мардумӣ, якҷоя хурӯҷ карда инқилоб ба вучуд оварданишон, хоҳу нохоҳ С.Айнӣро ба илҳом ва фикру андешаҳоишонро баланд ба парвоз мерасониданд. Ин ҳодисаҳо ўро ба шавқу илҳом оварда, торафт ва бештар қаламашонро тез менамуданд. С.Айнӣ аз таровати ҳаёти нав болида, тозагиҳои дар асарҳои лирикийю публицистӣ, асарҳои бадеии эпикӣ «Одина», «Дохунда», «Ғуломон», «Марги судхӯр», «Ятим» фаслҳои нав гузаронда, махсус мутаваҷҷеҳ мегардиданд. «Таърихи амирони мангития», «Таърихи инқилоби Бухоро» баъди гузаштани фосилаи вақт боз аз ҷониби устод таҳриру тасҳеҳ мегардиданд. Китобҳои таълимиро ба вақту замон мувофиқ менамуданд ва ҳоказо.

С.Айнӣ дар «Ёддоштҳо» инқилобро бо шеъри «Марши хуррият» (гимни «Суруди озодӣ») пешвоз гирифта, дар аксари ашъори баъдиинқилобӣ хубиву музаффариятҳоро таҳсину офарин мехонданд. Устод ҳаёти навро ба ҷону дил пазируфта, дигаронро ҳам ташвиқ менамуданд, ки онро бо муҳаббат истиқбол намоянд, зеро халқи муддатҳо дар ҷаҳолати турку муғулу манғит қарордошта, ки аз одитарин неъматҳои зиндагӣ маҳрум шуда буданд, ба ояндаи неку дурахшон қадам гузошта, шарбати висол чашида, бахту саодати ин ҳаёти дурахшонро бубинанд.

IV

Романи муҳташами «Ёддоштҳо», ки таърихи ҳаёти тоҷиконро дар охири қарни XIX ва ибтидои асри XX фаро мегирифт, то охир нонавишта монд, дар он қисми ҳаёти муаллиф дар Бухоро, ҳодисоти аз зиндон халос шуда, ба Самарқанд ба муҳочират кашида шуданаш, воқеаҳои пурошӯби ҳаёти нависанда ва бисёр ҳодисаҳои нодири замон аз лавҳи тасвир берун монданд. Розӣ дили Садриддин Айнӣ то охир ногуфта монд, орзуҳои даҳсолаҳо ва ҳатто аз миёнсолӣ дар фикру шуур парвардаш, мутаассифона, ҷомаи амал напӯшиданд.

«Ёддоштҳо» дар мӯҳтаво то миёнаи соли 1903 расида, бо ҳамин асар минбаъд давом наёфт. Ҳол он ки нависанда дар қисми аввали «Ёддоштҳо» аз нақшаю мӯҳтавои умумӣ навиштае дошт: «Тартиби таҳрири «Ёддоштҳо»-ям тахминан ба тарзи зерин мешавад: дар саҳро, дар шаҳр, ки вай ҳаёти мадрасаи кӯҳна, программаи дарсҳои вай, табақаҳои гуногуни аҳолии шаҳри Бухоро ва машғулооти онҳоро дар бар мегирад, рӯзҳои ҳаракати муқобили сохти амирӣ ва саргузаштҳои худ, муҳочират ба Самарқанд ва воқеаҳо, ки дар байни революсияҳои феврал ва октябри соли 1917, рӯзҳои Октябр дар ин ҷо, дар Самарқанд рӯй додаанд, инҳоянд программаи иҷтимоии ёддоштҳои ман» [1, 238].

Яъне агар мӯҳтавои «Ёддоштҳо»-ро то ғалабаи инқилоб дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб гирем, ҳабдаҳуним сол ҷой ҳолӣ мемонад, ки устод муҳимтарин давраи ба мактабу маориф ҷалб намудани халқ, ташкили мактабҳои усули нав, эҳёи маорифпарварӣ дар Осиёи Марказӣ, таъсиси ҷопхонаҳо, нашри рӯзномаву маҷаллаҳои тоҷикии форсӣ, ҷопи китобҳои усули ҷадид, тадрис ба усулҳои нави аврупоӣ, ба мубориза барои озодиву саодати миллӣ бархостани заҳматкашон, ҳаракаташон ба сӯйи истиқлолу ваҳдати миллиро дар ин асар навиштан натавонистанд. Агар ин кор иҷро мешуд, мазмуни ҳар сол,

ё ду-се сол як қисми алоҳидаи «Ёддоштҳо»-ро ташкил менамуд. Зеро мазмуни замон давра ба давра пурвусъату пургунчоиш мешуд. Дар сурати пурра ба тасвир овардани ҳодисаву воқеаҳои тахминан ҳафтодсола китоб аз даҳ-дувоздаҳ қисм иборат мешуд. Пас чӣ сабаб шуд, ки устод китоби «Ёддоштҳо»-ро пурра нанавиштаанд?

Устод воқеан девкор буданд, ҳар асар ки шурӯъ менамуданд, бо як нишаст ба охир мерасонданд. Аз рӯйи навиштаҳои худашон, «Ғуломон»-ро дар як тобистону ду зимистон ба охир расониданд. Агар устод С.Айнӣ соли 1947 ба навиштани «Ёддоштҳо» шурӯъ карда бошанд, то охири умр дар мӯҳлати тахминан ҳафт сол ё бештар аз ин ақаллан ҳафт ё ҳашт қисм менавиштаанд. Саросемаву шитобзада, бо дилу чон қор карданашон ин мӯҳтаворо дар қисмҳои боз бештар расонидан муболиға намешуд.

Барои ба ин савол ҷавоб гуфтан заҳмат зиёд аст; дастуру санадҳо камӣ карда, иддае аз шахсиятҳои таърихӣ аз ҳаёт рафтаанд, маводи бойгонӣ дастрас набуда ва дуруст наметавонем, ки аз маводи чопнашуда ё сиёҳнависи «Ёддоштҳо» чӣ чизҳое боқӣ мондаанд. Лекин, дар ҳар сурат, чунин фикр ба ёд мерасад, ки: аввалан, аз Самарқанд ба Душанбе кӯчонда шудани С.Айнӣ як сабаби ҷиддии нотамои мондани «Ёддоштҳо» шуд.

Зеро раҳбарони Ҳукумати Тоҷикистон, хусусан Б.Ғафуров, А.Қаҳҳоров, М.Турсунзода роҳҳои аз Самарқанд ба Сталинобод кӯчонда овардани устод С.Айнӣро қустуҷӯ менамуданд. Онҳо ҳанӯз соли 1940 устодро ғайри иродашон ба унвонҳои ифтихории доктори илмҳои филология, профессор пешниҳод карда, чун Академияи илмҳои Тоҷикистон ташкил шуд, ба вазифаи президентии ин идораи навтаъсис мондани устод ва мисли ӯ дигар касеро лоиқи ин идора наиданашонро ба С.Айнӣ расониданд. Ҳангоме ки устод аз ин аҳвол хабардор шуданд, тезутунд ва бо ҳаяҷон аз Самарқанд ба ҳеч кучо нарафтанишонро изҳор доштаанд. Агар аз ин шаҳр, ки боду ҳавои хуш дорад, аз ин ҳавлӣ, ки таҷрибаҳои зиёди зиндагӣ аз сар гузаронида ва аз ин мизи қорӣ, ки хуб унс гирифтаанд, канда шаванд, гуфта буданд устод С.Айнӣ, фариштаҳои маънӣ аз вай мегурезанд ва дигар онҳоро даст гирифтагон осон қор нахоҳад шуд. Раҳ-барҳои Тоҷикистон гаштаю баргашта фикри ба Тоҷикистон овардани устодро ба миён гузошта, элчиҳо фиристода, ба ҳолу ҷонашон намонда, қори бисёр хуб ҳам анҷом доданд. Устод С.Айнӣ бо бо ҳамон дороию навиштаҳо қайҳо дар илму адаб ва фарҳанги миллӣ ҷойи намоёну муносибро интихоб намуда буданд.

Чанд сол муқаддам, соли 1948, ҳангоми таъсиси Академияи илмҳои Ўзбекистон ҳам раҳбарони ин ҷумҳурӣ, хусусан Акмал Икромов номзатии устод С.Айниро ба вазифаи президентии АИ Ўзбекистон пешниҳод кард, вале устод қатъан рад намуда, ба кори эҷодӣ машғул шудан ва осори зиёди нонавиштаро сабаб нишон дода, аз ин вазифа худро маъзул гардонида буданд. Он гоҳ аз устод барои ба ин вазифа интихоб намудан номзадҳои арзандаи мешинохташонро дархост мекунанд, устод аз миёни донишмандони тоҷику ўзбек шаш нафарро номнавис намуда, ҳамин тавр, худро аз кори масъули раҳбарӣ канор гирифтанд. Зеро медонистанд, ки ин вазифа аз онҳо кас нест, умр ба охир расида, нақшаҳои зиёди қорӣ анҷомпазир намебошанд, илова бар ин, тез-тез бемор шудан ба равиши қору меҳнаташон ҳалал мерасониданд.

Агар устод С.Айнӣ мабодо, Худо накарда, дар Самарқанд вафот мекарданд, Ҳукумати Ўзбекистон турбаташонро ба Тоҷикистон наредод. Зеро С.Айнӣ ба ҳар ду адабиёт баробар хидмат карда, асосгузори ҳар ду адабиёт ном бароварда, ба ду забон асарҳои адабию илмӣ, таърихӣ фарҳангӣ менавиштанд. Ва зодгоҳу умри устод асосан дар Ўзбекистон—Бухорою Самарқанд гузаштааст. Асарҳои устод С.Айнӣ дар фазои тоҷикию ўзбекӣ, дар олами Мовароуннахру Эрон ва Хуросон сайр намуда, адибони ин мавзёҳоро парвариш ва тарбият менамуданд. Аз ин рӯ, раҳбарони Тоҷикистон номаълум, гапро аз доираи адибони тоҷик дӯстону раҳбарони бурунмарзӣ берун набароварда, бо худи устод бевосита сӯҳбат намуда, розигии ўро гирифта, ба Тоҷикистон оварда буданд. С.Айнӣ ҳамчун пири баркамолӣ тоҷикон, сарвару саробони ин халқ, асосгузори илму адаб ва фарҳанги ин мардум пас аз марг ҳам дар байни ин сарзамину ин халқ будан ҳуқуқи ҳаққа дошт, аз ин рӯ, сари бармаҳал даъват карда овардан эҳтиёҷ ба вучуд овард.

Аз Самарқанд ба пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон—шаҳри Сталинобод овардани устод С.Айнӣ дар он замон аз ҷониби раҳбарони Ҳукумати Тоҷикистон қори хуб, муҳиму арҷманд шуда, қадру манзалат ва шарафи устод С.Айниро дар ватани тоҷикон афзуд, вале, ба фикри мо, дар қори то охир расондани «Ёддоштҳо» ҳалал расонд. Вазифаи масъулиятноку муҳташами президентии Академияи илмҳои Тоҷикистон қори осон набуд, зеро идораи навтаъсисро ба по мондан, нақшаҳои қорӣ ба вучуд овардан, робитаашро бо академияҳои Маскаву дигар ҷумҳуриҳои шӯравӣ,

мамолики хориҷӣ ба роҳ мондан, дар маҷлису машваратҳои калони илмӣ иштирок кардану суҳан рондан ва ҳ. вақти устодро зиёд мегирифтанд. Ҳарчанд устод Б.Ғафуров гуфта бошанд, ки барои устод чанд муовин меёбанд, ки раҳбарияшонро дар Академияи илмҳо сабук мегардонад, вале бо вучуди ин, устод С.Айнӣ ҳақиқаткор буда, қорҳои ғайри интизомро намехостанд, дар ҳама гуна шароити душвор ҳам пурмасъулият меҳнат менамуданд. Аммо ба муҳити нави зисту маишат низ зуд одат накарданашон шояд навиштани «Ёддоштҳо»-ро боз ба таъхир мемонд.

Сабаби дигари нотамом мондани «Ёддоштҳо» шояд боз аз он ҷиҳат бошад, ки устод С.Айнӣ ин давраи «ҳолиғӣ»-ро бо асарҳои ҷудоғонаи бадеиву таърихӣ, илмию фарҳангӣ хусусан асарҳои сегонаи «Одина», «Дохунда», «Ғуломон», «Ятим», «Марги судхӯр» ва ғайра як андоза пур карда буданд. Зеро бедории фикрии образҳо, қабули инқилоб аз ҷониби заҳматкашони Мовароуннаҳр, ғалабаи хатмии он дар Бухоро, ҳамчун сарбозони инқилоб сабзида расидани меҳнаткашон, сохтмони ҳаёти нави баъдиинқилобӣ, ба озодӣ расидани аҳли заҳмат, дар солҳои сиёму сохтани аввалин колхозу совхозҳо ва ҳоказо С.Айнӣро ҳамчун таърихнигору ёддоштнавис (мемуар) ба қуллаи мурод расониданд. Ҳар бор як асари ҷиддии таҳқиқию бадеӣ навиштан, ба гумони мо, мумкин аст, ки барои давом додани «Ёддоштҳо» имкон надод. Ин давра, яъне аввали асри бистум: ҳудӯғҳои миллии тоҷикон ва дигар халқҳои ин сарзамин, бо ғалабаи инқилоб ба роҳи саодату озодӣ расиданашон дар аксари асарҳои бадеии устод мавқеи басазо дошта, дигар бор махсус ба мулоҳиза гузошта нашудани мавзӯи инқилоб шароит ба вучуд овард. Тез-тез нотоб шудан, кӯтаҳии умр низ боиси аз «Ёддоштҳо» дур шудану бо навиштаҳо қаноат кардан гардиданд. «Таърихи инқилоби Бухоро»-ро агар ёфт шавад, васият кардаанд, ки ба ҷойи қисми панҷуми «Ёддоштҳо» ниғаҳ доранд. Воқеан, ин орзӯи устод амалӣ гардид.

Шубҳаҳои С.Айнӣ дар бобати он ки мабодо ин асар нонавишта мо-над, дар мактуби ба раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон навиш-таашон (соли 1948, ки дар яке аз маҷлисиҳои мӯҳташам ба ҳамагон хонда диҳад), ҳаваси адибони шавқмандро ба ёддошт ва назарияи ин жанр афзуд. Дар баробари устод С.Айнӣ С.Улуғзода «Субҳи ҷавонии мо», Ҷ.Иқромӣ «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро», «Устои ман, мактаби ман ва худи ман», Ҳасан Ирфон «Дар қулбаи косибон», Раҳим Ҷалил «Маъвои дил» ва дигар нависандагон

асарҳои моҳиятан баланди ёддоштию инқилобӣ навишта, ба ин восита ба устод як навъ дасти байъат дода, ба давраи мазкур бо фикру андешаҳои ҷолиби инқилобӣ мурочиат менамуданд. Агар мабодо худ С.Айнӣ воқасин бор ба ин давра назар андохта, ба сабаби кӯтаҳии умр «Ёддоштҳо»-ро то охир нарасонда бошанд, бо маслиҳат ва бо мактуб аз дур истода, ҳамсаф шуда, адибони ҷавону шогирдонро низ кор андохта, ин давраро якҷоя ба муҳокимаву таҳқиқи мукамал гирифтаанд. Чунонки мебинем, зуқои таъби устод баланд омад, он ҷӣ дастнорасӣ доштанд, дига-ронро шавқманд намуда, худ ва ҳам дигар адибони ҷавонро кор андохта, мухтавои давраро васеъ интишор додан тавонистанд.

«Таърихи инқилоби Бухоро» (1920) «Таърихи амирони манғития» (1920-23) ҷойҳои холимондаи «Ёддоштҳо»-ро мисли ин романи мӯхташам пур карда натавонанд ҳам, як андоза мӯхтавою мазмуни ҷойҳои холимондаи «Ёддоштҳо»-ро ниғадорӣ мекунанд. Устод С.Айнӣ дар ин асарҳо ба муҳити сиёсӣ, иҷтимоӣ, илмӣ Бухоро, мактабу маориф, соҳти давлатдорӣ аморат, арбобу уламо, ислоҳот дар маорифу сиёсат диққат доданд. Ҷоҳиҳои ба сари С.Айниву халқ омада, ғавғою балво, муборизаҳои меҳнаткашон барои расидан ба мақсади ниҳой ва садҳо чунин проблемаҳо мазмуни асосии даврро ташкил намуда, шоистаи ибрат ва намунаи бузурги асарҳои таърихӣ ёддошти мешуданд. Устод С.Айнӣ дар ин китоб ба маорифпарварон зиёд аҳамият дода, ҳамаи шаклҳои фаъолиятшонро таҳқиқ менамуданд. «Маорифпарварони фидокору қаҳрамон,- навишта буд Раҳим Ҳошим, ҷашми мардуми ғафлатзадаро кушода, онҳоро ба ҳаёти ҷамъиятӣ ҷалб карда, ба талаб кардани ҳуқуқи ҳаққаашон ба мубориза дар роҳи озодӣ рӯхбаланд менамуданд, ...барои инқилоби иҷтимоӣ замина фароҳам меоварданд». С.Айнӣ дар замони навишта шудани асарҳои таърихӣ ҳанӯз ҷаҳонбинии мукамали сиёсӣ надошта, акнун ташаккул ёфта, ба воқеаҳо аз нуқтаи назари маорифпарварону инқилобчиёни демократ менигаристанд, вале онҳо ҳанӯз мароми «Ёддоштҳо»-ро ифода кардан наметавонистанд.

С.Айнӣ ба навиштани асари мухташами «Ёддоштҳо» бо кайфияту завқ шурӯъ намуда, ҳар ҷаҳор қисмро нағз навишта, айни замон дар эҷод кардани қисматҳои боқимонда бо корҳои ташкилию ҷамоатчигӣ машғул гардида, мутаассифона, ба ҷойи нав кӯчида омада, суръати пештараро ни-гоҳ доштан натавонистанд, Қисми чоруми «Ёддоштҳо»

11 рӯз пеш аз ва-фоти адиб (3 июли соли 1954) ба нашриёт фиристода шуд. Хулоса, устод аз фариштаҳои маънӣ дур шуда, ба қорҳои ғайриҷодӣ зиёд банд гардида, нақшаҳои ниҳони худро амалӣ кардан натавонистанд. Ба устухони таъ-рихномаҳо гӯшт андохта, барои муқаммалу муфассал ба таҳқиқи бадеӣ ги-рифтан фурсат наёфтанд, ҳайҳот, боз бисёр қорҳо иҷро нашуда монданд.

Китобнома

1. Айнӣ К. Дирӯз ва имрӯз. / Айнӣ К. -Душанбе: Адиб, 1989.
2. Айнӣ К. Ду таҳрири як асари бадеӣ /Айнӣ К. Дирӯз ва имрӯз. Душанбе: Адиб, 1989.
3. Муқотибаи Айнӣ ба адибони тоҷик. Шарқи Сурх, 1056, № 4.
4. Шуқуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ. / М. Шуқуров. -Душанбе: Дониш, 1966.

РАССЕЯННОСТЬ УСТОДА С. АЙНИ О НАПИСАНИИ «БУХАРЫ»

Последняя великолепная произведения устода С.Айни «Бухара», действи-тельно, было незаконченным. По плану устода оно должно было закончиться до 2 сентября 1920 года победы Октябрьской революции и состоялось бы из многих частей, но так и не завершилось. Автор в этой статье попытался выразить в несколь-ких пунктах о причине незавершённости этой книги.

Ключевые слова: мемуары, устод С.Айни, исторические, политические и социальные вопросы, самосознание народа, литературная школа, философское мышление, великолепный роман, старые средневековые школы, председатель Союза писателей, президент Академии наук республики, мировоззрение, литературное исследование.

ABSENT – MINDEDNESS OF TEACHER SPIND ABOUT WRITING «BUKHARA»

The last brilliant work of S. Ayni was not really ended. According to the plan it should be ended till September, 1920 during October Revolution victory. Author tried to explain the reasons of it in several points of «Bukhara».

Keywords: memoirs, teacher, S.Ainy, historicals, politicals and social questions, self awareness of people, the literature school, philosophical

thinking, splendid novel, the old medieval schools, The President of writer union, Nyt Hresident of Academy of scice repablic. World outlook, the literature research.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Шозамон Абдуқодирович – сарходими илмии шӯъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илмҳои филология; тел.: +992 90 699 07 77; e-майл: shazaman1946@gmail.ru.

Сведения об авторе: Раҳмонов Шозамон- главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АИ РТ, доктор филологических наук; тел.: +992 90 699 07 77; e-майл: shazaman1946@gmail.ru.

Information about the author: Dr. Shozamon Rahmonov is a chief researcher of Department of modern literature of Institute of language, literature, Oriental Studies and Written Heritage of Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, ph.: + 992 90 699 07 77; e-mail: shazaman1946@gmail.ru.

УДК:891.550.092
Қ-25

КИСОИИ МАРВАЗӢ ВА ТАҲАВВУЛИ РӮҲӢИ Ӯ

Ҳоким Қаландариён

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Ҳаким Кисоии Марвазиро пешгузаштагон ба унвони шоире, ки шеъраш зӯҳду вараъро талқин мекунад, муаррифӣ мекарданд. Амин Аҳмади Розӣ дар тазкираи машҳураш «Ҳафт иқлим» ба ин маъно ишора дорад, ки «аксар ашъори вай дар зӯҳду ваъз ва манокӯби аҳли байт аст» [1, 7].

Муҳаққиқини муосир асосан ӯро вассофи табиат шинохтаанд. Ба қавли Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ «аз назари сувари хаёл ва анвои тасвир ба вижа дар заминаи табиат, шеъри Кисоӣ беҳтарин шеъре аст, ки аз гӯяндагони қарни чаҳорум дар даст дорем» (14, 430). Ва ё ба пиндошти Бадеуззамон Фурӯзонфар «Кисоӣ яке шуарои ширинзабони қарни чаҳорум аст, ки баҳусус

дар эҷоди ташбеҳоти дақиқ даст дошта ва сабки вай ба зебоии каламот ва устуворию чумал мумтоз аст» [4, 1].

Бо така ба ин ду нуқтаи назар, бар ин андешаеҷ, ки шоир Кисоии Марвазӣ ба ҳастии дунявӣ ба хотири колбади рӯҳ буданаҷ эҳтиром меғузошт ва тасовири ӯ дар заминаи биниши реалии зиндагӣ асос ёфтаанд ва аз ғулувву газоғағӯӣ парҳез мекунад. Аз ин ҷост, ки шоир аз сурудани ғазал, ки фуруғ аз дурӯғ меғирад, дурӣ мечӯяд ва сарояндаи ғазалро мубтало ба макру ҳилла мепиндорад ва ҷуз талафи вақт дар эҷоди суҳани беҳудаву сафсата намешиносад:

Эй он ки ҷуз аз шеъри ғазал шеър нахонӣ,

Ҳарғиз нақунӣ сер дил аз тунбалу тарфанд [7, 83].

Сарчашмаҳои адабиву илмӣ ташайюғароии ӯро тасдиқ кардаанд [1, 7; 10, 252; 5, 415; 9, 1134; 3, 17-19; 6, 30-51; 7, 42-49].

Ҷунончи, мувофиқи маълумоти қадимтарин маъҳаз дар бораи Ҳаким Кисоӣ «Ан-нақз» «...аввалан Фирдавсии Тӯсӣ шой (ший) будааст. Ва дар «Шоҳнома» чанд мавзӯъ ба эътиқоди худ ишорат кардааст...Ва Фаҳри Ҷочармӣ шой будааст ва дар Кисоӣ худ ҳилофе нест, ки ҳамаи девони ӯ мадоеъ ва манокими Ҳазрати Мустафо (с) ва оли ӯст» [10, 252].

Баъзеҳо фурутар рафта ӯро ситоишғари дувоздаҳ имоми шиаи асноашарӣ муаррифӣ намудаанд. Ҷунончи, муҳаққиқи ғайриэронии таърихи адабиёти Эрон Ян Рипко меандешад: «ӯ нахуст суннимазҳаб буд ва сипас дар шумори муътақидони ҷиддии шиа даромад. Ин шоир рафтори дувоздаҳ имоми шиаи ҷаъфариро сӯтудааст» [15, 228].

Ҳамҷунин буданд муҳаққиқоне, ки ҳаде мезаданд, ӯ аз фирқаи исмоилӣ будааст [8, 97; 11, 26].

Барои илми адабиётшиносии муосир ин назарияҳо, ба иллати он ки осори андаке аз мероси адабии шоир боқӣ мондааст, қимати аввалиндараҷа доштаву дода наметавонанд. Имрӯз танҳо ва танҳо бо таваҷҷуҳ ба осори бозмондаи ӯ метавон шахсияти ӯро муайян намуд ва ё аз тамоюли ақидатии ӯ баҳс кард. Тахайюлотии таҳминӣ наметавонанд ва ҳатто метавон гуфт, ки қудрат надоранд, ки дар ин баҳсҳо ширкат дошта бошанд. Барои мисол, шарқшиноси маъруф Ҳерман Этте бе така ба ягон далели равшан ҳулоса мебароварад, ки «дур нест иллати умдаи Носири Ҳусрав нисбат ба Кисоӣ аз ин ҳайс бошад, ки Кисоӣ мӯддате пеш аз вай ба мазҳаби тасаввуф гаравид ва

бар зидди илтизози ҷисмонӣ бархост, дар сурате ки он замон, ки Носири Хусрав бо ӯ ба муориза бархост, ҷавон буд ва аз зиндагонӣ мутаматтеъ мешуд ва то азимат ба Макка аз лазоизи дунявӣ, ҳатто майгусорӣ, ком меситонид» [12, 149].

Қасди мо аз навиштани ин мақола ироаи фаҳмиши эътиқод аз шеъри Кисоӣ ва муайян намудани тамоюли ақиқатии шоир аз рӯи ашъори бозёфтааш мебошад.

Аз рӯи ашъори бозмондаи Ҳаким Кисоӣ Марвазӣ бармеояд, ки имону эътиқод барои ӯ дар баробари олами маънавияш зинаҳои хоси камолёбӣ дорад. Чи қадар ба дарки асли ҳақиқати ҳаёт бирасад, таҳаввули дигаре дар ҳаёти ботинии ӯ ба вучуд меояд. Ба андозаи оқиливу комилраъияш ақидааш нашъунамо меёбад.

Мо кӯшидаем, то бо таъя ба абёти барҷоймондаи шоир зинаҳои булуғи ҷисмониву камоли рӯҳонияшро муайян намоем. Назари шоир ба эътиқод ва тамоюли ақиқатии ӯ дар тӯли ҳаёташ мутафовут будааст. Ин комилан моро ба он андеша меоварад, ки ҳакимон ақидаро пойбанди суннат ва урфу одат накарда, балки онро низ тавассути донишу хирад ҷӯё шуда ҳосил мекардастанд.

Марҳилаҳои камолёбии назари шоир ба эътиқод ва имону ақидаи шахсии ӯро бо таъя ба ашъори бозмондааш метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Замоне, ки дар баробари неъматҳои дунявӣ эҳсоси ризомандиву хушнудӣ менамуд;

2. Замоне, ки дарк карда буд, ки ҳаёти инсон заволпазир, марг ногузир аст ва аз аъмоли баду нек пурсиш хоҳад шуд;

3. Замоне, ки беқайдӣ худро эҳсос ва беқадрии ҷаҳонро фаҳм намуд;

4. Замоне, ки ҷӯёи ҳақиқати ҳастӣ шуда имон ба ҳақ будани дини Ислому матиниву расинии ақидаашро хувайдо мекунад;

5. Замоне, ки ситоишгари аҳли байт (а) гашта, бо дигарон ба ситеза меҳезад.

Ҳаким Кисоӣ мисли дигар ҳакимоне, ки соҳибтафаккуранду қобили тааққули ҳастиро доранд, мояи хушиву хурсандиро бо ҷашми зоҳир меид ва ҷашидани лаззоти дунявиро аз дасторхони илоҳӣ талқин менамуд:

Дил шод дору панди Кисоӣ нигоҳ дор,

Як ҷашмзад ҷудо машав аз ратлу аз тифоғ [7, 107].

Аз маълумоти сарчашмаҳо бармеояд, ки Ҳаким Кисоӣ аввалҳолаҳзаҳои ҳастиро муғтанам мешумурд ва аз ратлу тифоғ даст

намекашид, ҳамчунин дар ситоиши вузарову умаро гулҳои шеърашро гулдаста месохту тақдим менамуд. Замоне дар андешаи дарки ҳақиқати вучуди хеш мешавад, завку ҳавсалаи молу орзӯву ҳаваси дунё аз фикру зикраш канора мегирад ва ба худ хитоб мекунад:

Ту гар ба молу амал беш аз ин надорӣ майл,

Чудо шав аз амалу гӯши вақти хеш бимол [7, 90].

Шоир мӯътақид аст, ки хочоту хошишоти дунявӣ ҳисоб надоранд ва ба дунё тамаъ бастану дар андешаи таъмину амни ҷисми фонӣ рӯ ба сафари пур аз кулфату дард ниҳодан маъно надорад. Агар касе хилофи ин андеша барояд ва сафар пеша гирад, ҷашмдошти беҳуда хоҳад буд ва агар ба масал кафши оҳанин ҳам ба по карда бошад, дарида хоҳад шуд:

Ба шоҳроҳи ниёз анадарун сафар масигол,

Ки мард қуфта гардад бад-он раҳ андар сахт.

В-агар хилоф кунӣ тамърову ҳам биравӣ,

Бидаррад, ар ба масал оҳанин бувад ҳамлаҳт [7, 81].

Ба оташи ишқ дилатро нарму гарм кун, -мегӯяд шоир, - ва тарсе аз сӯхтан дар оташи дӯзах надошта бош. Чӣ ту аз мардуми маъмуливу одӣ набуда аз гурӯҳи андешаманду тавонманди рӯзгорӣ, зеро ҳидоятгаре дорӣ, ки аз наҷоди дигар мардумон фарқат мегузарад:

Дил нарм кун ба оташу аз бобзан матарс,

К-аз тухми мардумон-т бурун аст парру бол [7, 107].

Шоир дарк мекунад, ки умри муаббад, агарчи муқайяди неъматҳои олами фонӣ ҳам бошӣ, насибат намегардад. Ҷаҳиши умр аз дасти мардум чунон тезу тасодуфист, ки гӯё ба андозае, ки аз равзанаи бодгузар бод мегузарад, фурсат дораду халос:

Умр чӣ гуна ҷаҳад аз дасти халқ,

Бод чӣ гуна ҷаҳад аз бодхан? [7, 91].

Ақидати шоир бар он аст, ки ҳама чизи моддӣ заволпазиру нопойдор аст. Ҷисм аз баҳри нигоҳ доштани ҷон аст, на парваридан. Ба ин давлати дунявӣ ноз кардан на воҷиб, зеро одамӣ замоне тоҷи шоҳӣ бар сар дорад ва рӯзгоре низ дар зери осӣе қуфта ва хурда аст:

Чун ки яке тоҷу бисоки мулук,

Боз яке қуфтаи осӣест [7, 105].

Кисоӣ чун дарк мекунад, ки ҷисми инсон хокзод аст ва оқибат зери хок хоҳад рафт, айшу ишрат ба хошири қонеъ гардондани нафси худро тарк мекунад ва покдиливу покниҳодиро бар нопокии тан афзал мешуморад:

Бо дили пок маро ҷомаи нопок равост,

Бад мар онро, ки дилу дида палидасту палишит [7, 105].

Шоир эътимод дорад, ки кирдору рафтори инсонҳо дар тарозуи аъмол баркашида хоҳанд шуд ва ҷавоби амалҳои хайру шарро аз ту хоҳанд пурсид. Эй мискин, - мегӯяд шоир, - корҳои неку бади туро дар рӯзи растохез назди худат расидагӣ мекунанд. Агар дар дил яқин ва имон надорӣ, гумроҳӣ:

Ҳарчи кардӣ неку бад фардо ба пешат оваранд,

Бе шак, эй мискин, агар дар дил надорӣ оваре [7, 112].

Аз ин ҷост, ки шоир даст ба мазаммати худ мезанад, аз он ки рӯҳи худро ба иллати мадҳи хокиён, яъне шоҳону вазирон озурдааст, норизост ва маломатро барои худ лоиқ мешуморад:

Ба мидҳат кардани махлуқ рӯҳи хеш бишхудам,

Накӯҳиширо сазоворам, ки ҷуз махлуқ настудам [7, 100].

Ӯ натавонад ба накӯҳиши худ мепардозад, балки онҳоро низ, ки махлуқеро чун худ парастидани махлуқ, айбҷӯӣ мекунад ва онҳоро ҳам аз даст кашидан аз ин қори носазову нораво талқин менамояд. Агар онҳо фикр мекунанд, то ба пиронсолӣ даст ба тавбаву салоҳ мезананд, дар ин маврид мебоист аз марг санади хатгӣ ва ё амоннома гирифт, зеро аҷал фармони пеш аз омаданро нахоҳад содир кард:

Эй он ки туро пеша парастидани махлуқ,

Чун хештанеро чи барӣ беи параста?!

Гӯӣ, ки «ба тирона сар аз май бикашам даст»,

Он бояд ки аз марг нишон ёбиву даста [7, 95].

Шоир гӯшзад месозад, ки онҳое, ки хушнуд сохтани худро дар шод кардану ризоияти бандагон мебинанд, Худованди таоло аз ин ҳолашон ризо нест ва шикваву шикояташ аз ин навъ бандагон зиёд аст. Зеро итоату фармонбардории бандагон бояд аз Худованд бошад ва нашоад фирефтаи хештану ҷомаи неку гашт. Ҳаме бояд бо ёди марг ва рӯзи растохез зист:

Эй умри хеш карда ба беҳудагӣ яла,

Хушнуд бандагону Худованд бо гила.

Эй хештан ба ҷомаи неку фирефта,

В-андар забон ҳамеша туро бонгу машғала.

З-он ҷома ёд кун, ки бипӯшиӣ ба рӯзи марг,

К-ӯро на бодбону на гӯю на ангула [7, 95].

Шоир гӯшрас мекунад ва эътиқод дорад, ки чуз ин ҷаҳон ҷаҳони дигари фанонашавандае вучуд дорад ва нашоёд мафтуни ин дунёи бебақо гашт ва олами рӯхро ба хотири чанд рӯза ишрат ба олами хок бадал кард ва ё ҳар ду оламро ҳамкадру ҳамбаҳо арзиш намуд:

*Он ҷаҳонро бад-ин ҷаҳон мафурӯш,
Гар суҳандонӣ, ин суҳан биниош [7, 87].*

Номаи марг ногузир ба нишонаи ҳар кас худро мерасонад. Шоир дар байти зер ба вучуд ва ҳатмӣ будану ҳузури марг ишора дорад:

*Метанад гирди сарою дари ту гунда кунун,
Боз фардо-ш бубин бар тани ту тортанон (7, 109).*

Тани фанопазири мардум агарчи ҳамеша сони қадаҳи шароб баҳраманду файзёб аз кайфиёт аст, мебоист рӯзе паймонаи аҷалро низ чашид. Шоир таъкид дорад, ки тани хоки абадӣ нест ва бояд интизори пур шудани паймона нашуда, дар ҳаёли «ҳамон як рӯз паймона» умр гузаронд:

*Чу паймона тани мардум ҳамеша умр паймоёд,
Бибояд низ паймудан ҳамон як рӯз паймона [7, 96].*

Шоир ба исрор фаҳмондани мешавад, ки дар ниҳоди инсон бори амонат, ки нури илоҳист, вучуд дорад ва набояд фаромӯш кард, ки ҷисм танҳо колбаде беш барои ин нур нест. Касе, ки паймону савганди худро бо Худо мешиканад, дар рӯзи Растохез чи гуна оромиш хоҳад дошт:

*Касе, ки сомаи Ҷаббори осмон шиканад,
Чӣ гуна бошад дар рӯзи маҳшараи сомон?! [7, 109].*

Ҷаҳон макони амну амон нест, дуруштиву ногувориҳои зиёдеро ба бор оварад ва инсон дар ин ҷо талхком хоҳад монд. Инсоне, ки аз он ширинкомиро чашмдошт бошад, чуз «тиҳибахраву пардаҳт» чизеро насиб намебинад:

*Ҷаҳон ҷое ба талхӣ аст тиҳибахраву пардаҳт,
Чуз ин буд маро тамау чуз ин будам алчаҳт [7, 99].*

Таассуфи шоир аз он аст, ки хонаи умрро фароғатхонае пиндоштааст ва ба ин минвол «сутурвор» ғулому асири аҳли хонадони хеш гашта фориғбол аз дунёву ғофил аз диёнат раҳгум задааст:

*Сутурвор бад-ин сон гузоштам ҳама умр,
Ки бардағаштаи фарзандаму асири иёл [7, 89].*

Инсон дар баробари ҷисм соҳиби рӯҳ низ аст ва бо ин тафовут аз ҳайвон бартарият дорад, вагарна қору амалаш бо сутур созгор дорад ва ба назари ҷашми хирад мутобиқати феъли мардуму сутур саҳт беарзиш аст ва ин мувофақат интизому равнақи дунёро аз байн мебарад:

*Мардум, ки бо сутур мувофиқ бувад ба феъл,
Чун бингарӣ ба ҷашми хирад, саҳт бенавошт [7, 104].*

Шоир зина ба зина ба кашфи вучуди худ ва маъноӣ ҳаёт расида, ба ҳулосае меояд, ки тани аз обу хок таркибёфта, гарчанд мустаҳкам аст, оқибат буну решааш пӯсида хоҳад шуд ва тоби сутуни танро дошта наметавонад ва дар зоеъву талафшудани тан тардиде наметавонад. Ӯ илочи иҷтиноб варзидан аз маҳшавиро танҳо дар тоату ибодат мебинад:

*Табоеъ гар сутуни тан, сутунро ҳам бипӯсад бун,
Нагардад ҳаргиз он фонӣ, к-аш аз тоат занӣ фона [7, 96].*

Вале ибодату парастии бандагон бояд аз рӯи сидқу сафо ва самимияту бекудуратӣ амалӣ шавад. Шоир тоатфурӯшро ба шахсе, ки кори иҷбории бемуздру иҷро мекунад, монанд кардааст. Ӯ итминони комил дорад, ки тоати сусту заиф қабули даргоҳи Парвардигор нахоҳад гашт:

*Накунӣ тоату он гаҳ, ки кунӣ сусту заиф,
Рост гӯӣ, ки ҳаме суҳраву шокор кунӣ [7, 112].*

Шоир имони комил дорад, ки танҳо дин аст, ки на фақат ғизои рӯхро таъмин мекунад, балки тани харобро низ аз маҳшавии муфочот эъмин медорад:

*Маро гуфт: Бигир ину бизӣ хурраму дилишод,
Агар танат хароб аст, ба динаш бикун обод [7, 101].*

Шоир бо така ба аҳодиси набавиву оёти қуръонӣ чӯёи роҳе мешавад, то олами дарунии худро қонёе созад, ба ботил нагаравад ва бо далелҳои қотёву бурҳони возеҳ ақидаашро росих созад. Аз абёти зер роиҳаи имону эътиқоди шоир ба машоми ҷони аҳли ҳақиқат мерасад. Ҳаким Кисой гӯё аз олами ғайб овозе мешунавад, ки ин садо ӯро роҳнамоӣ мекунад ва ба ӯ хитоб карда мефармояд:

*Мидҳат куну бистой касеро, ки Паямбар
Бистуду сано карду бад-ӯ дод ҳама қор.
Он кист бад-ин ҳолу кӣ будасту кӣ бошад,
Чуз шери Худованди ҷаҳон, Ҳайдари Каррор?
Ин дини ҳадиро ба масал доирае дон:
Пайгамбари мо марказу Ҳайдар хатти паргор.*

Илми ҳама олам ба Алӣ дод Паямбар,

Чун абри баҳорӣ, ки диҳад сел ба гулзор [7, 86].

Муҳаққиқи эронӣ Манучехри Оташӣ баъд аз зикри абёти фавк чунин хулоса мекунад: «Аҳамияти ин ашъор танҳо ба нафси ситоиш аз Имоми аввал ва домоди Пайғамбар нест, ки ба ҳар ҳол матлуби шийён (аз ҳар фирқа) будааст, аҳамияти он дар исмоилӣ будани шоир аст. Чӣ гуна? ...Исмоилия ... мӯътақид буданд, ки динро зоҳиреву ботине аст. Зоҳири он бар умум ошкор мешавад то сабаби ҳидоят шавад. Ботини он розе аст сарбаста, ки назди Пайғамбар (с) буда ва ӯ онро ба Алӣ (а) сурурда ва Алӣ (а) ба авлоди худ...» [87, 2].

Росихдамии шоир баръало муайян мегардад. Ба қавли муаллифи асари «Чихил чароғ», «шеъри Кисой саршор аз ҳикмат ва тамсил ва мабонии динӣ аст. Хонанда аз ашъори ӯ дармеёбад, ки ба Худо ва рӯзи растохез ва Пайғамбар эътиқоди ростин дорад».

Шоир ба дарки мафҳуми эътиқод мерасад ва чӯёи ақидаи ботинии худ мегардад ва онро дар ихлос бо Амралмӯъминин Ҳайдар (а) дармеёбад ва дар талқину ташвиқи он камар мебандад. Бисёр ҷойи сарафрозист, ки қасидае дар шаъни Имом бо матлаи

Фаҳм кун, гар мӯъминӣ, фазли Амралмӯъминин,

Фазли Ҳайдар, Шери Яздон, Муртазои покдин [7, 92]

аз Кисой дар шакли пурра то ба ин замон бозмондааст (таҳлили пурраи онро дар қасидаи алоҳида ироа намудем).

Ҳаким Кисой бо истифодаи ифодаи «фаҳм кун, гар мӯъминӣ» дар байти фавк он нафаронро мухотаб қарор мегирад, ки аз дини Ислом огоҳ ва бо моҳияти он ошноянд. Агар мӯъминӣ, -мегӯяд шоир, - бояд камолу дониш, некӯию эҳсон ва афзалияти Амралмӯъминин Алӣ (а)-ро дарку фаҳм кунӣ. Шоир бесабаб аз вожаи «фазл» дар аввали қасида ва он ҳам дар ҳаққи Ҳазрати Алӣ (а) истифода накардааст. Фазл яке аз сифоти илоҳист ва аз ин рӯ, шоир аз он ба ҳайси бисмиллоҳ дар ибтидои қасидаи худ истифодат намудааст. Шоир Алӣ (а)-ро бо лақабҳои Ҳайдару Шери Яздон ёд карда, ӯро ҳамчун Муртазо, яъне баргузидаи покдин барои сӯҳбат ва хидмат сифот мебахшад.

Шоир Имомро болотару волотар аз адлу мӯҷиби бахшоиши гунаҳкорон дониста, ягона нафареро мешиносонад, ки баъд аз Пайғамбар фозилтарину оқилтарин кас аст. Ӯ шинохтани фазли ӯро дар баробари дигар аркони мусулмонӣ вочиб мешуморад, чаро ки ӯ «Имомулматтақин», яъне пешвои кулли парҳезгорон мебошад.

Зеро Худованди карим ҳам дар Каломи шарифаш дар баробари вочибу фарз будани дигар аркони мусулмонӣ, олитарин сифати бандагонро парҳезгорӣ шумурдааст. Чунончи, дар сураи Ҳучурот, ояи 13 омадааст: «...Ҳар оина гиromитарини шумо назди Худо парҳезгортарини шумо аст...»:

*Фазли он кас, к-аз Паямбар бигзарӣ, фозилтар ӯст,
Фазли он рукни мусулмонӣ, Имомулмуттақин [7, 92].*

Шоир ба хулосае меояд, ки ягона роҳи наҷот домани авлоди Ҳайдар (а)-ро гирифтани ва дигар тарсу ваҳме аз тӯфон бояд надоштан аст. Зеро бо даровехтан ба киштии раҳоиббахши фарзандони Ҳазрати Алӣ (а) аз тӯфони рӯзи Растохез натарсида, осудаҳол бош. Ишораи шоир ба ояи 103 аз сураи Анбиё будааст, ки омадааст: «Он тарси бузург онҳоро андӯҳгин насозад ва фариштагон онҳоро пеш оянд, гӯянд: Ин ҳамон рӯз аст, ки ба шумо ваъда дода мешуд». Ҳамчунин мустафоди маъно аз ояи 89-уми сураи Намл аст, ки дар он Худованд иблог медорад: «Ҳар ки некӣ биёрад, пас, ӯро ҷазои беҳтар аз он бошад. Ва онҳо аз изтиробии он рӯз эмин бошанд»:

*Домани авлоди Ҳайдар гиру аз тӯфон матарс,
Гирди кишти гиру бинишон ин фараъ андар пасин [7, 93].*

Шоир ахиран эълوم медорад, ки агар пайваставу ҳамвора саъю кӯшиш бикуниву дар рӯза бошӣ ва аз хондани намози шабонарӯзӣ пешонии худро захмдор сози, бидуни таваллои Алӣ (а) ва дӯстӣ бо оли ӯ, ва таваккул набастану тавассул начустан аз аҳли байт дӯзахӣ хоҳӣ буд ва аз чашмаи Тасниму биҳишти ҷовидонӣ баҳрае нахоҳӣ бурд. Дар бораи чашмаи Тасним дар оёти 27 ва 28-и сураи Мутаффифин чунин омадааст: [27] «Ва омезиши он аз (оби) Тасним бошад»; [28] «Чашмаест, ки аз он муқаррабони Худо меошоманд»:

*Бе тавалло бар Аливу оли ӯ дӯзах турост,
Хору бетаслимӣ аз Тасниму аз хулди барин [7, 93].*

Шоир чун имонашро ҳувайдо карда аз муҳаббати худ ба хонадони Ҳазрати Пайғамбар (с) изҳор намуд, ба ситез бо он нафароне, ки ба дил ғазабу душмани оли Набӣ (с) доранд, бармехезад:

*Ҳеч напзирӣ чун з-оли Набӣ бошад мард,
Зуд бихрӯшиву гӯӣ на савоб аст, хатост.
Бегумон, гуфтани ту боз намояд, ки туро
Ба дил андар ғазабу душмани оли абост [7, 81].*

Хулоса, шаффофу зулолтарин оинаи эътиқоди Ҳаким Кисоии Марвазиро, ки пайрави Рӯдакиву пешрави Носири Хусрав будааст, ашъори барҷоймонда аз ӯ ташкил медиҳад. Аз ишора ба бештари ашъори бозмондаи шоир бармеояд, ки эътиқоди мазҳабиро на ҳамчун суннати пешгузаштагон ва мероси бобой қабул кардааст, балки он дар натиҷаи худшиносиву ақлгароии шоир камол ёфта, муҳаббати оли Набиву авлоди Алӣ дар дили ӯ росих гаштааст.

Китобнома

1. Амин Аҳмади Розӣ. Ҳафт иқлим. Бо тасҳеҳи Ҷаводи Фозил, ҷ.2. / Розӣ, Амин Аҳмад. –Техрон, 1332.-1443 саҳ.
2. Манучехри Оташӣ. Носири Хусрав, саргаштаи ҷаҳон ва таъбиҳои Юмгон./ Оташӣ, Манучехр. – Техрон: Оҳанги дигар, 1386.-304 саҳ.
3. Маҳдии Дурахшон. Ашъори Кисоии Марвазӣ ва таҳқиқ дар зиндагонӣ ва осори ӯ. / Дурахшон, Маҳдӣ –Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1375.-140 саҳ.
4. Маҷмӯаи мақолот ва ашъори устод Бадеуззамон Фурузонфар. Ба кӯшиши Иноятуллоҳ Мачидӣ. -Техрон: Интишороти Деххудо, 1351.
5. Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб. Тасҳеҳоти ҷадид ва ҳавошиву таълиқоти Саид Нафисӣ. / Авфӣ, Муҳаммад. –Техрон: Ҳирмис, 1389.-1082 саҳ.
6. Муҳаммад Амини Риёҳӣ. Кисоии Марвазӣ: зиндагӣ, андеша ва шеъри ӯ. Чопи ҷаҳорум. / Риёҳӣ, Муҳаммад Амин. –Техрон: Интишороти илмӣ, 1373.-160 саҳ.
7. Муҳаммадбоқир Начафзодаи Борфурӯш. Кисоии Марвазӣ ва шеъри ӯ. / Борфурӯш, Муҳаммадбоқир Начафзода. –Қоимшаҳр: Риҷо, 1377.-224 саҳ.
8. Муҳаммад Муин. Таълиқоти «Ҷаҳор мақола». / Муин, Муҳаммад. –Техрон: Садои муосир, 1388.-508 саҳ.
9. Ризокулихони Ҳидоят. Маҷмаъ-ул-фусаҳо. Ба кӯшиши Мазохири Мусаффо. Бахши дувум аз ҷилди аввал. / Ҳидоят, Ризокулихон. –Техрон: Амири Кабир, 1382.
10. Розӣ, Абдулҷалили Қазвинӣ. Ан-нақз. Ба тасҳеҳи Мирзо Ҷалололидин Муҳаддиси Урмавӣ./ Розӣ, Абдулҷалили Қазвинӣ. – Техрон: Муаллиф, 1331. -252 саҳ.
11. Саид Нафисӣ. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ то поёни қарни даҳуми ҳиҷрӣ, ҷ. 1. / Саид Нафисӣ. –Техрон: Интишороти Фуруғӣ, 1363.

12. Ҳерман Эгте. Таърихи адабиёти форсӣ. Бо тасҳеҳи Ризозода Шафак. / Ҳерман Эгте. – Техрон: Тарҷума ва нашри китоб, 1356.

13. Чихил чароғ. Гузиниш ва шарҳи Муҳаммад Чаводи Шакурӣ. – Машҳад: Оҳанги қалам, 1389.-400 саҳ.

14. Шафеии Кадканӣ. Сувари хаёл дар шеърӣ форсӣ, чопи сездахум. / Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Оғох, 1388.-732 саҳ.

15. Ян Рипко. Таърихи адабиёти Эрон. Тарҷумаи Кайхусрави Кишоварзӣ. / Ян Рипко. – Техрон: Интишороти Гутенберг ва Човидон Хирад, 1370.

КИСАИ МАРВАЗИ И ЕГО ДУХОВНОЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ

Вопрос религиозной принадлежности поэтов персидско-таджикской литературы X века, отражённой в лирических произведениях, остаётся актуальным и в наше время. Автор, обращаясь к этой проблеме на примере стихов одного из известных поэтов Кисаи Марвази, предпринимает попытку рассмотреть проблемы веры и философии средневековья с точки зрения современной науки. Статья посвящена анализу творчества Кисаи Марвази, в частности эволюции его нравственных взглядов.

Ключевые слова: Кисаи, поэзия, вера, вселенная, земная жизнь, мир, вера, Ислам, правда, Пророк, члены семьи Пророка.

KISAI MARVAZI AND HIS SPIRITUAL PERFECTION

The question of the religious affiliation of the Persian-Tajik poets of the 10th century, which was reflected in the lyrical works, remains important in our time. The author of the article, considering the problem on the examples of the verses of the famous poet Kisai Marvazi, attempts to scrutinize the question of the medieval philosophy and faith from the point of view of the modern science. The article is devoted to the studies of Kisai Marvazi's works, particularly to the evolution of his moral views.

Keywords: Kisai, poetry, faith, universe, world, believe, Islam, Prophet, the family members of Prophet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳоким Қаландаров – ходими калони илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология; тел.: (+992) 93 489 26 26; e-майл: hokim k@mail.ru.

Сведения об авторе: Хоким Каландаров- старший научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 489 26 26; e-майл: hokim k@mail.ru.

About the author: Dr. Kalandarov Hokim Safarbekovich is a senior research fellow at the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan, ph.: (+992) 93 489 26 26; e-mail: hokim k@mail.ru.

УДК:524.3 (084)

**«СУВАР-УЛ-КАВОКИБ»-И АБДУРРАҲМОНИ СҮФӢ –
ШОҲАСАРИ АСТРОНОМИЯИ
МУШОҲИДАВИИ АСРИМИЁНАГӢ**

Маҳмудҷон Холов

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва
мероси хаттӣ ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Ситорашиноси машҳури тоҷик Абулхусайн Абдурраҳмон ибни Умар ибни Муҳаммад ибни Саҳл ас-Сӯфӣ ар-Розӣ 8 ё 13 декабри соли 903 (9 ё 14 муҳаррами соли 291 ҳиҷрӣ-қамарӣ) дар шаҳри Райи наздикии Техрон таваллуд шудааст. Ӯ дар дарбори Азудуддавлаи Дайламӣ (солҳои ҳукмронииаш 949-983) зиндагӣ мекард ва шугли асосиаш шарҳи корҳои илмии ҷунониён дар илми нучум ва тарҷумаи осори онҳо ба забони арабӣ буд. Азудуддавлаи Дайламӣ Сӯфиро чун устои риёзиёт ва ситорашиносии шаҳри Фирӯзободи вилояти Гур таъйин мекунад. Сӯфӣ дар расадхонаи шаҳри Гур пажӯҳишҳои ситорашиносии арзандае ба анҷом мерасонад, ки шуҳрати ӯро меафзоянд. Сӯфӣ аз рӯи китоби Батламиюс «Ал-Мичастӣ» қор карда, тасҳеҳоти зиёдеро бар рӯи феҳристи ситорагон ва таҳминҳои марбут ба равшанӣ ва қадри онҳо анҷом дод, ки ағлаби онҳо бо натиҷаҳои муҳосиботи Батламиюс тафовути чашмгире доштанд.

Сӯфӣ соли 335 ҳ.к. / 946-947 ба шаҳри Динавар, ки 30 километрии шимолу шарқии Қирмоншоҳ воқеъ буд, меояд. Дар он ҷо ӯ дар ҳуҷраи муначҷими шинохта Абӯҳанифа Аҳмад ибни Довуди Динаварӣ (тақр. 820-895) мезист, ки дар боми он расади кавокиб карда буд. Сӯфӣ аз натиҷаҳои илмии Динаварӣ истифода карда, ҳатогиҳои онро низ ошкоро баён мекунад. Соли 337 ҳ.к. / 948-949 Сӯфӣ дар Исфохон бо муначҷим Абулфазл Муҳаммад ибни

Хусайн оид ба ситорагони дар устурлобҳо нақшшаванда баҳси илмӣ мекунад. Сӯфӣ инчунин дар Рай ва Шероз корҳои илмӣ ба анҷом расонида, дар дарбори Азудуддавла (949-983) мунаҷҷим буд.

Рисолаи Сӯфӣ «Китоб сувар-ул-кавокиб ус-собита» ё «Сувар-ул-кавокиб» («Пайкарҳои ситорагон») [1] ба гуфтаи яке аз бузургони таърихи илм Ч. Саргон «...шоҳасари астрономияи мушоҳидавии асримиёнагӣ» мебошад [2,666]. Сӯфӣ ин асарро ба Азудуддавлаи Дайламӣ бахшидааст. Он тақрибан соли 965 ба анҷом расонида шуда, феҳристи 1017 ситорагон ва 48 бурҷи осмони сторазорро дар бар мегирад. Сӯфӣ асоси натиҷаҳои расади худро китоби «Ал-Мичастӣ»-и Батламиюсро интиҳоб мекунад, ки он замон чанд тарҷума, тасхеҳ ва ташреҳи арабии он мавҷуд буд. Дар китоб Сӯфӣ натиҷаҳои расади олимони пешинаи араб ва юнониро зери тозиёнаи танқид гирифта, натиҷаҳои расади худро меорад.

Дар пешгуфтори китоби худ Сӯфӣ менависад: «...ёфтам бисёре мардумро, ки дар талаби маърифати кавокиби собита ва мавзеи ҳар як аз фалак ва суvari ситорагон хавз мекунанд. Ва эшон ду гурӯҳанд: гурӯҳи аввал ҷамоатеанд, ки бар тариқаи мунаҷҷимон мераванд (яъне пайрави назарияи Батламиюсанд, М.Х.) ва аммо гурӯҳи дуввум ҷамоатеанд, ки бар тариқаи араб мераванд (яъне ба анъанаҳои қадимаи ситорашиносони араб таъя мекарданд, М.Х.)» [1,13]. Гурӯҳи аввал маълумотро аз кура (глобус)-ҳое мегирифтанд, ки дар онҳо тасвири буруҷ бо тасвири ситорагон дар осмон мувофиқат мекард, лекин дақиқии арзу тӯли ситораҳо шубҳаангез буд. Сӯфӣ ба кураҳо эътимод надошт, чунки онҳоро «рассомоне» сохтаанд, ки худ арзу тӯли ситораҳоро надонида, онро чи тавре ки дар китоб (яъне зичҳо) ёфтаанд, ҳамон тавр нақш кардаанд: «...ва муаввали эшон бар кураҳои мусаввар аст аз амали касоне, ки кавокибро ба таъйин нашинохтаанд ва эътимод кардаанд бар он чи дар кутуб ёфтаанд аз тӯлу арзи ҳар як ва ба он мӯҷиб онро бар кура нақш кардаанд, бе онки бар хато ва савоби он воқиф шудаанд».

Асоси зичҳои он замонро «Ал-Мичастӣ»-и Батламиюс ташкил меод ва муаллифони он зичҳо ба қавли Сӯфӣ «...даъво кардаанд, ки он кавокибро расад кардаем ва мавзеи ҳар як бишнохта ва эшон бар расади кавкабе чанд машҳур ба камтар аз хавосу авом онро донанд ...ва мавзеи ҳар як дар вақти расади хеш исбот кардаанд ва ин кавокиб ҳамон аст, ки Батламиюс гуфтааст, ки: «тӯлу арзи ҳар як расад кардаам» ва дар китоби худ, ки маъруф аст ба «Мичастӣ» сабт кардааст».

Сӯфӣ исбот кард, ки дар зичҳо ва рисолаҳои мунаҷҷимони гузаштаву муосир дар тӯлу арзи ситораҳо хато ҳаст. Сабаби аввал он аст, ки пас аз расади Батламиюс вақти зиёде гузашта, мавқеи ситораҳо тағйир ёфтаанд ва тартибдиҳандагони зичҳо бояд ин далелро ба инобат мегирифтанд: «...ин кавокиб дар муддате, ки аз таърихи расади Батламиюс то вақти расади эшон ҳаракат карда буданд ва бар тӯлҳои дигар кавокиби собита, ки дар ҷадовили китоби Батламиюс сабт аст, афзудаанд ва атволу урузи бисёре, аз он ҷумла ба дақиқае чанд андак зиёдат ва нуқсонӣ ҳаракот дар муддати мазкур миёни расади эшон ва расади Батламиюс муҳолиф афтадааст» [1,14]. Сабаби дуввум камбудии ҳаттоту тарҷумонҳое, ки асари Батламиюсро ба забони арабӣ хато тарҷума ва рӯйбардорӣ кардаанд: «...мо нусхаҳои бисёр аз китоби «Мичастӣ» тааммул кардаем ва дар бисёр кавокиб миёни он нусхаҳо ихтилоф ёфта». Ин ихтилофҳо ба қавли Сӯфӣ танҳо бо расади тозаии тӯлу арзи ситораҳо метавон бартараф кард. Сӯфӣ нишон дод, ки ҳатто мунаҷҷимони машҳур, ба монанди Алӣ ибни Исо ал-Ҳарронӣ (а. IX), Баттонӣ (850-929) ва Уторид ибни Муҳаммад (а. X) худ расад накарда, натиҷаҳои хатро аз нусхаҳо рӯбардор кардаанд: «...Бо он ки эшон он кавокибро ба таъйини худ нашинохтаанд ва Баттонӣ ва Уторид ва ғайри эшон аз ҷумлаи ин тоифаанд, ...ва чун он кавокибро дар китоби Баттонӣ ва арсоде, ки даъво кардааст, талаб кардаем, чунон ёфтем, ки ҳар кавокибро, ки дар нусхаҳои мухталиф оварда буданд ва агарчи кам ихтилофе буд, исқот карда буд».

Сӯфӣ инчунин тартибдиҳандагони ҳаритаи осмони ситоразорро, ки ба анъанаҳои қадимаи ситорашиносии араб таъия мекарданд, зеро тозиёнаи танқид қарор додааст: «...Ва аммо гурӯҳи дуввум ҷамоатеанд, ки бар тариқаи араб мераванд дар маърифати анво ва манозил ва навии сукути манзили Қамар бошад, яъне гурубаш дар вақти тулӯи субҳ ва ҳар навое наздики араб мавсими ҳолати махсус бошад аз аҳволи ҳаво, монанди борону бод ва сармову гармо ва муаззами илми нучум ва маърифати кавокиб наздики эшон бар маърифати манозил ва анво муқаддар бошад ва маъмул, ин гурӯҳ дар ин тариқа бар китобҳои ёфта, ки дар ин маъноӣ таълиф кардаанд» [1,16].

Боз Сӯфӣ менависад: «...Ва дар китобҳои эшон ва хосса дар китоби анво дар ҳикояте, ки аз араб ва ровиёни эшон бозгуфтаанд аз сифати манозил ва дигар кавокиб, ки эроди он муктазо ба

тавили китоб бошад бефоида, ба қасирҳое ва ҳалалҳое дидам, ки фасоди он зоҳир буд» [1,23].

Аз ин сабаб ӯ ба навиштани китоби худ шурӯъ мекунад: «Борҳо аз кардам бар чамъи китобе дар кашфи он ҳалалҳо ва баёни он тақсир ва ҳар навбат ба сабаби ҳар гунна аҳволу иштиғол футуре дар роҳ меомад, ки маро аз он мурод бозмедошт. То он гоҳ, ки Худои таъоло маро ба хидмати малики ҷалил Азудуддавла Абушучоъ ибни Рукнуддавла Абилӣ мушарраф гардонид. Ва ӯро бар ман ба мӯҷиби он, ки маро дар силки хадаму ҳашами худ мунтазам кард, ҳаққи неъмат собит шуд ва ман низ тамаккуни ӯ дар фунуни улум ва бастиати ӯ дар аснофи маориф ва иқболи ӯ бар умуми уламо ва эҳсони ӯ бо коффаи фузало мушоҳида кардам ва дидам, ки зикри аҳволи кавокиб бисёр мекард ва ба истинкофи мавоқеи эшон аз суратҳо ва мавозеъ аз буруҷ ба тариқи расад ва аён моил буд ва дар хидмати ӯ касеро наёфтам. ... Пас чун ҳол бар ин чумла буд воҷиб дониستم, ки ба ин маҳдум тақарруб кунам ба таълифи китоби ҷомеъ, ки муштамал бошад бар васфи ин ҷиҳилу ҳашт сурат ва бар кавокиби ҳар сурате ва адади он кавокиб ва мавқеи ҳар як аз сурат ва мавзеош дар тӯл аз фалакулбуруҷ ва бар ҳасри ҳамаи кавокибе, ки расад кардаанд аз чумлаи он чи бар фалак аст, чи ончи аз нақши сурат ва чи ончи ҳаволии сувар аст ва на аз нақши сувар аст».

Сӯфӣ натиҷаҳои таҳқиқоташиро дар китоби «Сувар-ул-кавокиб» аз рӯи сохтори зерин баён мекунад. Дар ибтидо ҳар як бурҷ дар алоҳидагӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Сипас мулоҳизаҳои танқидӣ нисбати тӯлу арз, кадр ё равшанӣ ва ранги ситорагон ва дар хотима натиҷаҳои расади худӣ ӯ оварда мешаванд. Пас аз он ӯ бурҷҳои юнониро бо бурҷҳои қадимаи арабӣ муқоиса карда, номи ҳар як ситораро бо юнонӣ (аз рӯи китоби Батламиус) ва арабӣ меорад. Сӯфӣ дар охир ду намуди тасвири бурҷро (дар осмон ва кура) меорад, ки онҳо тасвири ойинавии якдигаранд. Дар ин бора ӯ менависад: «...Ва аз ҷиҳати он, ки ин суратҳоро чун ба кура нақш кунанд, тақоруб ояд, чи мо ба кура аз боло менигарем. Пас он чи бар рости сурат бошад, бар чап бибинем ва он чи бар чап бошад бар рост. Ва бар осмон ба хилофи он бинем, чи аз андаруни кура менигарем ва аз шеби сурат ба боло. Тасвири ҳар сурате дубора кардем. Яке бар он вачҳ, ки бар кура афтад ва дигар бар он вачҳ, ки бар осмон бинанд, то илм ба

хар ду ҳосил шавад. Ва бар касе, ки ин сувар бар кура бинад ва бо он чи бар осмон бинад, муҳолиф ёбад, мултабас нашавад. Ва агар хоҳем, ки аз он сурат, ки ба ҳасби кура карда бошем, ҳамон сурат чунонки бар осмон бошад, мушоҳида кунем, варақи дафтар баргардонем ва аз дигар ҷониб дар он тааммул кунем, то бар он ҷумла бубинем, ки бар осмон бошад» [1,30].

Дар охир Сӯфӣ чадвали арзу тӯли эклиптикӣ ва қадри ситораҳоеро, ки шомили бурчанд, меорад. Ин чадвал барои 1 октябри соли 964 ҳисоб карда шуда, претсессия баробари 1° дар 66 сол ҳисобида, тӯлҳои ситораҳое, ки Батламиус овардааст, ба $12^\circ 42'$ афзудааст. Бузургии қадри ситораҳои дар чадвал овардашуда натиҷаи расадҳои Сӯфианд ва \bar{y} 36% қадри ситораҳои китоби Батламиусро тағйир додааст. Ғайри ин \bar{y} қадрҳои ситорагии 5-6 ва 6-7-ро ҷорӣ карда, равшаноии аниқи ситораҳоро додааст. Ин ҷо бояд зикр кард, ки мушоҳидаҳову расади Сӯфӣ бо ҷаши ғайри мусаллаҳ буданд.

Навоварии дигари Сӯфӣ ин аст, ки харитаи осмони ситоразори ҷунониро бо арабии қадим муқоиса мекунад. \bar{Y} ҳар як аз 48 бурчи осмониро алоҳида баррасӣ намуда, номи арабии ситорагони бузургро меорад ва бурҷҳои дар китоби анво бударо тавсиф медиҳад.

Дар Аврупо тарҷумаи китоби Абдурраҳмони Сӯфӣ «Сувар-ул-кавокиб» бори аввал дар Испания солҳои 1256 ва 1276 дар замони салтанати шоҳи Кастилия Алфонси X (1252-1284) ба вукӯъ пайваст [3,37]. Ин китоб то асри XVI дар Аврупо китоби рӯимизии мунаҷҷимон буд. Пас аз сохтмони телескопҳо расаду мушоҳидаи дақиқи ситорагон амалӣ гардид ва ба натиҷаҳои Сӯфӣ тағйирот ворид карда шуд.

Аҳамияти рисолаи «Сувар-ул-кавокиб» боз дар он аст, ки Сӯфӣ дар он чанд кашфиётҳои бузурге дар илми астрономия (бахусус дар кашфи ситорагони дукӯша, туманнокиҳо ва галактикаҳо) кардааст ва пас аз гузаштани асрҳо онҳо тасдиқи худро ёфтаанд.

Масалан, дар тавсифи бурчи Барсовуш Сӯфӣ менависад: «...Кавокиби аввали он латҳаи саҳобе аст, ки ба пораи меғе монад ва бар рони Ноқа аст, чунонки дар сафи Зотулқурсӣ гуфта омад ва \bar{y} бар тарафи дасти рост сурат аст». Ҳоло он туманнокӣ ё кластери NGC 869 ва NGC 884 номида мешаванд.

Туманнокии M44 (NGC 2632)-ро, ки дар бурчи Саратон воқеъ аст, Сӯфӣ дар китоби худ ҷунин овардааст: «...Кавкаби аввал

латхаи меғшакл аст, ки чаҳор кавкаби ба якдигар наздик ба \bar{u} муҳит аст ва латха дар миёни ҳар чаҳор. Ду аз он дар пеши латха ва ду дар паси \bar{u} янд».

Туманнокии M7 (NGC 6475)-ро, ки дар бурчи Ақраб воқеъ аст, дар китоби «Сувар-ул-кавокиб» чунин омада: «...Ва аммо он се кавкаби хориҷи сурат. Аввал кавкабе аст дар паси Шавла ва дар паси кавкаби нуздаҳум, ки бар харзаи ҳафтум аст, аз асғари қадри чаҳорум ва Батламиюс \bar{u} ро саҳобе шумарда...».

Астеризмҳои Nu1 ва Nu2-ро дар бурчи Ромӣ (Қавс) Сӯфӣ чунин тасвир мекунад: «...Ва ҳаштум кавкаби саҳобӣ аст ва бар чашми Ромӣ аст ва дар шимоли шашум аст ба миқдори ду газ». Астеризмҳои Lambda Phi1 ва Phi2 дар бурчи Ҷаббор дар китоби «Сувар-ул-кавокиб» ин тавр шарҳ медиҳад: «...Кавкаби аввал аз \bar{u} он саҳобе аст, ки бар мавзеи сар аст ва он се кавкаби хурди ба якдигар наздик аст, бар шакли мусалласи хурд».

Тарокуми ситоравии Collinder 399 ё кластери Броки дар бурчи Рӯбоҳак, ки Сӯфӣ кашф кардааст, дар китобаш чунин тавсиф медиҳад: «...Ва кавкаби нуҳуму даҳуму ёздаҳуму дувоздаҳуму сездҳуму чаҳордаҳумро, ки ҳар шаш бар хатти муқаввасанд, дар паси он саҳобе, ки бар чашми Ромӣ аст, «Қалода» хонанд ва «Қалоиз», яъне шутурони модаи чавон. Ва бисту сеюм бар тарафи дасти чапи добба аст, яъне сутур, ки нимаи охири сурат аст, дар зери кавокиби Иклили Ҷанубӣ, дар ҷиҳати шарқӣ аз Иклил ва моил ба ҷануб миқдори ду газу ним. Аз асғари қадри чаҳорум ва Батламиюс мутлақан аз [қадри] дуввум оварда. Ва \bar{u} кавкаби музъаф аст, чи наздики \bar{u} кавкабе аст мулосиқи \bar{u} , ки \bar{u} ро музъаф гардонидааст. Бар устурлобҳои ҷанубӣ нақш кунанд ба занни он, ки аз қадри дуввум аст ва \bar{u} ро «Арқуби Ромӣ» хонанд».

Галактикаи спиралшакли M31 (NGC 224)-ро, ки дар бурчи Андромеда воқеъ аст, Сӯфӣ ин тавр тасвир мекунад: «...Ва аммо араб ду сатр ёфтаанд аз кавокиб, ки муҳитанд ба сурати моҳии бузург дар зери синаи Ноқа, баъзе аз кавокиби ин сурат ва баъзе аз кавокиби сурати моҳии шимоли аз он ду моҳӣ, ки Батламиюс дар қисми дувоздаҳум аз буруҷ овардааст ва ибтидои ҳар ду сатр аз наздики латхаи саҳобе аст, мулосиқи кавкаби чаҳордаҳум аз ин сурат. ... Ва сатри дуввум аз наздики латха берун ояд бар он се кавкаб, ки болои изоранд, яъне чаҳордаҳуму сездҳуму дувоздаҳум, ки найири бузург аст, бар ҷанби сурат бигзарад ва бар ҷанби

мутааххир аз Самакаи Шимолӣ бигзарад, то ба дунбол бо сатри аввал расад».

Кластери IC 2391-ро Сӯфӣ дар соли 964 дар бурчи Сафина кашф карда, дар китобаш чунин тасвир кардааст: «...Ва болои сию ҳафтум бар бӯъди як газ кавкаби сахобӣ аст». Танҳо 11 феввали соли 1752 ба Николай Луи де Лакайл муяссар шуд, ки онро дубора кашф кунад.

Нахустин ишора дар бораи Абри Магелани Бузург дар китоби «Сувар-ул-кавокиб» дар соли 964 омадааст ва Сӯфӣ онро «Ал-Бақар» номидааст: «...Ва қавме гуфтаанд: «дар зери Сухайл ду кавкаб аст, ки қадамҳои Сухайланд ва дар зери қадамҳои Сухайл кавокиби равшани сапед аст, ки ба Ироқ набинанд ва на бар матни Начд аз вилояти араб. Ва аҳли Тихома, ки онро набинанд, «Бақар» хонанд он кавкабро. Ва Батламиус аз ин ҳеч нагуфта ва мо надонем, ки ин сухан ҳақ аст ё ботил».

Абдурраҳмони Сӯфӣ 8 Муҳаррами 376 ҳиҷрӣ-қамарӣ/ 25 майи соли 986 дар шаҳри Шероз дида аз ҷаҳон пӯшт ва дар ҳамон ҷой ба хок супурда шуд.

Китобнома

1. Абдурраҳмони Сӯфӣ. Сувар-ул-кавокиб. Тарҷумаи Хоҷа Насираддини Тӯсӣ./ Абдурраҳмони Сӯфӣ. -Техрон: «Қақнус», 1381. – 279 саҳ.
2. Sarton G.I. Introduction to the history of science. Vol.1. Wash. (D.C.), 1927.
3. Матвиевская Г.П. Абд ар-Раҳман ас-Суфи. 903-986. /Г.П. Матвиевская. – М.: Наука, 1999. – 100 с., ил.

«СУВАР-АЛ-КАВАКИБ» АБД АР-РАХМАНА АС-СУФИ – ШЕДЕВР СРЕДНЕВЕКОВОЙ НАБЛЮДАТЕЛЬНОЙ АСТРОНОМИИ

В статье приведены сведения о жизни и научной деятельности выдающегося таджикского астронома – Абд ар-Раҳман ас-Суфи (903-986) и его главного труда «Сувар-ал-кавакиб» («Изображение звезд»). Эта книга по выражению одного из крупнейших историков науки Дж. Сартона, является «шедевром средневековой наблюдательной астрономии», и содержит каталог 1017 звезд с подробным описанием 48 созвездий. Показано, что ас-Суфи

критически пересмотрел и уточнил данные древнегреческих и арабских ученых-предшественников относительно карты звёздного неба, опираясь при этом на собственные наблюдения. Проводя свои наблюдения невооруженным глазом, ас-Суфи открыл ряд туманностей, кластеров, двойных звёзд и спиральную галактику, которые через несколько веков были вновь открыты в Европе с помощью телескопа.

Ключевые слова: ас-Суфи, «Сувар-ал-кавакиб», Клавдий Птолемей, «Алмагест», астрономия, каталог звёзд, созвездия, глобус.

**“SUVAR-AL-KAWAKIB” OF ABD-AL-RAHMAN AL SUFI – A
MASTERPIECE OF MEDIEVAL OBSERVATIONAL
ASTRONOMY**

This article provides information about the life and scientific work of the outstanding Tajik astronomer – Abd-al-Rahman Al Sufi (903-986) and his main work “Suvar-al-Kawakib” (“Book of Fixed Stars”). This book according to the expression of one of the greatest historians of science G. Sarton is “a masterpiece of medieval observational astronomy”, and contains a catalog of 1017 stars with a detailed description of 48 constellations. It is shown that Al Sufi critically revised and clarified the details of ancient Greek and Arab scholars-precursors on the star map, relying on his own observations. Through his observations with the naked eye, Al Sufi has discovered a number of nebulae, clusters, double stars, and a spiral galaxy, which were rediscovered in Europe with a telescope after a few centuries.

Keywords: Al Sufi, “Suvar-al-Kawakib”, Claudius Ptolemy, “Almagest”, astronomy, catalog of stars, constellations, globe.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Маҳмудҷон Шарипович-ходими пешбари илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ; номзади илми математика, тел.: (+992)903-05-00-28. E-mail: mkholov@rambler.ru.

Сведения об авторе: Холов Махмуджон Шарипович – ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан, кандидат физико-математических наук. Тел.: (+992)903-05-00-28. E-mail: mkholov@rambler.ru.

Information about the author: Kholov Mahmudjon Sharipovich - leading researcher at the Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Candidate of physical and mathematical sciences. phone: (+992) 903-05-00-28. E-mail: mkholov@rambler.ru.

УДК:891.550.09-1+891.550.092

**ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРОИ МУҲТАРАМ – МАНБАИ
МУҲИМ ДАР ОМУЗИШИ АДАБИЁТИ АСРИ XIX ВА
ИБТИДОИ АСРИ XX**

Маҳмадёр Шарифов

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Тазкира асарест, ки дар он навъе аз маълумоти адабӣ, ё навъе аз хотира ба тариқи умумӣ дарҷ мегардад. Ин навъи хотиранависӣ дар гузашта бо зарурати сабти асноди таърихӣ ва адабӣ сурат гирифта, барои аҳли адаб дар донишҷуи ҳоли аҳвол ва осори шоирон сарчашмаи хеле муҳим маҳсуб мешуд. Аз ин ҷост, ки дар ҳар асру замон ашхосе пайдо мешуд, ки умр ва фаъолияти адабии худро ба ҷамъовариҳои маводӣ зарурӣ ва таълифи тазкира мебахшид. Таълифи тазкира назди аҳли адаби замон ва баъдомидагон низ осори муҳими адабӣ арзёбӣ мешуд. Ҳарчанд муаллифи тазкира осори дигаре низ дошта бошад ҳам, ӯ бештар ҳамчун муаллифи тазкира дар хотирҳо мемонд. Дар таърихи фарҳанги мардуми тоҷик чандин намуд тазкираҳо мавҷуд аст, ки тазкираи шоирон ғарази мақолаи мост.

Тазкирае, ки мо дар хусуси он сухан ронданӣ ҳастем, Тазкират-уш-шуарои Мӯҳтарам аст. Ин сарчашма ба қалами донишманде тааллуқ дорад, ки дар нимаи дувуми асри 19 ва оғози асри 20 (соли вафоташ 1920) умр ба сар бурдааст. Ӯ тазкираашро бо фармони Амир Абдулаҳадхон [4,15], ки худ дӯстори илму адаб буд, таълиф намудааст.

Муаллиф Мулло Муҳаммад Неъматуллоҳ валади Қози Шарафуддин ёд шуда, баъди ба дарбор ҷалб шуданаш аз таҳаллуси қаблаш - «Нозук» даст қашида, бинобар соҳибэҳтиром гардиданаш, таҳаллусашро ба таҳаллуси Мӯҳтарам иваз намудааст[6].

Ҳарчанд аз осори шеърӣ ӯ намунаҳои пароканда дар баёзу тазкираҳои ҳамасрон ва инчунин дар тазкираи ҳудаш низ мавҷуд бошад ҳам, [3,322-325] лекин ӯ маҳз бо таълифи ҳамин тазкирааш шӯҳрат пайдо кардааст. Таълифи ин асар, назар ба гуфтаи гуфтаи ҳуди муаллиф, аз соли 1903-1904 оғоз гардида, то дами вафоти ӯ – соли 1920 давом ёфтааст. Тазкираи мазкур баъд аз вафоти муаллиф дар шакли нотамом монда мӯддате дар китобхонаи “Шӯрои”-и шаҳри Бухоро нагаҳдорӣ шудааст. Китоби мазкур тавассути ходими ҳамон даргоҳ ба дасти яке аз равшанфикрони давр Мирзо Муҳаммад Шарифи Маҳдум, мутахаллис ба Садри Зиё мерасад. Садри Зиё аз рӯи ин нусха нусхаи дигар бардошта, онро таҳрир мекунад, чанд шоирро аз тазкира берун карда ва боз қисматеро илова мекунад [5].

Тазкираи Мӯҳтрам соли 1976 бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғар Ҷонфидо ва “Дебоча”-и устод Камол Айнӣ тавассути идораи нашриёти “Дониш” дар шаҳри Душанбе ба таъб расидааст[7] Назар ба қавли муҳаққиқ ва муаллифи “Дебоча” нусхаи ягонае, ки дастнависи муаллиф буд, ҳамон асарест, ки олим ва хаттоту шоир Садри Зиё онро аз китобхонаи “Шӯрои”- Бухоро тавассути дӯсташ дастрас намуда будааст. Нусхаи аввал нусхаи дастнависи муаллиф буда, таҳти рақами 2252/2 дар захираи дастнависҳои шарқи Академияи улуми Ҷумҳурии Ўзбекистон нигаҳдорӣ мешавад [4]. Нусхаи дуввум бошад, таҳти рақами 394 дар Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфуз аст[5].

Аз натиҷаи кори муҳаққиқ ва иловаҳои котиби нусхаи дуввум, яъне Садри Зиё чунин бармеояд, ки вай дар мавриди нусхабардорӣ ба нусхаи асл таҳрири ҷиддӣ ворид намуда, 16 нафар шоирро аз нусха берун карда, абёти зиёди ашъори арабиро аз нусха партофтааст. Вай 59 шоири ба тазкира вориднашударо илова намуда, аз ҷараёни ҳаёт ва ҳунари шоириашон маълумоти нодире овардааст.

Аз мутолиаи тазкира чунин таассурот ҳосил мешавад, ки ин асари ёддошти адабӣ, дар худ натавон маълумоти пароканда ва осори муайяни шоиронро дар бар дорад, балки дар он баъзе мавод оид ба воқеаҳои таърихӣ ва ё далелҳои барои таърихи адабиёт муҳим низ дарҷ гардидааст, ки барои равшан намудани баъзе фазои норавшании таърихӣ кӯмак мекунад. Хулоса аз муҳтавои

тазкира бармеояд, ки он ҳамчун Тазкират-уш-шуаро дар ёддошти рӯзгори шоирон ва маҳорату маҳсули адабии онҳо баҳс мекунад.

Тазкираи Мӯҳтарам низ ба тариқи маъмулӣ бо ҳарфи алиф (ا) бо таҳаллуси Аҳмад оғоз ёфта дар ҳарфи қоф (ق) ба итмом мерасад. Баъд аз ин, қисмати “Илҳок” ҳамроҳ шуда, аз ҳарфи алиф (ا) то ҳарфи ё (ي) давом мекунад. Хонанда дар мавриди мутолиаи асар ҳам аз адабиёти машҳури давр маълумот мебардорад ва ҳам аз адибони каммаълуму номаълум оғоҳӣ пайдо мекунад. Чунончи дар ин тазкира Мӯҳтарам аз хусуси Аҳмади Дониш, Шоҳин, Садри Зиё, Тошхоҷа Асирӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ ҳам ҳикояту ривоятҳо оварда, аз ашъори эшон намунаҳо ҳозир мекунад, ки хатти хуш дошта ҳамчун котибони хушнавис низ номвари замон ба ҳисоб мерафтанд. Дар баробари ин, бояд илова намуд, ки як ҷиҳати бисёр муҳими тазкиранигорӣ ин аст, ки муаллифи тазкира дар мавриди тавсифи хусусиятҳои алоҳидаи ин ё он шоир ба эҷодиёти вай аз назари зебошиносӣ назар намуда, аз хусуси хусн ва кубҳи он изҳори назар мекунад ва ба ин ё он шеъри шоир баҳои муносиб доданӣ мешавад. Дар ин маврид, бисёр кам иттифоқ меафтад, ки тазкиранавис афкори интиқодиаширо боғаразона ифода карда бошад. Аксари тазкиранависон дар мавриди баҳо додан, насри мусаччаъ ва санъати ҷазилро истифода намуда, дар заминаи ном, таҳаллус ва касбу пешааш таваққуф менамояд ва бо суҳанбозихову истифода аз илми баёну маонӣ ҳунари шоирии ӯро тарҷеҳ медиҳанд. Дар аввал чунин менамояд, ки ҳамаи ин сифатчиноҳо ба якдигар монанданд. Вале дар мавриди мулоҳиза ва муқояса маълум мегардад, ки баъзе аз муаллифони тазкираҳо вобаста ба истеъдод ва шуҳрати шоир амал намуда, ин сифату тавсифҳоро хос баён мекунанд. Тазкираи Мӯҳтарам низ дар пайравии ҳамин анъанаи тазкиранигории гузаштагон таълиф шудааст. Услуби нигоришаш то андозае услуби тазкиранигорони чанд аср муқаддамро ба хотир меорад. Масалан, услуби нигориши тазкираи Лубоб-ул-албоб (асри XIII) [1] ба он бисёр монанд аст.

Муаллиф, яъне Мӯҳтарам дар рафти таълифи тазкирааш дар бораи ҳаёт ва фаъолияти худ камтар таваққуф намуда, аз хусуси ҳаёти шахсиаш маълумоте наовардааст. Аммо котиби нусхаи дуввум Садри Зиё дар қисмати илова дар қатори 59 шоири илова намудааш аз Мӯҳтарам низ ёд намуда [сах. 322] ӯро ғайри ҷашмдошт бо сифатҳои нохуш сифатчинӣ мекунад, ки гумон аст, ки шояд ин ҷавоб ба гуфтаҳои Мӯҳтарам бошад. Чуноне ки маълум

мешавад Муҳтарам низ дар мавриди таҳрири фасли Зиё [нусхаи чопӣ , 214] хусни таъбирро комилан риоя нанамудааст. Вале чуноне, ки устод Муҳаммадҷон Шукуров қайд мекунад ин ду адиб дар асл бисёр дӯстони қарин буда [2,25], шояд бо мақсади шуҳӣ якдигарро бо ноzi бародарона танзи малеҳ карда бошанд.

Бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки тазкираи Муҳтарам дар омӯзиши адабиёти охири асри асри XIX ва ибтидои асри XX яке аз манбаъҳои бисёр муҳим ба ҳисоб рафта, чӣ барои муҳаққиқони соҳаи таърих ва чӣ барои адабиётшиносон ва дӯстдорони шеърӯ адаби тоҷик ҳамчун сарчашмаи муҳими адабӣ хизмат мекунад. Боз як хидмати тазкиранигор – Муҳтарам ва ҳаммуаллифу муҳаррири асараш Садрӣ Зиё дар ин аст, ки онҳо бо вучуди мушкилиҳои зиёд тавонистанд, ки аз хусуси ҳаёт ва фаъолияти 176 нафар адиб, олим, шоир, хаттот ва котибони номвари замони номбаршуда, маълумот ҷамъоварӣ намоянд ва он ганҷҳои парешонро ба тариқе, ки тартиби ниғориши тазкира тақозо мекунад ҷо ба ҷо намоянд. Дар тазкира дар мавриди шарҳи ҳоли шоирону олимони машҳур аз эҷодиёти онҳо намунаҳои зиёде мисол оварда мешавад. Инчунин, дар ин асар аз хусуси осори шоироне низ маълумот дарҷ гардидааст, ки тазкиранигорон аз эҷодиёти онҳо як ва ё ду байт пайдо кардаанду бас. Ба ҳар сурат тазкираи мазкур дар мақоми худ асари таърихиву адабии нодир маҳсуб аст.

Инак, намунае чанд аз эҷодиёти шоироне, ки осорашон дар ин тазкира зикр шудааст. Баъзе аз ин ашъор бори аввал бо хатти кирилӣ нашр мегардад.

Ахмади Дониш

*Эй он ки ба қудрату иродат фардӣ,
Май хостанам аз адамам овардӣ.
Он кун ки ҷуз аз дарғаҳи ту норам рӯӣ,
Мапсанд маро ба заммати номардӣ [6,129].*

*Дунёи данӣ, ки мартаъи говон аст,
Ҷои зукону маҷмаъи девон аст.
Ғайри Ҳақу кори ҳақ дар ин дайри хароб,
Ҳар кор кунӣ ба гарданат товон аст [6,129].*

*Дар пушти рақам тактуби ном,
Аз ҳубби ҳаёти мустаор аст.*

*Яъне, ки чу ман наям ба маҳфил,
Номам ба миёна ёдгор аст [6,129].*

Шамсиддини Шохин

*Моҳе, ки чатри меҳр бувад соябони ӯ,
Дил дар рикоби ҷон давад андар инони ӯ.
Аз чаими ӯ касе нахӯрад бар ба ҳеҷ ваҷҳ
Илло ба ранги сурма шавад устухони ӯ.
Сарви баланди ёр, ки тубӣ аз ўст наст,
Ё раб кадом хулд бувад бўстони ӯ.
Эй он ки Хизр дам занад аз чаимаи ҳаёт,
Хатти лаби ту мӯҳр ниҳад бар даҳони ӯ.
Тутӣ гар аз лаби ту бубинад шакар дар об,
Отаи шавад зи рашик шакар дар даҳони ӯ.
Шеъри равони ман, ки пас аз марг ҳар кӣ дид,
Гӯяд ҳазор раҳмати Ҳақ бар равони ӯ.
Шохин, ки сити шаҳари маънӣ ба ари барад,
Аз пештоқи сидра сазад оиёни ӯ [6,129].*

Зуфархон Чавҳарӣ

*Мурдам аз ҳасрат, ки мебӯсад ҳино дасти туро,
Рӯсиёҳи сурма чаимони сияҳмасти туро.
Оламе озод мебинанд сарви қоматат,
Ҷуз рикобат кист бошад дида побастии туро.
Синачокон ҳар тараф баҳри фидо саф бастаанд,
Сафкашида хан ҷари миғзони пайвасти туро.
Панҷаат чун байзаи Хур, соидат байзои нур,
Дастаи гул кай шавад монанд гулдасти туро.
Дурри ашк эй Чавҳарӣ, то чанд ийсораи кунӣ,
Нест мепиндорад он раъно ҳама ҳасти туро [6,129].*

Китобнома:

1. Муҳаммад Авфии Бухорӣ, Сададдин. Лубоб-ал-боб. Аз рӯи чопи Урупо, ки ки профессор Эдуард Браун ва аллома Қазвинӣ тасхеҳ кардаанд. Бо тасхеҳи ҷадид ва ҳавошиву таълиқоти комил ба кӯшиши Саъид Нафисӣ. –Техрон: Китобфурӯшии Ибни Сино, исфанди 1335. Ҳаҷдаҳ+сиву ду+872;

2. Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. Садри Бухоро. Чопи дувум;/ Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. –Душанбе, 2005.-330 с.;
3. Раҳматуллоҳи Возех. Тухфат-ул-аҳбоб фӣ тазкирати-л-асҳоб. Матнии интиқодӣ бо муқаддима ва тасхеҳи Асғари Ҷонфидо. /Раҳматуллоҳи Возех. –Душанбе: Дониш, 1977.-225 с.;
4. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарам. Тазкират-уш-шуаро. Дастхати рақами 2252/2, Захираи дастнависҳои шарқии Академияи улуми Ҷумҳурии Ўзбекистон.- 179 с.;
5. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарам. Тазкират-уш-шуаро, дастхати рақами 394, Захираи дастнависҳои Институти шарқшиносии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон.-153с.;
6. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарам. Тазкират-уш-шуаро бо тасхеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо / Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарам. Душанбе: Дониш, 1976.-369 с.

«ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО» МУХТАРАМА – ЦЕННЫЙ ИСТОЧНИК ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ КОНЦА XIX И НАЧАЛО XX ВВ.

В данной статье автор рассматривает значения антологии «Тазкират-уш –шуаро» Мухтарама как ценный источник по изучению таджикской литературы конца XIX и начало XX веков. Автор затрагивает историю составления данной антологии и скрупулёзную работу сбора ценных сведений о поэтах данного периода. Однако надо отметить, что автор не смог довести до конца свою работу. Причиной тому была бухарская революция, после чего многие оставили Бухару и эмигрировали за границу. Работа осталась не завершённой. Позже работу над книгой продолжал учёный, поэт и каллиграф Садри Зиё. Он дополнил книгу сведениями о 59 нововыявленных поэтов. Таким образом, первый автор Мулла Неъматуллах Мухтарам и второй Садри Зиё в данной антологии приводят очень много редких фактов и сведений о 176 поэтах конца XIX и начало XX веков, дополняя этим литературу данного периода свежими научными данными.

Ключевые слова: Тазкират-уш-шуаро, Мухтарам, Садри Зиё, Бухарская революция, антология, источник, новые факты и сведения

«TADHKIRAT-USH-SHUARA» MUHTARAM A VALUABLE SOURCE FOR THE STUDY OF THE LITERATURE OF THE LATE XIX AND EARLY XX CENTURIES.

In this article the author examines the value of the anthology "Tadhkirat -ash- shuaro" Muhtarama how valuable source for the study of Tajik literature of the late XIX and early XX centuries. The author touches upon the history of the compilation of an anthology and meticulous job of collecting valuable information about the poets of the period. However, it should be noted that the author was not able to finish their work. The reason for this was the Bukhara Revolution, after which many left Bukhara and emigrated abroad. The work remained unfinished. Later work on the book continued scholar, poet and calligrapher Sadri Ziyo. He added eBooks About 59 poets. Thus, the first author of Mullah Nematullo Muhtaram and second Sadri Ziyo in this anthology give a lot of rare facts and information on the 176 poets of the late XIX and early XX centuries, adding that the literature of the period of fresh scientific data.

Keywords: Tadhkirat-ush-Shuaro Muhtaram, Sadri Ziyo, Bukhara revolution anthology, source, new facts and information

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Маҳмадёр- ходими калони илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология; тел.: +992 93 562 13 08;

Сведения об авторе: Шарифов Маҳмадёр- старший научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: +992 93 562 13 08;

About the author: Dr. Sharifov Mahmadyor is a senior researcher of the department of classical literature of the of the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: +992 935 621 308.

**ДАСТХАТҲОИ “ҲАДИҚАТУ-Л-ҲАҚИҚАТ”-И САНОИИ
ҒАЗНАВӢ ДАР ҒАНЧИНАИ ДАСТНАВИСҲОИ АКАДЕМИЯИ
ИЛМҲО ВА КИТОБҲОНАИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН**

Давлатова Холида

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Абулмачд Мачдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ (473/1080-535/1140-41) шоир ва мутафаккири барҷастаи форс-тоҷик буда, дар таърихи адабиётмон яке аз бунёдгузори хушзавқи шеъри сӯфиёна шинохта шудааст. Вай адиби пурмахсул буда, аз боргоҳи эҷодии ӯ мероси бузурге ба мо омада расидааст. Мероси гузоштаи Саноии Ғазнавӣ қуллиёти хеле калонро ташкил менамояд, ки аз назму наср иборат мебошад. Манзумаҳои ӯро «Девон», маснавиҳои «Корномаи Балх», «Сайр-ул-ибод илал маод», «Ақлнома», «Саноиобод», «Тариқ-ут-таҳқиқ», «Таҳримат-ул-қалам» ва «Ҳадиқатулҳақиқат» ташкил медиҳанд. Осори мансури ӯ аз «Рисола»-и ба девонаш навишта ва мактубҳояш иборатанд.

Калонтарин маснавии Саноии Ғазнавӣ «Ҳадиқату-л-ҳақиқат ва шарияту-т-тариқат» буда, бо номҳои «Илоҳинома» ва «Фаҳринома» низ ёд мешавад. Боз он бо номи «Ҳадиқату-л-ҳақоик», яъне «Боғи ҳикматҳо» ва «Боғи ҳақиқат» низ омадааст. Ин асар аз асарҳои маълуми машҳури ахлоқӣ, динӣ ва фалсафӣ ба забони форсии тоҷикӣ буда, дар баҳри хафифи маҳбуни максур навишта шудааст.

Маснавии «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» ба номи Султон Баҳромшоҳи Ғазнавӣ (512-548/1118-1147) ба риштаи назм кашида шуда, баъди итмом бахшидан шоир онро ба Султон ҳадя намуд. Аммо уламои Ғазнин, ки нисбат ба Саноии Ғазнавӣ аз ҷиҳати касбӣ хусумат доштанд, ин шоҳкорию бебаҳои ӯро яке аз офаридаҳои ғайришарфӣ эълон намуда, шоирро ба бидъат муттаҳам сохтанд. Саной мехост обрӯи худ ва маснавии худро барқарор намояд. Аз ин хотир, барои ҳалли масъала кӯшид ва ба гуфтаи Бадеуззамони Фурӯзонфар, «ночор китобро ба доруссаломии Бағдод, ки он рӯз маркази хилофати аббосия ва муҳити риҳоли уламо ва афозил буд, фиристод ва Бурҳониддин Абулҳасан Алӣ ибни Носири Ғазнавиро, ки бо вай собикаи мулотифат дошт, дар арз восита намуд, то бар

сиҳати ақидаи худ фатво ҳосил кард ва аз тақфири зоҳириён раҳо гардид» [11, 257].

«Ҳадиқату-л-ҳақиқат» мавзӯҳои мухталифро дар бар мегирад. Ба гуфтаи саноишинос К.Олимов «Маснавии «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» асари чомеъе мебошад, ки ҷаҳонбинии Саноиро ба таври кулл инъикос кардааст. Ин асар воқеъан ҳам як намунаи барҷастаи асари тасаввуфӣ аст, ки назари Саноиро дар бораи матолиби муҳимтарини ирфони он замон дар бар гирифтааст» [10, 129-136].

Обрӯю эътибор ва ниёзмандӣ ба ашъори ноби Саноии Ғазнавӣ ханӯз дар даврони зиндагонии худӣ ӯ пайдо гардидаву мухлисони зиёдеро атрофи хеш ҷамъ оварда будааст. Ва «Ҳадиқа» низ, ки бузургтарину ҷаззобтарин маснавии Саноист, дар солҳои охири зиндагии ӯ бо хоҳиши яке аз дӯстонаш таҳия гардидааст.

Аз баёни мухтасари мавзӯ ва муҳтавои «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» бармеояд, ки Саноии Ғазнавӣ дар тамоми тӯли умри худ ҳар чӣ доштааст, барои омӯхтану андӯхтан сарф намуда, дар охири умр на танҳо барои худ, балки барои ҳамзамонон ва баъдинагон дар ҷомаи пурзару зевари ирфон як асари шоистаеро навиштааст, ки имрӯз ҳам метавонем аз он баҳраҳои судманд бигирем. Таҳкурсии маснавиро ақоиди ирфонӣ ташкил додаву аммо дар паҳлӯи он ҳамчунин андешаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, динӣ ва ахлоқӣ борикбинона шарҳи мавзунӣ хешро ёфтаанд. «Ҳадиқа» маҳзанест пурасрор, ки дар ҳар қадам муаммои наве гиреҳкушо гардидаву касро ба олами ирфон наздиктар месозад.

Ҳақими Ғазна «Ҳадиқа»-ро бо сабки ба худ хос ва қолаби шеъри орифона сурудааст. Ин шеваи гуфтору ин равиши ҷадиди сӯфиёна дар шеъри форсӣ мисли тифле бо Саноии Ғазнавӣ тавлид гардидаву шӯҳратпазир шуд, бо Аттори Нишопурӣ бузургтар шудаву дуруст роҳ пайдмуданро омӯхт ва дар шеъри Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ Румӣ ба авҷи камоли худ расид, ки шӯҳраташ ҷаҳонро мусаххар гардонид.

Охирин таҳрири «Ҳадиқату-л-ҳақиқат»-ро шогирди шоир Муҳаммад ибни Алӣ ар-Раффо ба анҷом расонида, ба он муқаддимае низ афзудааст.

Мартабаи баланд доштан ва соҳиби маҳбубияти хоса будани «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» хеле зиёд ба назар мерасад. Зеро дар тамоми китобхонаҳои дунё дастхатҳои нусхабардоришудаи ин маснавӣ маҳфуз ҳастанд. Мутаассифона, номгӯ ва арқоми ҷомаи онро дар

як мақола зикр намудан ғайриимкон аст. Танҳо дастхатҳоеро, ки дар ганҷинаи дастнависҳои шарқии Академияи Илмҳои ҶТ ва Китобхонаи Миллии Тоҷикистон маҳфузанд, тавсиф намуда, бори дигар ниёзмандии мардумро ба “Ҳадиқа” собит менамоем.

Ганҷинаи дастнависҳои шарқии ба номи А. Мирзоеви институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А. Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯаи дастхатҳоеро дар худ маҳфуз доштааст, ки он яке аз коллексияҳои муҳим дар Осиёи Марказӣ маҳсуб меёбад.

Ин ганҷина дар соли 1953 дар заминаи ҷамъоварии дастхатҳо таъсис ёфтааст. То соли 2008 ганҷина 5608 адад дастхат дошта, то имрӯз адади он ба 5770 нусха расидааст. Инчунин дар ганҷина 6400 нусха китобҳои чопи сангӣ мавҷуданд, ки онҳо ҳам ҳукми дастнависро доранд.

«Бояд тазаккур дод, ки аксарияти дастнависҳои ганҷинаи нусахи хаттии АИ-ро дастнависҳои ба забони форсӣ (тоҷикӣ) навишташуда ва баҳши нисбатан камтари онҳо, яъне аз се як қисмашонро нусаҳои ба забони арабӣ, туркӣ ва баъзе забонҳои дигари шарқӣ китобатгардида, ташкил медиҳанд» [9, 9-21].

Ганҷинаи институт инчунин як қатор феҳристи дастхатҳоеро, аз ҷумла Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон;, [1-6]. Феҳристи китобҳои литография кардашудаи ИЗАШМХ АИ ҶТ [7-8]-ро дорост, ки хеле арзишманданд.

Дар ин ганҷина шаш нусаҳои хаттии “Ҳадиқату-л-ҳақиқат”-и Саноиӣ Ғазнавӣ маҳфуз аст, ки ҳар кадоме аз нигоҳи дастхатшиносӣ таҳқику шинохти хосаеро тақозо менамоянд. Ҳар яке аз ин дастхатҳо арзиши хосаеро доро буда ва дар қадом навъи қоғаз нусхабардорӣ гардидани онҳо яке аз муайянкунандаи ин қимат мебошад.

Нусаҳои, ки дар ганҷинаи дастнависҳо маҳфузанд, асосан дар қоғази шарқӣ ва қоғази истеҳсоли Ҳинд нусхабардорӣ гардидаанд, ки ин нишондиҳандаи ниҳоят боарзиш будани дастхатҳо мебошад. Ҳамчунин ба асрҳои X/XVI, XI/XVII, XII/VIII ва XIII/XIX тааллуқ доштани дастхатҳо гувоҳи он аст, ки «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» мухлисони зиёде доштаву эшон паҳн гардонидан ва баҳра бардоштан аз маснавиру зарур медонистанд.

Бояд қайд намуд, ки то имрӯз ҳаводорони «Ҳадикату-л-ҳақиқат» ташнаи ин асари безаволанд ва азбаски мо дар даврони технологияҳои ҷадид зиндагонӣ мекунем, ин маснавӣ дар нашриётҳои гуногун чоп гардидаву адади он бешумор аст.

Нусхаҳои қадимитарини он зери рақамҳои №2476, 449, 2563, 1563 ва нусхаҳои охиринаи он таҳти рақамҳои №1072 ва №1446 маҳфуз ҳастанд.

Нусхае, ки таҳти №2476 маҳфуз аст, “Ҳадикату-л-ҳақиқат ва шариату-т-тарикат” ном дошта, аз даҳ боб иборат аст. Ин даҳ боб дар навбати худ ба фаслҳои зиёди нисбатан хурд тақсимбандӣ шудаанд. Маснавӣ бо байти зер шуруъ мешавад:

Ай дарунпарвари бурунорой

В-ай хирадбахши бихрадбахшӣ.

Матн дар ду сугун, бо хати настаълиқи зебо дар қоғази муҳрадори истеҳсоли Ҳинд бо ранги гулобии баланд нусхабардорӣ шуда, бо хатҳои тиллоӣ ва кабудӣ осмониранг наққошӣ гардидаанд. Номи бобҳо бо шангарф навишта шудаанд. Дар варақи сифати баланддоштаи 16 унвон бо рангҳо ва зарҳали борик навишта шудааст. Дар ҳошияҳо баъзан бо дасти нусхабардор ёддоштҳои навишта шудаанд. Варақҳои 1 ва 2 дар намуди дигари қоғаз, вале бо ҳамон хат рӯйбардор шудаанд.

Камбудихо: варақи охиринаи ду байти ҷамъбасти ва колофон вучуд надорад. Матн дар варақҳои 64а, 82а ва 122б қисман аз байн рафта, варақҳои зиёди он дертар бо дигар намуди қоғаз бо мақсади тармим часпонда шудаанд. Дар ҳошияҳои варақи 28б нақши хираи хурди муҳри эллипсоидӣ гузошта шудааст.

Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастхат дар охири асри XI/XVII ва аввали асри XII/XIII санагузорӣ шуда, аз 303 варақ иборат мебошад.

Муқовабандии асримиёнагии бо ранги сурхча; турунҷҳои тиллоӣ дошта, аз ҷарми сурх шерозабандӣ шудааст.

Яке аз нусхаҳои дигари “Ҳадика” таҳти №449 қарор дорад. Тартиботи бобҳо ва ҷобаҷогузори мавод дар бобҳо аз дастхати асосӣ ниҳоят фарқ мекунад. Ҷойгиршавии фаслҳои алоҳидаи шеърӣ дар бобҳо низ аз нашрияи оддӣ фарқияти калон дорад: ҷои баъзе фаслҳо бо ҳамдигар иваз шуда ё аз як боб ба боби дигар гузаронида шудаанд, фаслҳои дигар аз матн тамоман гирифта

шуда ё бо фасли тамоман дигаре, ки дар нашри оддӣ вучуд надоранд, иваз гардидаанд.

Оғози матни маҳфузмонда (тахминан дар байни боби аввал):

Дард дар олам ар фаровон аст,

Ҳар якеро ҳазор дармон аст.

Матн дар ду сугун бо хати на чандон калони настаълиқ дар қоғази шарқии муҳрадори тунуки қаҳваранг нусхабардорӣ гардида бо ранги тиллоӣ хаткашӣ шудааст. Номи фасл ва бобҳо бо шангарф навишта шудаанд. Варақҳои 1 ва 318 аз байн рафта, дертар дар қоғази қукандии хокистарранг бо хати нисбатан хурди настаълиқи бедикқатона навишташуда барқарор гардидааст.

Камбудихо: китоб оғоз ва анҷом надорад; байни варақҳои 65-66 ва 223-224 холигиҳо дида мешаванд. Матн дар байти 39-уми фасли «Фасл андар хат ва қалам ва хотир» - и боби 5-уми ҳамин нашри «Ҳадиқа» канда шудааст.

Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастхат дар асри 16 санагузорӣ гардидааст. Аз 318 варақ иборат аст. Муқовабандии шарқии ранги сиёҳ ва нақшу нигори оддии каме фарсудашуда дорад.

Дастхати дигари ин маснавӣ рақами 2563-ро дорад. Матни он дар ду сугун бо хати на чандон калони настаълиқи зебо дар қоғази шарқии тунуки зардтоб нусхабардорӣ шудааст. Дар ҳошияҳо аз ҳамин намуди қоғаз часпонда шуда, даври онҳо бо рангҳои тиллоӣ ва кабуд хат кашида шудаанд. Номи фаслҳо ва порчаҳои хурд-хурди матн бо шангарф навишта шудаанд.

Дар в. 1б – расми фарсудашудаи яктарафае, ки пеш аз саҳифаи унвонии китоб ҷой дорад, бо рангҳои сиёҳу сафед, лочвард, шангарф ва тиллоӣ моеъ кашида шудааст.

Камбудихо: рӯйхат аз намӣ каме зарар дидааст; дар варақи 7 сугуне бо матни маснавӣ аз чаҳорҷӯба афтида ба ҷои он дертар порайи қоғази дигаре бидуни матн часпонда шудааст. Рӯйхат бе колофон аст. Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастхат дар асри XI/XVII санагузорӣ гардидааст. Пеш аз оғоз қоғази қукандӣ бо навишта шудани исми соҳиби пештараи китоб – Туғрал часпонда шуда, аз 154 варақ иборат аст.

Муқовабандии китоб шарқӣ буда, бо ранги сиёҳу сурхчатоб ва чаҳорҷӯбаи борики сабзтоб ва турунҷҳои қаҳваранги равшан оро дода шудааст. Саҳҳофҳо Ҳоҷӣ Абдушукур ва Искандар буда, санаи он дар муқова 1315/1898 дарҷ ёфтааст.

Чаҳорум нусхаи хаттии маснавии “Ҳадиқа” таҳти №1563 қарор дорад.

Матни он дар ду сутун бо хати настаълиқи зебо дар қоғази ғафси каме муҳрадори зардчатоби истеҳсоли шарқ нусхабардорӣ гардидааст, ки бо рангҳои тиллоӣ ва осмонӣ хат кашида шудаанд. Пеш аз матн унвони маъмулӣ ҷой дорад. Номи фасл ва бобҳо бо шангарф навишта шудаанд. Дар хошияҳо ёддоштҳои зиёде мавҷуданд.

Камбудиҳо: интиҳо вуҷуд надорад – матн дар байти 5-уми фасли “Фасл фи шикоят аҳл-ал-замон” қанда шуда, то охир дигар чизе нест. Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастхат охириҳои асри XI/XVII санагузорӣ гардидааст. 266 ҷараҳ + 3 ҷараҳ аз дигар намуди қоғаз то оғоз ва 2 ҷараҳ пас аз анҷоми матн, ки дар он ғазалҳои Ҳофиз навишта шудаанд. Муқовабандии шарқӣ, чарми қаҳваранг, бо доштани турунҷо, дучори тармим гардидааст.

Яке аз ду нусхаи охирина, ки дар ганҷинаи дастнависҳои Институт маҳфуз аст, рақами 1072-ро дорад. Ин наشري мухтасари маснавӣ буда, матн дар қоғази муҳрадори қаҳваранги равшани хиндӣ дар ду сутун нусхабардорӣ ва дар хошияҳо бо хати хурди настаълиқи хоно навишта шуда, дар чаҳорҷӯбаи хатҳои қабуддошта гирифта шудааст. Номгузориҳо, қалимаҳои алоҳида ва баъзе порчаҳои матн бо шангарф навишта шудаанд. Дар миёнаи хошияи беруна секунҷаҳо барои рақамгузорӣ гузошта шудаанд.

Навиштаҷоте, ки дар секунҷаҳо навишта шудаанд, дар поёни хошия дар ҳудуди чаҳорҷӯбаи беруна ҷойгир гардидаанд. Дар хошияҳои борике, ки берун аз чаҳорҷӯба ҷой доранд, тасҳеҳ ва иловаҳо бо дасти нусхабардор дарҷ гардидаанд.

Камбудиҳо: дар ҷараҳи 126 доғҳои қаҳваранг, дар хошияи ҷараҳи 188а ҳашт мисраи матн пок шудааст.

Замони анҷоми нусхабардорӣ - 9 шавволи 1111/30 марти соли 1700. Нусхабардор – Бархурдор. Макони нусхабардорӣ Ғазна, дарбори шоҳ Имомуддин ёдрас гардидааст.

Дар ҷараҳи 188б – нусхаи муҳри андозааш миёнаи байзашакл бо хатҳои нимхӯрдашуда-подшоҳ Оламгир ҷойгир шудааст. Зоҳиран, муҳр ба намояндаи машҳури сулолаи муғулҳои қабир Аврангзеб (1068/1658- 1118/1707) тааллуқ дошт. 188ҷараҳ+1ҷараҳ

Пеш аз матн номгузорӣ гардида, бо шангарф навишта шудааст. Муқоваи чармини қаҳваранги торик бо чарми сурх шерозабандӣ шудааст.

Охирин нусхаи дар ганчина маҳфузбуда таҳти №1446 истодааст. Ба маснавӣ муқаддимае ба тафсири Абдуллатифи Аббосӣ, ки соли 1038/1628- 1629 ба маснавӣ навишта ва «Миръот-ул-ҳадоик» номгузорӣ шудааст, зам гардидааст.

Матн дар ду сутун, бо хати настаълиқи маъмулӣ дар коғазӣ қуқандӣ нусхабардорӣ шуда, дар чаҳорҷӯбаи бо рангҳои ҳархела оро додашуда хулоса гардидааст. Дар ҳошияҳо ёддоштҳо мавҷуданд.

Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастхат дар асри XIII/XIX санагузорӣ шуда, аз 311 ҷараҳат иборат аст. Дастхат дорои муқоваи қаҳваранги равшани чармин бо навиштаҷоти шеърӣ нақшкӯбшуда ва клапан мебошад.

Дар китобхонаи миллии Тоҷикистон ду нусхаи хаттии «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» маҳфуз аст.

Яке аз ин нусхаҳо таҳти рақами 1630 маҳфуз аст, ки қотиби он Муҳаммад Шоқирхоҷа валади Абдулфаттоҳхоҷаи Ҳисорӣ мебошад. Мақоми навишти дастхат мақоми фойзосори ҳазрати Алӣ буда, соли 1266/1849-1850 таълиф шудааст. Матн дар ду сутун бо хатти настаълиқи зебо дар коғазӣ қуқандӣ сафедҷатоб навишта шудааст. Дар ҳошияҳо шарҳу тавзеҳоти ниҳоят муфассал оварда шудааст, ки аз ин сабаб дастхат 1019 саҳифаро ташкил додааст. Дар муқоваи он навиштаҷоте мавҷуд аст, ки онро пурра хондан номумкин аст.

Нусхаи дигари он таҳти рақами 2096 қарор дорад. Матн дар ду сутун бо хати настаълиқи на чандон зебо дар коғазӣ қуқандӣ зардранг навишта шудааст. Дар ҳошияҳо асари дигаре навишта шудааст, ки мутаассифона соҳиби онро натавонистем муайян намоем. Дастхат дучори тармим гардидааст. Соли нусхабардории дастхат ба 972/1564 рост меояд. Муқовабандии шарқӣ қаҳваранг дорад.

Ҳар яке аз ин дастхатҳо дорои хусусиятҳои махсус буда, дар ҷаҳони дастхатшиносӣ мақоми алоҳидаеро доранд ва умед дорем, ки ба ганчинаи дастнависҳои институт ва умуман ҳамаи китобхонаҳои Тоҷикистон нусхаҳои нодиртар ворид гардида, диққати дастхатшиносони зиёдеро барои таҳқиқ ҷалб намоянд.

Китобнома

1. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.1. Сталинабад, 1960; под ред. А.М.Мирзоева и А.М.Болдырева. -321 с.
2. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.2. Душанбе, 1968; под ред. А.М.Мирзоева и А.М.Болдырева. -316 с.
3. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.3. Душанбе, 1968; под ред. А.М.Мирзоева и М.И.Занда. - 239 с.
4. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.4. Душанбе, 1970; под ред. А.М.Мирзоева и М.И.Занда. - 279 с.
5. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.5. Душанбе, 1974; под ред. А.М.Мирзоева и А.Э. Бертельса. -449 с.
6. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.6. Душанбе, 1988; под ред. А.М.Мирзоева и А.Э. Бертельса. -370 с.
7. Каталог литографированных книг Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан. Вып. I. Душанбе, 2012. Общая ред., предисловие Додхудоева Лола. -186 с.
8. Лариса Додхудоева. Каталог художественно оформленных восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР./ Додхудоева Лариса. -Душанбе, 1986. -184 с.
9. Назрӣ, Чӯрабек, Алимардон, Амрияздон. Ганчинаи нусахи хаттии Фарҳангистони улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳамияти он барои омӯхтани тамаддуни форсу тоҷик / Чӯрабеки Назрӣ, Амрияздони Алимардон II Феҳристи нусахи хаттии форсии Институти осори хаттии Тоҷикистон. Ҷилди аввал, зери назари С. Мавҷонӣ ва А. Алимардон. Техрон.-1376. -367с.
10. Олимов К. Чаҳонбинии Саной / Кароматулло Олимов //Маҷаллаи «Садои Шарқ», 1969, №12, с.129-136.
11. Фурӯзонфар, Бадеуззамон. Сухан ва суҳанварон /Бадеуззамони Фурӯзонфар. -Техрон,1368. -684с.

**РУКОПИСИ “ХАДИКАТУ-Л- ХАКИКАТ” САНАИ
ГАЗНЕВИ В ФОНДЕ ВОСТОЧНЫХ РУКОПИСЕЙ
АКАДЕМИИ НАУК И НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКЕ
ТАДЖИКИСТАНА**

В статье речь идет о Санай Газнави, о его выдающемся месневи “Хадикату-л-хакикат” и существовании рукописей “Хадикату-л-хакикат” в Национальной Библиотеке Таджикистана и фонде восточных рукописей имени А. Мирзоева Института языков, литературы, востоковедения и письменного наследия имени А.Рудаки АНРТ, где приводится полное и четкое описание каждого из них. Кроме того, в статье приводится общая информация о коллекции рукописей в институте, которая также имеет особую значимость.

Ключевые слова: «Хадикату-л-хакикат», Саной Газнави, рукопись, копия, фонд, переписчик, редактирование.

**MANUSCRIPTS OF “HADIQATU-L-HAQIQAT” SANAI
GAZNAVI IN THE FOUNDATION OF ORIENTAL
MANUSCRIPTS AND NATIONAL LIBRARY OF TAJIKISTAN**

The article is about Sanai Gaznavi, his masterpiece mesnevi “Hadiqatu-l-haqiqat” and the existing manuscripts of “Hadiqatu-l-haqiqat” in the National Library of Tajikistan and Foundation of Oriental Manuscripts named after A. Mirzoev of the Institute of languages, literature, oriental studies and written legacy named after A. Rudaki of the Academy of Sciences RT. The article fully and clearly describes each of these manuscripts. In addition, the article provides general information about the collection of manuscripts available in the Institute, which is of special importance.

Keywords: “Hadiqatu-l-haqiqat”, Sanai Gaznavi, manuscript, copy, foundation, copyist, editing.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Холида- номзоди илми филология, ходими илмӣ Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: (+992) 93-510-88-78, e-mail: holeeda@mail.ru

Сведения об авторе: Давлатова Холида- кандидат филологических наук, научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ. тел.: (+992) 93-510-88-78, e-mail: holeeda@mail.ru

Information about the authors: Davlatova Kholida, - Ph. D. in philology. Researcher of the Rudaki Institute of language, literature, oriental studies and written heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Tel.: (+992)93-510-88-78;e-mail: holeeda@mail.ru

ШЕЪРУ ШОИРӢ АЗ ДИДГОҲИ ХАЛИЛУЛЛОҲИ ХАЛИЛӢ

Назармуҳаммади Бехруз

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон

ба номи Сотим Улуғзода

Устод Халилуллоҳи Халилӣ яке аз чехраҳои матраҳ ва тобнок дар адабиёти муосири Афғонистон мебошад. Вай дорои шахсияти чандбуҷдӣ аст, шоир, нависанда, адабиётшинос, пажӯҳишгар, таърихнигор, сиёсатмадор, омӯзгор ва ғ., ки дар тамоми ин арсаҳо дурахшиши пурфурӯғ дошт. Аз ӯ дар ин заминаҳо асарҳо ва корномаҳои гаронсанг ва арзишманд ба ҷо мондааст. Дар ин навишта шеърӯ шоирӣ аз дидгоҳи ин шахсияти илмию адабӣ ба баҳс ва баррасӣ гирифта шудааст.

Қисме ки медонем дар пайванд ба шеърӯ шоирӣ ду навъ биниш ё дидгоҳ вучуд дорад:

1. Дидгоҳҳои илмӣ ва пажӯҳишӣ, ки бештар бар арзишҳо ва меъёрҳои адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ таъйир дорад, ки аз замонҳои бисёр қадим дар таърихи адабиётшиносии мо ба он пардохта шудааст. Назарияҳо ва гуфтаҳои донишмандоне чун Абӯнастри Форобӣ, Ибни Рушд, Ибни Сино, Шамси Қайси Розӣ, Низомии Арӯзии Самарқандӣ, Хоча Насриддини Тӯсӣ ва дигарон гувоҳ ба ин гуфта аст.

2. Дидгоҳҳои ҳунари ва тасвири, ки бештар бозтобдихандаи хостгоҳҳои дарунӣ ва отифӣ дар ин пайванд аст. Ба сухани дигар таърифи шеър аз тариқи иможҳо (тасвирҳо) ва шигирдҳои (санъатҳои) адабӣ ва ё таърифи шеър ба василаи шеър, ки намунаҳои ин навъро дар девонҳо ва маҷмӯаҳои шоирон чи дар гузашта ва дар ҳол метавонем биёбем.

Дидгоҳи отифӣ ва тасвирии устод Халилӣ дар пайванд ба шеър

Тавре ки аз мутолиаи девони ин шоири тавоно ва сухансанҷ бармеояд, бештар сурудаҳои ин девони азим ношӣ аз дарду андӯхест, ки шоир дар тӯли ҳаёти пурбори шеърнаш онҳоро таҷриба кардааст. Аз ҳамин рӯ сурудаҳои вай саршор аз рикқати қалб, дилсӯзӣ, дилнавозӣ ва дилҷӯӣ аст ва ин амр сабаб гашта, ки шеър ва шахсияти ӯ маҳбулқуллуб гардад ва сурудаҳояш марҳами захми дилафгорон ва таскини дардҳои дардошноён ва дардмандон.

Як ҳақиқат мусаллам аст, ки шеъри шоир ҷудо аз равон ва макнуноти қалбии ӯ буда наметавонад, бинобар он андӯхтаҳо ва

таҷрибаҳои Халилӣ аз рӯйдодҳои алампнок ва андӯхбори зиндагӣ чун аз даст додани домони пурмехри модар дар ҳафтсолагӣ, марги мазлумонаи падар дар ёздаҳсолагӣ, таъбид ва ҳабси баноҳақ ва нораво ва ... маворид ва авомиле буда асаргузор ва ангезадиханда боҳои чараёни фикрӣ ва ҳунарии ӯ. Дар канори онҳо ва беш аз ҳама он чи равони ҳассос ва пуротифаи Халилиро мефишурд ва меозурд, дарди ҷонкоҳи пайкари захмии механ, андӯхи ҷонгудои модарони ҷигарсӯхта ва оворагони сарзаминаш аст, ки бозтоб ва намудҳои он ҳама дард ва хирмонро дар сурудаҳояш ба тасвир кашида ва ба намоиш гузоштааст. То он ҷо ки таъриф ва шиносномаеро, ки Халилӣ аз шеър медихад, аз ин омезиш ба дур набуда, ҳамвора бо дарду ашк ва оху ҳасрат омехтагӣ ва пайвастагӣ дорад. Чунон ки дар як таърифе дар шеър менависад:

Шеър: таъбире зи рӯёи парешони ҳаёт,

Маънии он ашқу ҳасрат, лафзи он дуду шарор [4, 92].

Ба бовари Халилӣ шеър бо ашк ва ашк бо дарду андӯх пайванди жарф ва ногустастанӣ дорад. Ӯ дар асл шеъреро, ки бархоста аз дарду ғам набошад, шеър надониста ва онро лабханди дурӯгин, беобуранг ва бефурӯғ мехонад. Ба назари ин шоири дардманиш, ашқу дард моя ва ангезаи эҷоди шеър аст. Ӯ ин мавзӯро чунин ба тасвир мекашад:

Шеър ҳам ашқе зи миҷғони ғам аст,

Тарҷумони рози пинҳони ғам аст.

Шеъри бедард аст лабханде дурӯғ,

Не дар он обе пайдост, не фурӯғ [4, 486].

Қисме ки медонем, навъи биниш ва гароиши шоирон дар чигунагии эҷодиёт ва сурудаҳои шеърӣ онон таъсири мустақим дорад. Ҳар шоир назар ба маҷраб ва чигунагии ҳолоти дарунӣ ва равонии худ падидаҳо ва мазоҳири табиатро тасвир ва таъвил менамояд. Аз он ҷо, ки маҷраби Ҳофиз бар шолудаи риндӣ ва хушбошӣ устувор аст ва аз он ранг мегирад, шеъри тарро низ зодаи чунин ҳавову фазо медонад. Ӯ хотири ҳазинро дар ангезиш ва сароиши «шеъри тар» нотавон ва нокоро мебинад:

Кай шеъри тар ангезад хотир, ки ғамин бошад,

Як нукта дар ин маъно гуфтемӯ ҳамин бошад.

Аз лаъли ту гар ёбам, ангуштарие зинҳор,

Сад мулки Сулаймонам дар зери нигин бошад.

Ғамнок набояд буд, аз таъни ҳасуд, эй дил,

Шояд, ки чу во бинӣ хайри ту дар ин бошад [1, 207].

Ва ё он чо ки гӯяд:

*Рақс бар шеъри тару нолаи най хуш бошад,
Хоса вақте ки дар он дасти нигоре гирӣ [1, 461].*

Аммо бар хилофи ин пиндори Ҳофиз, Халилӣ «шеъри тар»-ро зодаи дард ва андӯҳ ва «оҳи ашки олуда» медонад ва шеъреро асаргузор ва ангезанда меҳонад, ки бо ашку нола омехта бошад:

*Нола гар аз сӯзи най омӯхтам,
Шеърро аз лутфи вай омӯхтам.
Ашк дамсоз аст бо сӯзу гудоз,
Буда шабҳо машғали арбоби роз.
Тарҷумони безабонон аст ашк,
Розгӯи дардмандон аст ашк.
Шеъри тар чуз оҳи дардолуда нест,
Шеър маҳсули дили осуда нест [4, 506- 507].*

Ва ё:

*Бе талхиш дард гуфтани шеър,
Ҳарфест, ки арзише надорад [4, 12].*

Ва Халилӣ дар эҷод ва сароиши чунин шеър худро саромад ва ягона медонад:

*Ғайр аз нафаси гарми гуҳарсози Халилӣ,
Бо нола, кӣ омехта гунбонги дариро? [4, 5].*

Халилӣ ҳамчун дигар шоирон ва шеършиносон шеърро сухане медонад бархоста аз дил ва тарҷумони розҳои дарунии шоир. Сухане, ки ба тобнокии офтоб аст ва дар чоми эҳсоси ноб гунҷонида шудааст:

*Шеър бошад тарҷумони рози дил,
Зери сақфи осмон овози дил.
Ҳаст равишан бодаи чун офтоб,
Дар муборак чоме аз эҳсоси ноб [4, 523].*

Ба бовари устод Халилӣ ҳар шеър наметавонад бозгӯкунанда ва тарҷумони розҳо ва ҳолатҳои шоир ва даричаи ба ҷаҳони отифии ӯ бошад. Вай бо он ки шеърро «тарҷумони рози дил» ва «овози дил» медонад, аммо бар он қайд мегузорад ва таъкид менамояд, ки «шеъри шево тарҷумони дил бувад». Шевой дар тарихи суҳанпардозӣ як асли муҳим аст ва ҳама донишмандони улуми балогӣ ва шеършиносон бад-он тавачҷуҳ доштаанд ва ба он таъкид варзидаанд ва устод Халилӣ ҳам бо дарназардошти ин асл буъди хунарии ин мавзӯро чунин ба тасвир кашидааст:

*Шеъри шево тарҷумони дил бувад,
Бас хато гуфтам, забони дил бувад.
Бо забони дил мағӯ чуз рози дил,
Гӯш дор аз сози дил овози дил.
Ин наво меояд аз ҷои дигар,
Медиҳад роҳат ба дунёи дигар [4, 355].*

Қисме, ки аз байтҳои боло ва он чи дар зер нақл мегардад, бармеояд, ки Халилӣ шеърро бархоста аз ҷаҳони дигар ва роҳ бурдан ба дунёи дигар медонад. Ба бовари ӯ шеър зодаи кашфу шухуд аст ва ба таъбири баъзеҳо «маҳсули илҳом». Ин мавзӯ дар яке аз сурудаҳои чунин бозтоб дорад:

*Нақши ашъору номаи мавзун,
Тарҷумони ману дили маҳзун.
Шеъри дилкаши латифаи гайб аст,
Армағони ҷаҳони лорайб аст.
Шеър к-аз сӯзи дил бувад орий,
Нест чуз дафтари сиёҳкорӣ... [4, 359].*

Ва дар ҷои дигар шеърро «оҳанги дил» ва «нағмаи рӯҳи башар» ва моёи ваҳдат ва ягонагии дилҳо хонда, мақом ва макони шоирро кӯи ишқ ва ҳусн медонад:

*Шеър оҳанги дил асту нағмаи рӯҳи башар,
Бар навои дил ҷаҳонро ошиқу шайдо кунад.
Ҳар кучо ишқ аст, шоир мекунад он ҷо мақом,
Ҳар кучо ҳусн аст он ҷо ошён барпо кунад [4, 75].*

Устод Халилӣ бо он ки гоҳ- гоҳе ва андак (дар як мактаи замони умраш) шеърҳои мадҳӣ он ҳам дар ҳадди эътидол, ки бештар манзураш ташвиқ ва тарғиби заимҳои вақт ба додҷӯй ва адолатҳои аст, суруда, аммо дар кул шеъри мадҳиро намеситояд ва онро нақӯҳида медонад. Ӯ ин гуна ашъорро на танҳо ҳастисоз, балки ҳастисӯз меҳонад ва дар баробари он шеъри озод ва бидуни вобастагиро бо иборатҳои чун: «нағмаи рӯҳ», «гуҳари тоҷи тораки хунар» ва «тарҷумони авотиғи башар» меситояд ва арҷ мегузорад ва бо ҳасрат ва андӯҳ аз розҳои, ки андар дарунаш буда ва маҷоли гуфтани онҳоро надошта ёд мекунад:

*Шеър агар мадҳи ину он бошад,
Мурдани дил, ҳалоки ҷон бошад.
Шеъри озод нағмаи рӯҳ аст,
Нолаи синаҳои маҷрӯҳ аст.*

*Тарҷумони авотифи баишар аст,
Гуҳари тоҷи тораки ҳунар аст.
Ай басо розҳо, ки монд ниҳон,
Нашуд аз дил бурун ба суи забон.
Ба даҳан норасида об шуданд,
Дар гудози чигар мазоб шуданд [4, 359].*

Устод Халилӣ ҳамон тавре ки ғаму дардро моя ва ангезаи сурудани шеър мехонад, ҳамчунон кори ишқро низ дар ин росто асаргузор ва коро медонад. Ў ишқро, ки бо фитрат, сиришт ва равони одамӣ пайванди жарф ва ногустастанӣ дорад ва дар душвортарин лаҳзаҳои зиндагӣ инсонро мададгори менамояд ва зиндагиро бо ҳама номулоимоташ таҳаммулпазир месозад, меситояд ва онро «кимӣи зиндагӣ», «табиби иллатҳо», «шеър», «мазмунофарин», «илҳомбахш» ва ...мехонад ва бо пайравӣ ва таъсирпазирӣ аз Мавлоноӣ бузург, ки яке аз қофиласолорони сутурги шеъри форсӣ ба вижа адабиёти ирфонист, ишқ ва пайванди онро бо зиндагӣ ва шеър чунин ба тасвир мекашад:

*Ишқ, эй ту кимӣи зиндагӣ,
Эй табиби ҷумла иллатҳои ман.
Шеъри ман, мазмуни ман, илҳоми ман,
Шӯри ман, мастии ман, саҳбои ман² [4, 255].*

Он чи то ин ҷо гуфта омадем шиносоии шеър ва тавҷеҳҳо ва таъбирҳои Халилӣ дар ин росто буд. Чун шеър ва шоирӣ мусталзими ҳаманд ва мавҷудияти яке ҳастии дуҷумро дар пай дорад; Ба сухани дигар шеър ва шоирӣ ду рӯи як сиккаанд, наметавон як рӯи онро хонд ва рӯи дигарашро нодида гирифт. Бинобар он эҷоб менамояд, то дидгоҳҳо ва боварҳои ўро дар пайванд ба «шоир» ва «шоирӣ» низ бидонем.

Устод Халилӣ дар қитъае, ки зерини унвони «Шоир» суруда, симои шоирро чунин ба тасвир ва дар баробари хонандаи шеъраш мегузорад:

*Шогирдии Худоӣ кунад шоири бузург,
Моро ба сӯи олами анвор мебарад.
Шоир дақиқаёби дабистони фитрат аст,
Аз ҳарф- ҳарф роҳ ба асрор мебарад.*

² Ин мавзӯ дар шеъри Мавлавӣ чунин бозтобе дорад: Шод бош, эй ишқӣ хушсабдои мо, Эй табиби ҷумла иллатҳои мо. Эй давои нахвату номуси мо, Эй ту Афлотуну Љолинуси мо.

Ин бозмонда хотири овозагардро,
Онсӯтарак зи пардаи пиндор мебарад.
Гаҳ дасти дил гирифта фаротар зи меҳру моҳ,
Дар боргоҳи хилвати дилдор мебарад.
Гаҳ ашкҳои хунишударо гӯяд ин гуҳар,
Қадр баҳои гавҳари шаҳвор мебарад.
Гаҳ шиқро худои ҳунар медиҳад лақаб,
Дар пойи ӯ сучуди худовор мебарад.
Гӯяд чу шиқ нест, башар чист назди шиқ,
К-ӯ сӯи гӯр пайкари бемор мебарад.
Буъди макону фарқи замон нест назди шиқ,
Аз ҳар канора раҳ ба дари ёр мебарад.
Як чилва аст, он ки дилу дини ошиқон,
Гоҳе ба саҷда гоҳ, ба зуннор мебарад.
Ишиқ офтоби хиракуни офтобҳост,
Шоир зи шиқ роҳ ба шаби тор мебарад.
Гар бо фалак ситеза кунад дар қимори шиқ,
Бо як-ду давр собиту сайёр мебарад.
Пеши хидеви ҳусн дили дардмандро,
Аз гӯшҳо гирифта ба иқрор мебарад.
Шоир суруди дилкаши озоди башар,
Дар пеи-пеи раҳрави адвор мебарад.
Овозаи шикастани занҷири бардагист,
Созе, ки вай ба маҳфили аҳрор мебарад.
Бо сеҳркори найи килки шакарфишон,
Талхи зах аз даҳани мор мебарад.
Дарё ба неша рақс кунад дар ҳузури вай,
Ҳар гоҳ номи соғари саришор мебарад.
Аз гавҳарони домани вай тоири хаёл,
Ҳар рӯз дона-дона ба минқор мебарад [4, 283].

Дар адабиёт, ҳамчун дигар шоҳаҳои ҳунар, тахайюл ва тасаввур нақши барозанда ва аслофарин дорад. Шоир ба нуруи тахайюл падидаҳои табиӣ ва иҷтимоиро бозофаринӣ менамояд. Ва бо афзорҳои тасвири адабӣ ва шигирдҳои бадеӣ бад-он ранги ҳунари мебахшад ва пешкаши аҳли завқу адаб менамояд. Бегумон дар амри офариниши тасвири адабӣ шоир гоҳе ба шигирдҳои адабии муболиға, игроқ ва ғулӯв мутавассил мешавад. Буданд ва ҳастанд шоироне, ки дар ин замина роҳи ифрот мепаймоянд ва бо

ин кор сабаби сустӣ ва беарзиши тасвири адабӣ ва сухани ҳунарии эшон мегарданд, аммо шоирони тавоно кӯшиш менамоянд, то байни падидаҳои айнӣ ва тасвирҳои ироадихандаи он ба гунаи моҳирона ва ҳунармандона таносуб ва робита барқарор намоянд, то махотаб битавонад ба дунёи ҳунарманд самимона роҳ ёбад ва тасвирро ҳамчун падидаи асли талаққӣ намояд ва зехнаш онро бипазирад ва онро монанди падидаи айнӣ тасаввур намояд. То ҷое, ки аз мутолиаи девони устод Халилӣ бармеояд, ӯ натавонад ин асл ҳунариро мурут намудааст, балки ӯ дар қасидае, ки дар васфи яке аз шоирон сурудааст, онҳое, ки ин аслро дар назар надоранд, шоир намешуморад. Мавсуф дар ин қасида афзун бар нуктаи боло мафохими дигареро низ дар заминаи шеърӯ шоирӣ ироа медонад:

*Шоир он набвад, ки бо неруи алфози фасеҳ,
Зарраро хуршед гӯяд ё қатраро дарё кунад.
Гаҳ ситояд он киро шоистаи нафрин бувад,
Гаҳ фурӯтар аз худаширо бар фалак боло кунад.
Ҳаст шоир сози ҳастиро муборак нагмае,
К-аз дами чонбахш чандин мурдаро эҳё кунад.
Дар наҷоти ақли саргардони маҳкуми башар,
Равзани нуре дар ин зулматсаро пайдо кунад.
Шеър оҳанги дил асту нагмаи рӯҳи башар,
Бар навои дил чаҳонро ошиқу шайдо кунад.
Ҳар кучо шиқ аст, шоир мекунад он ҷо мақом,
Ҳар кучо ҳусн аст, он ҷо ошён барпо кунад.
Нур пошад барқсон чун лаб гушояд дар сухан,
Лаъл резад абросо чун сухан иншо кунад.
Домани арбоби маъниро кунад нур аз гӯҳар,
Чун тапиш он табъи дарёбори гавҳарзо кунад.
Бо ду чашми сар набинад дар ҷамоли коинот,
Чашми дилро бо фуруғи сармадӣ бино кунад [4, 75].*

Мадҳу ситоиш ба ҳайси як навъи адабӣ дар таърихи адабиёти мо пешинаи дароз дорад ва нахустин ҷавонаҳои онро метавон дар оғозин сурудаҳои забони форсӣ суруғ гирифт. Сароиши ашъори аз ин даст дар тӯли садаҳои мутаволи дар адабиёти форсӣ ривоч дошт ва то асри ҳозир низ ба ҳаёташ идома додааст. Гӯяндагон ва сарояндагони чунин ашъор ҳамвора мавриди интиқод ва таън қарор гирифтаанд. Устод Халилӣ тайи сурудаи чунин ситоишҳо ва шеърҳои аз ин дастро аз рӯи ногузирӣ ва ба хотири ба даст

овардани луқмаи ноне медонад ва бо чунин ҳуҷчат гуяндагон ин навъи шеърро ба роҳат медиҳад:

*Гуфтанд ба шоир, ки чаро шеър сурудӣ,
Дар мадҳи касоне, ки сазовор набуданд.
Гуфто нашунидед, ки дуздон ба камингоҳ,
Як қофиларо горату тороҷ намуданд.
Аз соиду бар, зинати занҳо бигирифтанд,
В-аз ҷайбу камар сарвати мардон бирабуданд.
З-он пас ки ба занҷир гулӯи ҳама бастанд,
Бар хок сару сурати онҳо ҳама суданд.
Шамшер кашиданду бигуфтанд бо овоз,
Ҳарфе, ки тапиданд асирон чу шуниданд.
Гуфтанд ба чуз мо кӣ бувад он ки шуморо,
Сарҳо набуриданду фақат мол рабуданд.
Он шеърсароён, ки суруданд чунин мадҳ,
Бо кӯдаку зан басти ин марҳала буданд.
Мемурд зану кӯдакашон баҳри лаби нон,
Бечо на лаби хеш пайи мадҳ гушуданд [4, 283].*

Яке аз мавзӯҳои муҳиме, ки дар мабоҳиси адабӣ матраҳ аст ва донишмандони улуми балоғӣ бад-он пардохтаанд, чигунагии корбурди вожаҳо ва таносуби лафзу маъно дар шеър аст. Ин масъала на танҳо дар китобҳо ва асарҳои мансури вижаи масоили адабӣ ба баҳсу баррасӣ гирифта шуда, балки дар шеър низ бозтоби густурдае дорад ва аксар шоирон ба он пардохтаанд, ки намунавор як мавриди онро дар ин ҷо зикр мекунем. Профессор Абдунабӣ Сатторзода яке аз донишмандон ва адабиётшиносони тоҷик дар робита ва чигунагии лафзу маъно дар шеър назари Мавлоно Абдурахмони Ҷомиро ба баррасӣ ва санҷиш гирифта, ки қисмати кӯтоҳе аз онро дар ин ҷо нақл мекунем: «Аз рӯи гуфтори ӯ (манзур Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ) агар «лафз ва маънои шеър» ба ҳам бошад, яъне маънияш «дақиқ ва латиф» ва лафзаш «муҳкам» бувад овоза ва номи шоир ҳама ҷаҳон мегирад. Дар акси ҳол агар маънии шеър «қасиф» - нопок ва лафзи он «ракиқ» - суфт бошад, бозори он касод мешавад. Ин гуна шеърро ба «коло» - матоъ нисбат додани шоир бечиз нест. Ҷомӣ:

*Гар бувад лафзу маъниаш ба ҳам,
Ин дақиқу латифу он муҳкам.
Сайти ӯ роҳи осмон гирад,
Номи шоир ҳама ҷаҳон гирад.*

*В-ар бувад аз табиати торик,
Маънии ӯ касифу лафз ракик.
Наравад аз бурути ӯ боло,
Пеши ришаи бимонад он коло [5, 52].*

Тавре ки мебинем Ҷомӣ асос ва пухтагии шеър ва рамзу рози ҷаҳонӣ шуданаширо дар таносуби лафз ва маъно мебинад ва барои ҳар ду арзиши яқсон қоилад аст.

Устод Халилӣ низ дар робита ба чигунагии лафз ва маъно дар шеър суҳанҳое дорад, ки дар сурудаҳо ба мулоҳиза мерасад, аммо таъкиди ӯ бештар бар маъно буда онро «ҷавҳари шеър» медонад ва «лафз» дар ҳукми «наққош ва суратгар» талаққӣ менамояд:

*Маънӣ андар шеър чун ҷавҳар бувад,
Лафз чун наққош суратгар бувад [4, 524].*

Шоир мавсуф дар яке аз сурудаҳои зерин номи «шеър ва ҷаҳони ғарб» вазъи шеърро дар ҷаҳони муосири Ғарб ба тасвир кашида, ки дар он низ дар робита ба чигунагии лафз ва маъно дар шеър нуктаҳо ироа намуда, боз ҳам ба аҳамияти «маъно» нисбат ба «лафз» таъкид варзидааст. Ӯ дар ин суруда шеърро дар ҷаҳони имрӯзаи ғарб, беморгуна, камранг, камарзиш ва орий аз сузу сози зиндагӣ мебинад. Дар ҳоле ки гузаштаи шеърро дар он сарзамин «ҳумоюнпоя» меҳонад. Ӯ дар ин сурудааш бори дигар таъкид мекунад, ки шеъри орий аз «дард» агар зебоии зоҳирӣ ҳам дошта бошад, «луъбати зебо ва сурати фиребо» аст, лутфи дарунӣ ва кайфияти ҳунарӣ надорад. «Ҷоми рангин» аст, аммо «мастиҳез, ҷонфазо, талх ва ҳастиҳез нест»; «шукӯҳи лафз ва савти ҳарф» аст. «Сатҳи зебо» дорад, аммо «ҷарф нест». Таваҷҷӯҳ фармоид ба гуфтаҳо ва тасвирҳои устод Халилӣ дар ин замина:

*Шеър ин ҷо ҷавҳари сайёр нест,
Он куҳанбода ба ҷоми ҳол нест.
Чун аҷуза аз назар уфтодааст,
Гулбуне дар раҳгузар уфтодааст.
Бастани алфози зебо лӯъбат аст,
Дард агар набвад фиребо сурат аст.
Шеърро ин ҷо ҳумоюнпоя буд,
Ҷавҳари инсонияш ҷонмоя буд.
Шеър имрӯз аст ин ҷо ҳамчу об,
К-аз сари сангест лагзон бо иштиоб.
Ҷуз шукӯҳи лафзу савти ҳарф нест,*

*Сатҳи зебо дорад, аммо жарф нест.
Чаимро бинад нахонад рози чаим,
Наинавад як бор ҳам овози чаим.
Шеър аз маънии ба сурат бурдари,
3-осмони хеш уфтода ба чоҳ [4, 524].*

Дар ин чо бемаврид ва бетаносуб нахоҳад буд то назари яке аз шеършиносони форсӣ «Маликушшуаро Баҳор»-ро, ки дар васф ва вижагиҳои шеъру шоирӣ баён дошта ва бо гуфтаҳо ва боварҳои устод Халилӣ ва дигар нокидони шеъри муосир ҳамсӯй ва ҳамоҳангӣ дорад, низ нақл кунем:

*Шеър донӣ чист? марвориде аз дарёи ақл,
Шоир он афсунгаре к-ин турфа марворид суфт.
Санъату сачъу қавофӣ аст назму нест шеър,
Эй басо нозим, ки назмаш нест илло ҳарфи муфт.
Шеър он бошад, ки хезад аз дилу ҷӯшад зи лаб,
Боз дар дилҳо нишиндад ҳар кучо гӯше шунуфт.
Эй басо шоир, ки ӯ дар умри худ назме насохт,
В-эӣ басо нозим, ки ӯ дар умри худ шеъре нагуфт [7].*

Шеър ва дар канори он шоирӣ аз замонҳои бисёр дур дар байни ҷавомеи башарӣ вучуд доштааст. Ин падидаи маънавий на танҳо барои фарҳангиён ва ҳунармандон нишотангез ва рӯҳпарвар буда, балки дар байни мардуми ом ва қишрҳои гуногуни иҷтимоӣ низ ҳавохоҳон ва тарафдорони зиёде доштааст. Ва чи басо, ки шеъру шоирӣ дар такомул ва таҳаввули инсонҳо ва ҷавомеи башарӣ хоҳ ба гунаи мустақим ва ё ғайри мустақим нақши бузург ва арзишмандеро бозӣ кардааст.

Устод Халилуллоҳи Халилӣ дар яке аз асарҳои пажӯҳишиаш ба сурати кул нақши шоирон, суҳанварон ва нависандагонро дар рушд ва пешрафти иҷтимооти башарӣ дар канори дигар бахшҳои танзими умури иҷтимоӣ муҳим ва боарзиш медонад ва мавҷудияти чунин қишро дар ҷомеа аз мавориди зарурӣ ва ҳатто лозимӣ мепиндорад. Ба бовари ӯ қудрати қалам нисбат ба шамшер фузунтар ва қоротар аст. Вай дар китоби «Осори Ҳирот» дар ин ростро менигорад:

«Милали муттараққия ҳамчунонки барои пешрафти умури иқтисодии худ ба арбоби тичорат ва фалоҳат, ва барои сиёнати ҳуқуқи машруъ аз таарузи аъдо ба неруи ҷавонони шучоъ ва тавоно ва барои таъмини васоили идорӣ ва сиёсии худ ба обрӯи донишмандон ва сиёсиини доно муҳтоҷ аст, ба ҳамон ватира ва

тахайюҷи эҳсосоти миллӣ ва барои басту нашри ҳаёти наҷодӣ ба нависандагони озода ҳақиқӣ эҳтиёҷ доштааст. Аз он ҷост, ки меғӯянд: гоҳе арбоби қалам дар нашр ва иртиқои муҳит, амреро анҷом медиҳанд, ки арбоби шамшер аз анҷоми он очиз меоянд ва ҷои як ҷумлаи пуршур дар рӯҳиёти як миллат шӯрише тавлид мекунад, ки як урдуи хунхор анҷом дода наметавонад. Араб мефармояд: писарони худро шеър биёмӯзед, ки муарриси шуҷоат аст...

Ва аз ин ҷиҳат эҳтиёҷ ба шеърӯ шоирӣ гӯё бо фитрати инсон тахмир шуда ҷое, ки инсон аст, шеърӯ шоирӣ ҳам дар он ҷо аст... Чун шоири ҳақиқӣ касест, ки аз уҳдаи таърифи ашё ба хубӣ баромада битавонад» [3, 24].

Ҳамин қисм Халилӣ дар қасидае, ки унвонии яке аз суҳанварон суруда, дунёи шоирон ва нависандагонро дар ҳукми паноҳгоҳ барои ононе медонад, ки намехоҳанд таҳти сайтараи ҷаҳони моддӣ қарор гиранд:

*Дар асри мо, ки мода шуда ҷира бар ҷаҳон,
Не субҳ нур дораду не шом ахтаре.
Ақли башир ба чангали пӯлод шуд асир,
Чун нотаваб ба чангали бозе кабӯтаре.
3-ин аср ҳавлноқ паноҳи дигар қучост,
Ҷуз он ҷаҳон, ки сохта килки суҳанваре.
Шоир ҳазор оина созад зи лавҳи дил,
Беҳуда аз чи ноз фурӯшиад Сикандаре [4, 159].*

Дар робита ба арзиш ва аҳамияти шеър дар зиндагии инсон, шоирон, донишмандони улуми балоғӣ ва фалосифа назарҳо ва боварҳои мутааддид ва гуногун ироа доштаанд. Чуноне ки донишманде онро армуғони Худо медонад: «шеър армуғонест, ки Худованд онро барои мардуми замин ҳада додааст» [6, 5].

Шайх Фаридуддини Аттор бо тавассул ба шигарди адабии таҷнис (қалб ва иштиқок) шеърӯ аршу шаръуро мутгасиф ба як сифат медонад:

*Шеърӯ шаръу ари аз ҳам хостанд,
То ду олам 3-ин се ҳарф оростанд
Нур гирад чун замин аз осмон,
3-ин се ҳарф як сифат ҳар ду ҷаҳон [2, 32].*

Адабиётшиноси барҷастаи тоҷик, нависандаи китоби «Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурахмони Ҷомӣ» дар баҳси «Ҷомӣ дар бораи муносибати лафз ва маъно, унсур ва қисматҳои шеър» дар робита бо таърифи шеър, моҳият ва ҷавҳари он ва асаргузори

шеър болои рӯху равон байтҳоеро аз «Маснави «Ҷафт авранг»-и Чомӣ» овардааст, ки зикри он ҳолӣ аз судмандӣ нахоҳад буд:

*Шеър чӣ бувад? Навои мурғи хирад,
Шеър чӣ бувад? Мисоли мулки абад.
Мешавад қадри мурғ аз он равшан,
Ки ба гулхан дар аст, ё гулиан.
Месарояд зи гулиани малакут,
Мешавад з-он ҳарим қуввату қут.
Мустамеъро зи боби фатҳу футуҳ,
Медиҳад коми чон роҳати рӯҳ.
Ё худ аз гулхани ҳавову ҳавас,
Мезанад дам зи дуднок нафас.
Сомеъонро зи зикри лобиву лог,
Меҳнати хотир асту ранҷи димоғ [5, 10].*

Устод Халилӣ дар робита ба арзиши шеър ва мақоми шоир чунон ки қаблан ҳам гуфтем дар девонаш ишораҳо ва нуктаҳои дорад. Ў дар тасвирҳо ва шигирдҳои хунари – адабӣ, ки зодаи табии ваққод ва завқи пуршӯри вижаи ўст, шеърро бо сифатҳои чун «шамъи афрӯхта», «тарҷумони оташи пинҳон = розҳои дарунӣ», «шуълаи ҷаҳанда» васф намуда, дар кул онро равшанибахши дунёи дарунӣ ва мӯчиби ризоияти хотир ва осоиши рӯҳӣ дар рӯзгори номусоиди зиндагиаш медонад:

*Шодам аз шеър, ки дар зулмати ин шоми сиёҳ,
Ҷамчу афрӯхта шамъест ба байтулҳазанам.
Тарҷумонӣ кунад аз оташи пинҳони дилам,
Чун ҷаҳад дар шаб шуълаи шеър аз даҳанам [4, 24].*

Ба бовари Халилӣ шеър падидаест бас арзишманд ва мутаъоли чунон ки садои шеърро «нағмаи ҳадиқаи қудс» меҳонад ва аз рӯи сидқ ба он савганд ёд менамояд ва мегӯяд:

*Садои шеър бувад нағмаи ҳадиқаи қудс,
Қасам ба шеър з-мурғони ин чаман хиҷилам [4, 300].*

Ў бо он ки нақш ва қудрати шеърро ҳаётбахш, эъҷозангез ва «масеҳосифат» медонад, аммо дар ҳар шеъре ин шоистагӣ ва сачоёро намеёбад:

*Ҳар қатраи борон нашавад, гавҳари шаҳвор,
Ҳар шеър ҷаҳонгиру фалактоз наёяд.
Ҳар лаб ба нафас кори Масеҳо натавон кард,
Аз ҳар қаламе қудрати эъҷоз наёяд [4, 287].*

Он тавре ки аз зиндагиномаи Халилӣ бармеояд, \bar{u} сахтиҳо ва ранҷҳои зиёдеро таҷриба кардааст, ки санаҳое аз онро дар шуморе аз сурудаҳояш ба тасвир кашидааст вай аз доштаҳои зиндагӣ ба вижа зиндагии маънавияш ду чизро мояи бақо ва ангезаи зиндагиаш дониста, бо ҳасрату андӯҳ аз онҳо ёдоварӣ менамояд. Он тавре, ки аз зиндагиномаи Халилӣ бармеояд, \bar{u} сахтиҳо ва ранҷҳои зиёдеро таҷриба кардааст, ки саҳнаҳои аз онро дар шумори аз сурудаҳояш ба тасвир кашидааст. Вай аз доштаҳои зиндагӣ ба вижа зиндагии маънавияш ду чизро мояи бақо ва ангезаи тадовуми зиндагиаш дониста, бо ҳасрат ва андӯҳ аз онҳо ёдоварӣ менамояд:

*Замона ҳарчи ба ман дода буд аз каму беш,
Рабуд аз каф, гайр аз ду риштаи гуҳарам.
Яке ҳамоили қалби шикаста, яъне ашк,
Чароги нимшабӣ ё ситораи саҳарам.
Дигар чавоҳири дарёи табъ, яъне шеър
Ки зода Маряма афкори Исавиасарам.
Зи фарти талхши айём месупурдам чон,
Агар набуд ба лаб шеърҳои чун шакарам [4,119].*

Ин шоири мо бо он, ки ба асаргузорӣ ва ангезандагӣ баёни шоирона гоҳ-гоҳе ин забон ва баёнро дар ироа ва изҳори дардҳо ва ғамҳояш нотавон ва орий аз шуренгезӣ ва сузнокӣ медонад ва онгоҳ барои баёни чунин ҳолатҳои аз шамъ истимдод мечуяд ва мехоҳад садов а паёмашро бо забони шамъ, ки оташин аст, иброс ва иблоги намояд:

*Ай шамъ ба шабҳои гам аз шеър чи ҳосил,
Бигзор бинолам ба забоне, ки ту дорӣ.
Гиранд суроги ту ба ҳар гушу Халилӣ.
3-ин валвалаангез фиғоне, ки ту дорӣ [4,33].*

Халилӣ бо он, ки дар як мақтаби аз зиндагиаш аҳли сиёсат ва аз риҷоли муҳими сиёсӣ буд, аммо сиёсатро некуида медонад ва фазои сиёсатронисбат ба дунёи шеър ва завқ тира ва мукаддар мебинад. Аз он дурӣ ва изҳори безорӣ намуда, китобату шоирӣ ва дабириро нисбат ба он баргар медонад:

*Шеъру завқ аст чу оина, сиёсат хоро,
Дур бод оина аз суҳбати хоро саҳбо [4,207].
Нафрин ба сиёсату фусунаш,
Бар таҷрибаҳои воҷгунаш.
Инҳо ҳама маърази заволанд,*

*Бозичаи сайри моҳу соланд.
Фармуд паёмбари илоҳӣ,
Он розишноси субҳгоҳӣ.
Муъмин набувад касе, ки мораи,
Дар як бунӣ гор зад ду бораи.
Ин мори сиёҳ бувад сиёсат,
Афсуни бузургию риёсат.
Шоҳо ту маро аз ин сияҳ мор,
Дар сояи лутфи худ ниғаҳ дор.
Ман котибу шоиру дабирам,
Не шубҳадабози моргирам [4,377].*

Яке аз вучуҳи мутамоизи шеъри Халилуллоҳи Халилӣ меҳанпарварӣ, баёни андӯҳи ҳаммеҳанон ситоиши сангардорон ва арҷ гузоштан ва азиз доштани ёди шаҳидони гулгункафоне ҳаст, ки дар роҳи озодӣ ва ҳифзи шараф ва иззати меҳан бо шуҷоат размиданд ва мардона ҷон бохтанд. Аз ин рӯ, номи Халилӣ дар дафтари шеъри муқовимат мондагор ва пурфурӯғ аст. Ин шоири варҷованд ва фарҳефта бо эҷоди тасовири бикр ва зебои адабӣ ва нозукандеширо зарифона ва шоирона аз як сӯ ёди шаҳидонро азиз медорад, аз сӯи дигар ин падидаҳо бо табиати шеър пайванд мезананд:

*Баҳри нисори хоки шаҳидони тар ба хун,
Дар боғи шеър сад гули ҳумро биёфарин.
Ёде зи чилвааи куну дар сафҳаи хайёл,
Чун худ ҳазор шоири шайдо биёфарин [4,30].*

Бинобар он шеърро дӯст медорад ва ба он арзиши бузург қоилад аст. Ӯ шеърро матоие медонад, ки дорои баҳои азим ва бикрона мебошад:

*Шеър аст матоие, ки ҷаҳон аст баҳояи,
Девони гаронқадри ту нафрухта беҳтар [4,19].*

Устод Халилӣ муҳтаво, паём, андеша, эҳсос, отифа ва дар кул он чиро, ки шеъри ӯ аз лиҳози мафҳумҳои ҳунари ва иҷтимоӣ дар бар мегирад, дар китбае ба номи «Шеъри ман» ғунҷонида ва дар он сифатҳо ва вижагиҳои шеъри худро ба тасвир кашида ва таҷассум бахшидааст:

*Чист донӣ шеъри ман? Чун бӯстоне, к-андар он
Модари андеша умре посбонӣ кардааст.
Оҳ монанди насим онро навозиши додааст,
Ашк чун борон гавҳарфишонӣ кардааст.*

*Орзу бар гунчааш бинҳода гар лабханди шавқ,
Яъс бар ҳар барги ӯ таъсири хазонӣ кардааст.
Дил дар он аз хуни гарми хеш гашта обёр,
То чунин гулҳои онро аргувонӣ кардааст.
Осмони нилгун аз бас бар он тобида нур,
Сабзаҳои дилкашаширо осмонӣ кардааст.
Аз куҳан таърихи мо бар шохсори ин чаман,
Мурғи ҳақ то субҳгоҳон нағмагонӣ кардааст.
Ҳусро нозам, ки онро карда вақфи хештан,
Ишқро нозам, ки он ҷо боғбонӣ кардааст.
Ҳусни гандумгуни маҳбуби сияҳчашимони маст,
Андар ин гулзор ҳар коре, ки донӣ кардааст[4,279-280].*

Китобнома

1. Барзгар Холиқӣ, Муҳаммадризо. Шохи наботи Ҳофиз. 1384. Интишороти Заввор, Техрон.
2. Кирмонӣ, Собир. Симои шоирон. 1380. Чоп ва нашр Иқбол, Техрон.
3. Сатторзода, Абдунабӣ. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурахмони Чомӣ. 1975. Душанбе, Ирфон.
4. Пурҷаводӣ, Насруллоҳ. Баҳсе дар бораи шеър аз назари Аттор. 1367. Техрон.
5. Халилӣ, Халилulloҳ. Осори Ҳирот. 1382. Ба кӯшиши Маҳмадиброҳими Шариятӣ Хуросонӣ, Техрон.
6. Халилӣ, Халилulloҳ. Куллиёти ашъор. 1378. Ба кӯшиши Абдулҳайи Хуросонӣ, нашри Балх, Техрон.
7. Интернет, сайти Ганҷур.

ПОЭЗИЯ И СТИХОТВОРСТВО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ХАЛИЛУЛЛОҲИ ХАЛИЛИ

В статье рассматриваются вопросы поэзии и стихотворства с позиции Халилulloҳа Халили. В персидско-таджикской литературе о поэзии и стихотворстве сложилось две точки зрения: научная и исследовательская, которые в основном основываются на ценностях и нормах литературоведения и языкознания, и данный интерес в нашей истории литературоведения наблюдается ещё с древних времен. Теории и сказания Абунасра Фороби, Авицены, Шамс Кайса Рози, Низоми Арузи Самарканди, Ходжа Насриддина Туси и других берут начало от этих основ.

Художественные и изобразительные взгляды в основном связаны с отражением внутренних желаний и чувств. Другими словами, определения для «поэзии» мы можем найти в изображениях и в литературных приёмах или же в стихах, образцы, которых существуют, как в сборниках стихов прошлых времен, так и в сборниках современных поэтов. Именно эти взгляды Халилуллоха Халили, рассматриваются в данной статье.

Ключевые слова: стихи, поэт, ритмичные сказания, определения поэзии, смысл слова, художественные приемы, изучение поэзии, Халилуллохи Халили.

POETRY AND VERSIFICATION IN TERMS OF HALILULLOHI KHALILI

The article deals with the poetry and versification position Halilulloha Khalili. The Persian-Tajik literature, poetry and versification got the two points of view: science and research, which are mainly based on the values and norms of literary criticism and linguistics, and the interest in our literary history there since ancient times. Theories and legends Abunasra Vorob'yev, Avicenna, Shams Kaisa Rosie bottom Aruzi Samarkand Khoja Nasridin Tusi and others originate from these foundations.

Art and graphic views are mainly related to the reflection of inner desires and feelings. In other words, the definition for "poetry" we can find in the images and literary devices, or in verse patterns which exist in the poetry collections of past times, and in the collections of contemporary poets. These views Halilulloha Khalili, are considered in this article.

Keywords: poetry, poet, rhythmic tales, poetry definition, the meaning of the word, artistic techniques, the study of poetry, Halilullohi Khalili.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назармухаммади Бехруз-унвончуи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода, тел.: (+992) 91 720 15 44.

Сведения об авторе: Назармухаммади Бехруз-соискатель Таджикский государственные Институт языков, тел.: (+992) 91 720 15 44.

About the author: Nazarmuhammadi Behruz is an applicant Tajik state Institute of languages ph.: (+992) 91 720 15 44.

**РИВОЯТИ ФОРСИИ «ИСКАНДАРНОМА»
Ё «КАЛИСФЕНИ ДУРҶИНИ»**

Восиева Рухиона

Донишқадаи давлатии забонҳои

Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мақолаи мазкур ба баррасии андешаҳои олимони оид ба ривояти форсии «Искандарнома» бахшида шудааст. Дар адабиётшиносӣ нахустин касе, ки ба омӯзиши «Искандарнома» пардохта матни онро дастраси мардум гардонид, муҳаққиқи эронӣ Эраҷи Афшор мебошад.

Калидвожаҳо: Искандар, сарчашма, роман, ривоят, Миср, Калисфен, адабиёт, симо, андеша, композитсия, тадқиқот, муҳаққиқ.

Искандар шахсияти таърихӣ буда дар асри IV то мелод зиндагӣ кардааст. Бисту чор қарн аст, ки дар атрофи ин шахсият ва лашкаркашиҳову давлатситониҳои ӯ муаррихону адибон, сиёсатпешагону фозилони дунё ҳар қадам вобаста ба тарзу тариқ ва инкишофи ҷаҳонбинии худ асарҳо таълиф намудаанд. Бояд гуфт, ки то замони мо асарҳои ба Искандару кишварситониҳои ӯ бахшидашуда бо вариантҳои мухталиф омада расиданд. Агар аз нигоҳи таърих назар афканем, дар шинохти симои Искандари Мақдунӣ ва зиндагиномаи ӯ асосан панҷ сарчашмаи таърихӣ то ба рӯзгори мо расидааст. Инҳо асарҳои Деодор, Плутарх, Куртсий Руф, Помпей Трог, Арриан мебошанд. Ҳар кадоми онҳо нисбати Искандар назари ҳосаи худро доранд.

Мусташири рус Е.Э. Бертелс марбут ба ин масъала чунин таъкид мекунад: “Дар таърихи офариниши романи Искандар ду ҷараёни умдаи муҳолиф маҳфуз аст. Яке зиндагиномаи воқеии Искандар аст, ки баъди вафоташ аз ҷониби наздиконаш: Клитарх ва Онесикрит тартиб ёфта буд. Ин мавод баъдтар асоси китоби тарҷумаҳолии офаридаи Плутарх низ гардидааст. Ҷараёни сонӣ бошад, бар асоси ривоятҳову қиссаҳоест, ки ба ҳақиқати таърихӣ чандон мувофиқат надоранд. Дар ин маврид ҳақиқати маҳз ин аст, ки чунин “Искандарнома”-хоро сарбозони Искандар дар миёни халқҳои мутеъгардида тартиб менамуданд” (4, 342).

Чунон ки мебинем, дар шинохти Искандар ду нуқтаи назар – яке ҳақиқати воқеӣ ва дигаре ҳаёлотӣ бофтаву сохтаи

қаламкашон вучуд дорад. Албатта, табиист ки воқеияти таърихӣ ба он ҳашамату чалоли тақозо доштаи Искандар ҷавобгӯӣ набуд. Ба ин маънӣ, ҷонибдорони нуқтаи назари дуҷум ба симои Искандар аз нақлу ривоятҳо ва афсонаву қиссаҳо мавриди истифодаи домнадору паҳновареро ҳаёлан ба қор андохтаанд. Яъне дар баробари ба миён омадани нақлу ривоятҳо ва дostonҳо дар заминаи воқеияти таърихӣ, қиссаҳои илҳокии дигаре аз ҷониби ҳаводорони Искандар ба мардум пешкаш мегардид, ки ба асноду далоили таърихӣ мувофиқат надоштанд.

Мӯхтавои ҷунин қиссаву дostonҳо ба санъати давлатдорӣ, лашкаркашӣ, ба таърихи мамолики дуру наздики Шарку Ғарб нигаронида шудааст. Ба ақидаи муаллифон амалиёти Искандар зарбаи сахте ба ҳукуматдорони Шарк, махсусан Мисру Эрон буд, зеро дар ин ҷойҳо ҳокимият меросӣ буда, аз даст додани он ин назарияро инқор мекард.

Рӯҳониён, ки нигоҳдорандаи асосии назарияи мазкур, яъне “фарраи шоҳӣ”- меросӣ будани тахту тоҷ буданд, ин хавф ба шарафу шӯҳрати онҳо таҳдид менамуд. Бинобар ин барои ҳатман ҳуқуқҳои худро пайдо кардан ва мавқеъро аз даст надодан маҳз дар Шарк ба навиштани аввалин романҳои ривоятии махсус, ки симои Искандарро дигар кунад, шурӯъ намуданд. Ҷунин асарҳо дар ҳудуди асри яки мелодӣ падида омад. Дар натиҷа романи дар бораи Искандари Мақдунӣ ба вучуд омад ба эътимоди Бертелс Е.Э аз ҷониби табиби дарбораш Каллисфен ва ба гуфти Шахермайр Ф. хешованди Аристотел – муаррих Каллисфен рӯнавис гардида, муддатҳои зиёд ба номи ӯ шӯҳрат доштааст (4, 286); (11, 342). Ин ҳамон Каллисфенест, ки миёни солҳои 360 то 327 пеш аз милод зиндагӣ карда, муаллифи ривояти Искандар будааст ва гуфтаанд, ки вай таърихи Юнонро аз соли 387то357 пеш аз милод навишта, дар идомаи он дар бораи фатҳи Искандар маълумот додааст. Ба қавли Ф. Шахермайр Каллисфен дар Хиндустон ба фармони Искандар зиндонӣ гардида, оқибат дар занҷир оламо падруд гуфтааст (11,233). Аммо аз ҷониби донишварону муаррихони мағрибзамин таъкид мешавад, ки Каллисфен ҳеч муносибате дар мавҷудияти ин асар надоштааст. Аз ин рӯ, дар замонҳои пасин достони мазкур унвони “Каллисфени дурӯғин” - ро ба худ гирифтааст (4, 280).

Дар асоси мазмуни ин вариант Искандар писари Филиппи Румӣ набуда, балки падари аслиаш Нектаниби мисрист, ки аз Миср

гурехта ба Юнон меравад ва дили Олимпӣ - зани Филиппро ба даст оварда, аз ӯ ком бармедорад. Ин андеша ба ривоятҳои арабӣ ва ҳабаши асос ёфтааст. Ҳикоят ин аст, ки чун Нектанибус (дар ривояти ҳабаши номи ӯ Vektanis) бар асари лашкаркашии шоҳи форс аз подшоҳии Миср сарнагун гардида, барои кӯмак ба Мақдуния рафт ва ба ҷодуӣ ба ҳарами подшоҳи Мақдуния роҳ ёфт. Ҳамбистари Олимпӣ гардид, ки аз ӯ Искандар ба дунё омад. Муаллифи китоби “Роман дар бораи Александр ва ривояти асосии он дар Шарқ” Е. Э. Бертелс ба ин маънӣ менависад: “Ин фиръавн (Нектанибус –В. Р.)-и дуҷум аст, ки дар соли 358 қабл аз мелод ба дасти эронӣ мағлуб шуд. Биноан, Искандар писари Нектаниб аст. Чун Нектаниб ба сулолаи шоҳони бостонии Миср мутааллиқ аст, дар вучудаи хуни фиръавнҳои ин мамлақати бостонӣ ҷорист, табиист, ки барои ин марзу бум ӯ шоҳи ғосиби бегона нест, балки шахсиятест соҳибҳуқуқ соҳибватан, ки баҳри тахту ҷоҳи гузаштагонаш мубориза мебарад. Ин асар ба даҳ қисм тақсим мешавад: 1. Гурехтани Нектаниб аз Миср ва якҷояшавии ӯ бо Олимпӣ; 2. Мавлуди Искандар; 3. Тохтани Африқо ва тарҳрезии Миср; 4. Ҷанги Искандар дар Сурия; 5. Ба сифати сафир ба мулки Доро омадани Искандар ва тасхири Эрон; 6. Ҷанг бо Пором – подшоҳи Ҳинд; 7. Мулоқоти Искандар бо бираҳманону ҳокимони зоҳид; 8. Искандар ва шаҳбону Кандак; 9. Искандар дар мамлақати саворзанон; 10. Марги Искандар дар Бобулистон” (4, 286).

Шахсияти Искандар ва шӯҳрати умумидунявии ӯ мавзӯи нави адабиётгумон нест. Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ як зумра адибон дар шинохти Искандар таҳти номи «Искандарнома» дostonҳо офаридаанд. Мавзӯи шахсияти таърихӣ ва бадеии Искандар хеле паҳновар буда, асосҳои юнонӣ, лотинӣ, паҳлавӣ, ибрӣ, арабӣ, суриёнӣ, арманӣ, ҳабаши, форсӣ ва дигарҳоро фаро мегирад. Аз ин нигоҳ, агар ба таҳлилу тафсири ривоятҳои мухталифи он пардозем, суҳан ба дарозӣ хоҳад кашид. Бино бар ин аз таҳлили ҳамаҷонибаи ривоятҳову қиссаҳои он худдорӣ намуда, танҳо ба ибрази фишурдаи ривоёти форсии он таваккуф менамоем.

Заминаи ривоятҳои форсии Искандарнома пеш аз ҳама аҳбори «Таърихи табарӣ»-и Балъамӣ (2; 395-407) ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ (10,5-165) фаро гирифта, барои мукаммалии матни мансури он саҳми назаррас доранд. Гуфтан ҷоиз аст, ки ин матни қадимтарини қиссаи Искандари Румӣ дар забони форсии тоҷикӣ.

Дар адабиётшиносии Эрон нахустин касе ки ба омӯзиши “Искандарнома” пардохта, матни онро дастраси мардум гардонид,

Эрачи Афшор мебошад. Эрачи Афшор дар баробари омода сохтану ба нашр расонидани ин асар муқаддимаашро бар шинохти Искандарномаҳо навишааст. Ҷиҳати илмии ин муқаддима дар он аст, ки муаллиф ба сарчашмахову тадқиқотҳои мӯътамад таъя мекунад. (1, 9-37).

Оид ба замони таълифи ривояти форсии «Искандарнома» ё худ «Калисфени дурӯғин» андешаҳо мухталифанд. Дар ин замина дар миёни олимони Эрон ду нуқтаи назар вучуд дорад. Аз як ҷониб донишмандони машхури Эрон: Маликушшуаро Баҳор(3, 128); Саид Нафисӣ (7, 612) ва Забехулло Сафо (9, 89) замони ба вучуд омадани ин асарро ба асри V ҳиҷрӣ дониста, мавҷудияти баъзе луғату таъбирот ва тарзи баёни матни мазкурро ба қарни зикргардида мутааллиқ дониста бошанд ҳам, муҳаққиқи дигари Эрон Эрачи Афшор ба ҳукми қотеона иброз намудаи муҳаққиқини зикр гардида шак оварда мегӯяд: “Аммо ҳукм қардани қатъӣ бар он ки воқеан ин матн аз онӣ қадом аср аст, чандон осон нест. Шеваи хат ва навъи қоғаз дар мароми қиёс ба нусхаҳои ҳаммонад ба эҳтимол қариб ба яқин аз онӣ қарни 9 ҳиҷрӣ аст, Ноғузир замони таълифи китоб дертар аз соли 800 ҳиҷрӣ нахоҳад буд, “ (1, 23). Чунин матлаби муҳаққиқи эрониро Лейн Пул дар “Табақоти салотини Эрон” ҷонибдорӣ қарда, менависад: “Аз тарафи дигар муаллиф вақоеро, ки ба асри Искандар нест ва ба айёми наздик ба худаш иртибот дорад аз он вақоеро ва матлабе, ки шунида ё хонда буд ба достони Искандар илҳоқ қардааст. Аз ин роҳ моро ба таъини таърихи таълифи китоб кӯмак мекунад, Ишорате дар хусуси Қарорхониёни Туркистон, яъне Хония ё Хоқония (мулуке, ки аз худуди 320 то 560 х, дар хитгаи Туркистон ҳукмронӣ мекарданд дорад”(6,121). Муҳаққиқи “Искандарнома”-и мансур – Эрачи Афшор дар ибрази андешаи хеш пофишорӣ қарда илова бар гуфтаҳои қаблаш меафзояд: “Истеъмоли луғат ва афъолу таркибот ва таъбироте ки дар китоби таърихдор назари тарҷумаи Таърихи Табарӣ, Ҷомеъ-ул-ҳикоят, китоби Самаки айёр ва Доробномаю Ҳумоинома дида мешавад дар ин китоб ҳам ҳаст, далели қофӣ нахоҳад буд ки ин матнро ҳамасри онҳо бидонем, Чи басо ки муҳаррири “Искандарнома” таҳрирҳои қадимтареро зерӣ даст дошта, мутаассир аз иборат ва шеваи нигориши онҳо будааст, Муҳаррири ин таҳрир дар пардохтани достон ба ҷуз он ки ривоёте аз Исакандарномаи арабиро дар даст доштааст аз китобҳои авоменаи ба он аҳд роиҷ низ баҳра бурда, махсусан исмҳои ашхоси

бан голибан маъхаз аз манобеи қадимтар аст”(1, 24). Дар ин андешаи муҳаққиқи эронӣ воқеан ҷиҳати амиқ дар шинохти нусхаи “Искандарнома” дида мешавад.

Дар илми шарқшиносии собиқ иттиҳоди Шуравӣ чунон ки дар аввали мақола ишора кардем нахустин касе, ки ба ин мавзӯ назарандозӣ кард, Бертельс Е.Э. аст. Ин донишманди маъруф тамоми сарчашмаҳои шарқиву ғарбиро омӯхта, дар охири солҳои чилуми асри гузашта тадқиқоти пурарзишро зимни унвони “Роман дар бораи Александр ва ривояти асосии он дар Шарқ” ба таърифи расонид. Дар ин асари пурарзиши илмии худ Бертельс Е.Э. ривоятҳои қиссаҳои марбути Искандарро омӯхта, таҳаввулу тақомули дostonҳои манзуми ин мавзӯро ба ду даста тақсим менамояд. Ба дастаи аввал ҳамон Искандарномаҳоеро ворид месозад, ки онҳо то манзумаи “Садди Искандар-и” Навоӣ мебошанд. Ба дастаи сонӣ “Садди Искандар”-и Навоӣ дохил мешавад, ки онро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад(4,127). Чунон ки дар аввал зикр кардем, Бертелс Е. Э. “Каллисфени дурӯғин-ро” ба даҳ бахш тақсим намуда, таъкид мекунад, ки дар нашри аввали шарқӣ дар бораи қорҳои дохилии Македония иттилооте нест, зеро он барои хонандаи шарқӣ таваҷҷӯхтаб набуд ва онро ҳангоми аз нав қор кардани роман ба забони юнонӣ ворид сохтаанд.

Як хусусияти муҳими тадқиқоти Бертелс Е. Э. дар он аст, ки ӯ асосан ба ривояти Балъамӣ таъриф мекунад, зеро Абӯалӣ Муҳаммади Балъамӣ зимни фармоиши Мансур ибни Нӯҳи Сомонӣ солҳои 963 ин асарро ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума менамояд, Албатта ин тарҷумаи оддӣ набуда, балки аз худ низ иловаҳои форовонеро фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, мустаҳриқи рус таъкид менамояд, ки композиция ва хати сужети асар агарчи мабдаи ягонро доро бошанд ҳам, нигорандагон он вобаста ба талаботи замони лаҳзаҳои мухталифро афзудаанд. Хусусияти дигари фарқкунандаи назари уламои дини ислом, ки бештар ба ин симо таваҷҷӯҳ намудаанд, Бертельс Е.Э. дар он мебинанд, ки онҳо дар симои Искандар барҳамзанандаи дини зардуштиро мебинанд. Аз ин рӯ, бо ёрии симои Искандар меҳонад дини исломро мустаҳкам гардонанд.

Шарқшиносии дигари машҳури рус И.С Брагинский низ зимни муаррифии китобҳои насри ривоятии форсу тоҷик оид ба Искандарномаҳо ахбори умумӣ медиҳад. Ӯ дар китоби «Очеркҳо аз таърихи адабиёти тоҷик» «Искандарнома»-ро ба гурӯҳи асарҳои бадеие, ки ҷанбаҳои ахлоқашон фаровон аст, дохил намуда

дастхати Искандарномаи истифода намудаашро як навъ таҳрири варианти арабӣ доништа, ба ривояти Искандарномаи Низомӣ қаробатрдор медонад. Брагинский И.С. таъкид менамояд, ки дар достони машҳури арабии Искандар бисёр лаҳзаҳои романтикӣ мавҷуданд, ки дар варианти тоҷикӣ нестанд.

Банду бастаи композиция ва сабки асарро И.С. Брагинский мансуб ба сабки замони Балғамӣ медонад ва андеша бар он дорад, ки аз рӯи порчаҳои ворид омадаи ин асар метавон онро яке аз сарчашмаҳои арзишнок барои зухуроти новеллаҳои маишии мардумии давраҳои нахустини асримиёнагӣ ҳисобид (5, 300).

Нисбат ба ин мавзӯ донишманди маъруфи тоҷик Ю.Салимов бештар тавачҷӯх намуда, зимни асарҳои “Насри ривояти форсу тоҷик ва Насри ривоятӣ дар баробари намунаҳои дигари насри ривоятӣ “Искандарнома”-ро меорад. Бояд тазаққур дод, ки Ю.Салимов насри ривоятии форс-тоҷикро ба ҷаҳор бахш тақсим менамояд: Аввал романҳои паҳлавонӣ, дуюм қисса, сеюм ҳикоят ва ҷаҳорум масал. Ҳар кадоми ин қисмҳоро дар навбати худ боз ба гурӯҳҳо тақсимбандӣ мекунад (8, 186).

Муҳаққиқ “Искандарнома”-ро ба гурӯҳи романҳои паҳлавонӣ ворид сохта, менависад: «Намунаи хеле машҳури насри ривоятии форсу тоҷик “Искандарнома” мебошад ва зоҳиран нахустин таҳрири адабии ривояти қадими кишваркушоиҳои Искандари Мақдунӣ достони Фирдавсӣ ва идомадиҳандаи кори ӯ асосгузори силсилаи достонҳои романтикӣ Низомӣ ба ҳисоб меравад (8, 186). Муҳаққиқи тоҷик дар баробари аввалин тадқиқоти пурарзиш будани китоби Бертелс Е. Э. ёдовар шуда, бо таассуф аз назари ӯ дур мондани нусхаҳои насрии “Искандарнома”-ро ёдовар мегардад. Ба назари мо якҷонибагӣ, яъне танҳо ба достонҳои манзум сари қор гирифтани Бертелс Е.Э. сабабаш «Садди Искандарӣ»-и Навоӣ будааст. Аз ҷониби дигар таҳлилу тадқиқи Искандарномаҳои мансури қаламӣ ва вариантҳои мухталифи онҳо, ки даҳҳо вариантҳо то кунун маҳфузанд, кори басо мушкилу доманадор хоҳад буд. Гузашта аз ин Ю.Салимов ба тадқиқоти Эраҷи Афшор таъя намуда, нусхаи “Искандарнома”-и китобхонаи Саид Нафисиро, ки дар асрҳои XI-IV китобат шудааст, қўхантарин нусха меҳисобад ва аз забони арабӣ тарҷума гардидани онро бар асоси тафовутҳои зиёд шубҳаовар ҳисобида, таъкид дорад, ки нусхаи паҳлавонии «Искандарнома» тавассути «Худойнома» ба адабиёти араб гузашта, аз асри VI боз ба форсии тоҷикӣ тарҷума шуданаш ба ҳақиқат наздик аст (8, 186).

Аз нигоҳи Салимов Ю. достони мансури «Искандарнома» бо доштани силсилабандии воқеаҳо хусусияти ба худ хос гирифта, то андозае фарогири маҷмӯи ҳикояҳо мебошад. Танҳо дар миён як фарқ аст. Зимни тамоми ҳикояҳои асар як қаҳрамони асосӣ - Искандар амал мекунад. Бино бар он ин нусха хусусияти яклухтӣ дорад. Дар ин асар Искандар гоҳ шоҳи одили соҳибтадбир, гоҳ сарлашқари бузург, лаҳзаҳои сафири доно ва даме ҷосуси гузарову айёри шабрави чолок тасвир меёбад. Ҳатто дар бисёр саҳифаҳои асар хонанда шоҳ будани Искандарро фаромӯш мекунад (8, 187).

Ҳамин тавр, аз нигоҳи муҳаққиқи тоҷик Ю.Салимов «Искандарнома» аз қиссаи ҳикояҳои зиёд фароҳам омадааст ва як қисми онҳо ба Искандар вобастагӣ надоранд, вале дар мавридҳои мухталиф ба матни асар дохил карда, ба сарчашмаи асосӣ истинод кардааст. Ҳатто муайян намудааст, ки як силсила ҳикоятҳои иловагиро раиси Миср ба Искандар нақл менамояд, ки ҳама хусусияти маишӣ доранд ва ҳуди ин раис дар асар чун қиссагӯи дарбор тасвир ёфтааст. Андешаи Салимов Ю, ки ин асарро як навъ синтези фантастикиву маишӣ ва паҳлавонии халқҳои гуногун қаламдод мекунад, қобили мулоҳиза мебошад.

Ривояти форсии «Искандарнома» ё «Каллисфени дурӯғин», ки аз ҷониби муҳаққиқи эронӣ Эраҷи Афшор таҳия шудааст, аз 698 саҳифа, 60 дoston иборат мебошад. Дар он Искандар ҳамчун шоҳи муқтадири кишваркушову адолатхоҳ баҳри ба халқҳои мамлакатҳои дуру наздик ёрӣ расонидан тасвир гардидааст. Азбаски таҳлили муфассали асари мазкур дар доираи як мақолаи илмӣ ғунҷоишро наметавонад, танҳо бо ибрози мундариҷаи муҳимтарин бобҳо иктифо менамоем. Мундариҷаи онро метавон чунин баршуморид: «Омадани Искандар ба ҷанги Доро ба Эронзамин», «Рафтани Искандар ба Кашмир», «Расидани Искандар ба Макка», «Рафтани Искандар ба вилояти Яман», «Расидани Искандар ба шаҳри Миср», «Дар зулмот», «Баромадани Искандар аз дарёи Ахзар ба вилояти Туркистон», «Достони Зоҳидон бо духтари малик ва ҳадиси эшон», «Рафтани Искандар ба Сиёвушгард», «Расидани Искандар ба вилояти Чин», «Расидани Искандар ба шаҳри девмардон ва зангиён, ба вилояти Париён, ба шаҳри Ироқайн, ба вилояти Рус» ва дигар дostonҳоро фаро мегирад.

Дoston чунин оғоз мешавад:

«Шоҳ Искандар чун ба Доробгард расид ва номи падар бишнид об дар чашм овард ва расул пеши бародар фиристод. Гуфт:

Ман бад-ин мамолик бад-он наёмадаам, ки подшоҳӣ аз ту бистонам. Ту аз ман хирочи Рум хостӣ ва падари ту Дороб аз ту бузургтар буд, хирочи Румро даст боздошта буд. Акнун оғози ин хусумат ту кардӣ. Миёни ману ту васлату нисбат аст ва ман намехоам, ки хусумате зоҳир гардад ва бад-он сабаб чаҳон пурушӯб шавад ва халқи олам табоҳ гардад ва вуболи он ба ману ту боз гардад. Маро орзуи он аст, ки гирди чаҳон бигардам ва ҳар ҷо, ки бирасам, расмҳои нек биниҳам ва мулукро ба ростӣ биниҳонам ва номи некро ба ҳар мавзеъ ёдгор бигзорам ва аз чаври қаҳри худ раияти зердастонро эмин дорам...” (1, 7).

Хулоса, аз гуфтаҳои боло ба натиҷае мерасем, ки ин асар кӯхантарин роман дар бораи Искандар буда, тамоми маводҳои дар ин мавзӯ ба таъби расида сарчашмаи худро аз он дарёфтаанд. Китоби мазкур дар миёни насри ривоятии форсу тоҷик мавқеи хоса дошта бо забони фасеҳи форсии тоҷикӣ иншо гардидааст. Боиси тазаккур аст, ки таълифи аввалин романҳои мансури форсӣ марбут ба Искандару зиндагиномаи ӯ на дар зодгоҳи Искандар-Юнон, балки дар Шарқ пайдо гардидаанд.

Китобнома

1. Афшор Эраҷ. Искандарнома. Ривояти форсии Калисфени дурӯғин. Пардохтаи миёни қарни 6-8 ҳиҷрӣ. / Афшор Эраҷ. - Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1343.-795 с.
2. Балъамӣ, Абулалӣ. Таърихи Табарӣ./ Балъамӣ, Абулалӣ. - Лакҳнау, 1312. 761-1279с.
3. Баҳор, Муҳаммад Тақӣ. Сабкшиносӣ. Ҷ. 2. Чопи дуввум. / Баҳор, Муҳаммад Тақӣ. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири кабир, 1375.- 432с.
4. Бертелс Е.Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке/Навои и Джами./ Бертелс Е.Э. -М.: Наука, 1965.- 499с.
5. Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литератур. / Брагинский И.С. - М.: Наука, 1972. - 523с.
6. Лейн Пул. Табақоти салотини Ислом. Тарҷумаи Аёзи Иқбол./ Лейн Пул. - Техрон, 1312.-230с.
7. Нафисӣ Саид. Забони дoston// Роҳнамои китоб, № 87./ Нафисӣ Саид. - Техрон, 1327.-467с.
8. Салимов Ю. Ёдгори умр. Ҷ.1. / Салимов Ю.– Хучанд: Нури маърифат, 2004.-564с.

9. Сафо, Забехуллоҳ. Ҳамосасароӣ дар Эрон./ Сафо, Забехуллоҳ. - Теҳрон: Муассисаи интишороти Амири кабир, 1369.-675с.

10.Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома.Ҷ.6. / Фирдавсӣ, Абулқосим. –Душанбе: Ирфон, 1965. - 552с.

11. Шахермайр Ф. Александр Македонский. Пер. с нем. М. Н. Ботвинника. / Ф. Шахермайр.–М.:Наука,1986.-383с.

ПЕРСИДСКИЙ СКАЗКА «ИСКАНДАРНОМА» ИЛИ «ПСЕВДОКАЛИСФЕН»

Данная статья посвящена обсуждению Персидского сказка «Искандарнома» или «Псевдокалисфен». В литературе Eraji Afshor-иранских ученый был первым, кто начал study «Искандарнома» и сделал его доступным для людей.

Ключевые слова: Искандар, источник, новые, сказка, Египет, Калисфен, литература, сюжет, мысль, состав, научные исследования, исследователь.

THE PERSIAN TALE “ISKANDARNOMA” OR “FALSE KALISFEN”

This article is dedicated to discussion of the Persian tale “Iskandarnoma” or “False Kalisfen”. In literature Eraji Afshor-Iranian scholar is the first who began to study “Iskandarnoma” and made it available to people.

Key words: Iskandar, source, novel, tale, Egypt, Kalisfen, literature, plot, thought, composition, research, researcher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Восиева Рухшона-докторанти Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, тел.: (+992) 98 106 65 34; e- майл: v.rukhshona@mail.ru.

Сведения об авторе: Восиева Рухшона- докторант Таджикского государственного Института языков им. С. Улуғзаде; тел.:(992) 98 106 65 34; e-майл: v.rukhshona@mail.ru.

About the author: Vosieva Rukhshona is doctoral student of the Tajik state Institute of languages named after S. Ulugzade; ph.: (992) 98 106 65 34; e-mail: v.rukhshona@mail.ru

ФОЛКЛОРШИНОСИ

УДК:891.550.092+39

ФАЙЗАЛИ МУРОДОВ – ГҶРҶУЛИШИНОС

Салоҳиддин Фатхуллоев

*Институти забон, адабиёт, ширқиноси ва мероси
хатти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Тарз ва равиши кори мо фолклоршиносон бисёр ачиб аст. Гӯяндаро бо суҳбат водор кардан на ҳамеша муяссар мегардад. Табиати одамі бисёр нозук аст. Кас аз кучо медонад, ки дар фикру хаёли гӯянда чӣ гап ҳаст. Барои ҳамин матраҳ кардани суол ҳам ба мушкилӣ сураг мегирад. Вале агар дар суҳбат одами зиёд ширкат дошта бошад, фолклоршинос метавонад аз чараёни он суд бардошт, зеро гап ки ғел хӯрд имконияте фароҳам меояд, барои суолу ҷавоб. Масалан, метавонед худатон зарбулмасале гӯед ва ҳозирин ҳам қаринае аз онро метавонанд гуфта диҳанд. Ҳамин тавр кори фолклоршинос оғоз мегардад ва ӯ метавонад байт ва ё рубоиро навишта гирад. Хулоса, навишта гирифтани жанрҳои хурди фолклорӣ аз қабилӣ чистон, зарбулмасал ва байту рубоӣ нисбатан осон аст, вале навишта гирифтани афсона, ривоят, суруд ва ҳамоса бо сабабҳои муайяне мушкилихо дорад. Чунончи навишта гирифтани достонҳои «Гӯргулӣ» на ҳамеша муяссар мегардад, зеро гӯяндаҳои ин жанр ками андар каманд, сониян бо вучуди мавҷуд будани воситаҳои навини сабти овоз, гӯргулихон намехоҳад гӯргулӣ хонад, вале ба Файзали Муродов барин фолклоршиноси корозмуда ба гап даровардани гӯянда мушкилие надошт, зеро худӣ ӯ марди хушсуҳбат ва маҷлисорое буд. Замони шӯравӣ Файзали Муродов бо экспедитсияи фолклорӣ ба деҳаи Даҳанаи Кӯлоб меравад. Мақсади ӯ аз Каримпахлавон ном гӯянда навишта гирифтани достонҳои «Гӯргулӣ» буд. Бояд тазаққур дод, ки фолклоршиносон пеш аз ин ҳам бо ӯ ҳамсуҳбат шуда буданд, вале бефоида. Барояшон гӯргулӣ нахонд. «Ман хонданро бас кардагӣ дигар «Ҳй» гуфта наметавонам,- изҳор медошт ӯ. Акнун ба Муродов Файзали лозим меомад, ки дили гӯяндаро ёфта аз ӯ достон навишта гирад.

Дар ин хусус шодравон Файзали Муродов чунин нақл карда буд: «Бо гӯянда сӯҳбати тӯлоние доштам, вале ҳеҷ натавонистам аз ӯ поре аз ҳамосаи «Гӯргулӣ»-ро сабт намоям. Ман бошам пайваста ғусса мехӯрддам, ки 200 километр роҳро аз Душанбе то

Даҳанаи Кӯлоб тай карда ояму бо дасти холӣ баргардам, кори хубе намешавад, ҳамкоронам чӣ хоҳанд гуфт,- аз дил мегузaronидам ман. Ҳанӯз вақт ҳаст,- мегуфтам худро тасаллӣ дода ва Каримпахлавонро ҳамон ба сӯҳбат водор карда. Дар бораи гӯргулихонҳои Сари Хосор Сангов Мурод, Алимов Шералӣ, Шукурмаст, Ҳақназари Кабуд ва Замиров Талбӣ аз ӯ нақлу ёддоштҳои зиёде навишта гирифтаам».

-Барои чӣ Шукурмаст мегуфтанд?,- суол кардам аз ӯ.

-«Мисли ӯ гӯргулихон вучуд надошт,- таъкид намуд Каримпахлавон. Ҳини хонданаш хонаҳалок маст шуда бо чашмони пӯшида беихтиёр ба мобайни давра лағжида меомадааст. Эҳа, у хел гӯяндаро дигар аз кучо меёбед. Вақте ӯ мехонд, чунон кайф мекардӣ, ки мехостӣ рафта аз хонаат аспу говатро бароварда ба ӯ ба ивази хонданаш бидиҳӣ. Ҳова, баъзеҳо ҳамин хел ҳам мекарданд,-хулоса кард ӯ».

-Худатон, амак, аз ҳамон хелҳояш ҳастеду лекин хоксорӣ мекунад, биёед ягон банди «Гӯргулӣ»-ро хонда диҳед. Мо дар бораи маҳорати баланди дostonсарoии шумо борҳо шунидаем. Мардум хунармандии шуморо бисёр сифат мекунанд.

-А бача, нохост тағйири қиёфа кард ӯ, дар кучо дидаӣ, ки барои як нафар «Гӯргулӣ» хондаанд?

Ба Худо савганд, -илова намуд ӯ, агар дар маърака 50-60 нафар намешуд, дотор ба даст намегирифтаам.

Суханони гӯянда ҳақиқат доштанд, зеро дар анъанаи дostonсарoӣ ҳеҷ гоҳ барои 10-20 нафар «Гӯргулӣ» намехонданд. Агар меҳмонхона ва ё масҷид пурупури шунаванда намешуд, гӯянда дотор ба даст намегирифт.

Аз воқуниши гӯянда қаноатманд шудам, зеро ӯ гапи ҳақро мегуфт. Дар муқобили гапи ҳақ чи ҳам мегуфтам. Баъди як пиёла чой нӯшидан нохост дар майнаам фикре пайдо шуд ва онро филҳол ба ӯ арз кардам.

Медонед, чӣ, амаки Карим, дар риши сафедатон садқа, гуфтам, шумо меҳмонхонаи бисёр тозаву озода доштаед. Ман дар ҳамин меҳмонхонаатон як ҳафта меистаму аз калонсолони деҳаи шумо афсонаю ривоят ва байту рубоӣ навишта мегирам. Дар деҳаи шумо на меҳмонхона ҳасту на ошхона. Ман чӣ кор кунам? Адои вазифа ҳаминро тақозо мекунад, дасти холӣ ба Душанбе барнамегардам,- таъкид намудам. Албатта, кирояпулӣ ва ҳаққи хӯрокамро пардохт менамоям.

-Оббо, гуфт Каримпахлавон, меҳмони азиз, бисёр одами хуб хастеду лекин рӯйнатан будаед. Ба Худо савганд, дар меҳмонхонаи ман як моҳ ҳам истед, садқаи саратон. «Меҳмонро атои Худо гуфтаанд» агар ба як «ҳӣ» гуфтани ман шумо хурсанд шавед, сад «ҳӣ» мегӯям. Албатта арвоҳи гӯрғулихонҳои гузашта маро бубахшанд, ки барои як нафар гӯрғули меҳонам гӯён даст ба дуо бурд. Ин суханонро гуфта иброз дошт Муродов Файзали, гӯянда бархоста ба ҳучраи дигараш гузашт ва лаҳзае баъд дутори пурнакшу нигор дар даст ба наздам омад. Дуторро рӯи сина гузошта шуруъ кард ба навохтан. Бо оҳанги фалакӣ чанде рубоӣ хонд ва сипас бо оҳанги мутантан оғоз кард ба «ҳӣ» гуфтан. Садояш хирӣ буд, чун муддате «ҳӣ» нагуфтааст, бинобар ин овозаш аз гулӯяш бе монеа хорич намешуд. Ба гуфти худи гӯяндаҳо овозаш шира надошт.

-Ана дидед, марди меҳмон, ман, ки мегӯям «ҳӣ» гуфта наметавонам, боваратон намеояд, -иброз дошт ӯ.

-Ду-се маротиба, ки «ҳӣ» гуфтед, - рӯй овардам ба ӯ, овозатон расо мегардад. Ҳамин тавр ҳам шуд, суханаширо давом дод Муродов Файзали. Баъди пайваста «ҳӣ» гуфтаниш садояш ба тадриҷ кушода шуд ва ман тавонистам аз ин гӯрғулихони ниҳоят забардасту овозадор чанд пораи ҳамосаи «Гӯрғули»-ро навишта гирам, хулоса кард Муродов Файзали.

Тавре аз мисоли овардашуда маълум гардид, Каримпахлавон гӯяндае буд гапнодаро, «ман гӯрғулихониро кайҳо бас кардам» гӯён фақат «не ба нестон» мекард. Муродов Файзали феълу ҳӯи ӯро омӯхта билохира гӯяндаро ба гап даровард...

Воқеан шодравон Муродов Файзали инсоне буд доною дилёб, сеҳри суханаш гуворою таъсирбахш. Соли 1962 Муродов Файзали дар ҳамкорӣ бо Маҳмудов Мансур ва Ширинова Рухсора аз гӯяндаи Сари Хосорӣ Замиров Талбӣ 26 достони «Гӯрғули»-ро навишта гирифт. Шиносоӣ бо достонҳои пуробуранги ин гӯянда ба ӯ имконият дод, ки аз банду баст ва системаи образҳои ин жанр ҳарчи қадар беҳтару хубтар воқиф гардад. Муродов Файзали соли 1979 зери роҳбарии доктори илмҳои филология Бозор Тилавов дар мавзӯи «Вариантнокии зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ» рисолаи номзадӣ дифоъ менамояд. Номбурда дар пажӯҳиш шахсе буд хастагинопазир. Далели ин гуфтаҳо он чиз аст, ки номбурда солҳои 2001-2006 луғати ҳамосаи «Гӯрғули»-ро таҳия карда, соли

2006 дар асоси он рисолае таҳти унвони «Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯрғули» навишта, онро барои гирифтани унвони докторӣ пешниҳод менамояд.

Ин асари навиштаи Муродов Файзалӣ диққати донишмандон ва соҳибназарони соҳаро ба худ ҷалб намуда, баъди баррасии он ба номбурда унвони докторӣ медиҳанд. Мавриди тазаккур аст, ки Муродов Файзалӣ ҳам мавзӯи номзадӣ ва ҳам мавзӯи докториашро дар робита бо адабиёти хатгӣ таҳқиқу тадқиқ менамояд. Масалан, номбурда тавассути муқоиса ва муқобалаи матнҳои зарбулмасалҳо ба хулосае меояд, ки аксар зарбулмасалҳое, ки имрӯзҳо дар истифода мебошанд, дар ашъори шоирони классикӣ дучор меоянд. Масалан, байти устод Рӯдакӣ:

Яке олудае бошад, ки шахреро биолояд,

Чу аз говон яке бошад, ки говонро кунад рихин,

дар байни халқ паҳн гашта қаринаҳо пайдо кардааст. Ё худ ин байти Носири Хусрав:

Макун бовар суҳанҳои шунда,

Шундан кай бувад ҳаргиз чу дуда,

низ миёни мардум паҳн гашта қаринаҳо пайдо кардааст.

Муродов Файзалӣ дар рисолаи докториаш «Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯрғули» таърих ва сайру тақомули воситаҳои тасвири бадеиро мавриди баррасӣ қарор дода, мавқеъ ва нақши онҳоро дар офариниши осори китобӣ ва шифоҳӣ нишон додааст. Умумигӯӣ ва ё ба қавли дигар мучаррадбаёнӣ хоси қалами ӯ набуд, бинобар ин ҳамеша саъй бар он дошт, ки андешаҳояш бо далелу бурҳон бошанд. Дар пешгуфтори асараш Муродов Файзалӣ номи муҳаққиқони пешини илми бадеъ чун Ибни Муътаз (861-908), Муҳаммад Умари Родуёнӣ, Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ (асри XIII), Рашиди Ватвот (соли вафоташ 1182) ва дигаронро ёдовар шуда, хидмати ҳар кадоми онҳоро дар таърифу тавсифи санъатҳои бадеӣ қайд карда, сипас дар партави гуфтаҳои онҳо ба мавзӯи мавқеи санъатҳои бадеӣ дар осори шифоҳӣ мепардозад. Муродов Файзалӣ бо мисолҳои фаровон мавқеи воситаҳои тасвири бадеиро дар офаридаҳои гӯяндаҳои халқӣ нишон медиҳад. Ӯ аз ҷумла чунин менигорад: «Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯрғули» чизи аз ҳама муҳим ва зарур ба ҳисоб меравад. Бе он асари халқӣ, махсусан «Гӯрғули»-ро тасаввур кардан ғайри имкон аст». (Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯрғули» [2,8]. ба тақвияти гуфтаҳои Муродов Файзалӣ бояд илова намоем, ки дар

тасвири портрети занҳо гӯргулихонҳо воқеан маҳорати баланде нишон додаанд. Чунончӣ, шодравон Ҳақназари Кабуд дар тасвири хусни духтарон чунин мисраъхоро ба кор бурдааст:

...Алам, алам ҳай ёра,
Мунаввари зебора.
Сиву ду чавак қатора,
Овардан бухчаҳора.
Гъл пушид куртаҳора,
Куртаҳои аврубора.
Ҳълела (ҳарири) нӯсти мора,
Чаканакой гулдора.
То подомани пора,
Кук мекъна ситора...
Дар ангушти нигина,
Қачак ба болой сина.
Дъ қоши гъл мебинӣ,
Вой қофи каломулло.
Баёзи гардани гъл,
Ай китиф чоряк боло.
Дандоной сафеди гъл,
Афти сини бисмилло.
Лабо ширин пӯршакар,
Дъ чашмай Ҳавзи Кавсар.
Ръсора севи лочвар,
Дандоно дурру гавҳар.
Дъ қоши гъл сар ба сар,
Қад алиф химчаи тар.
Ҳами мойи чолдора,
Усма кашид қошора.
Хол чъкондай ръхсора,
Сар қасабай гълдора.
Ҳуй дод мъбофора,
Ҳаштодъ чор руймола.
Гъчъмбасти (садои) пора,
Таҳда калта руймола.
Гӯида зирагушвора,
Чъкондай холи гълдора.
Оинаи билавр миёра,

*Ҳавор кад тичаҳора,
Майда бофтаи чолора,
И занҷири зълфора.
Хафабанди гълдора,
Муҳра рӯи чиҷиёра.
По кафшои ҳилола,
Тъзма ба пшти пора
Наъли кафши чилъ чора
Къшит (аҳсан) бачаи дъхтардора
Дили ошиқа мефора... [1, 5373]*

Агар муболиға нашавад, месазад гуфт, ки рассоми чирадаст аз рӯи ҳамин мисраъҳо метавонад расми духтари зебоеро болои қоғаз бикашад. Тамоми он лавозимоти ороиши занон, ки дар ин пораи дoston омадааст, солҳои қаблӣ мавриди истифодаи занони кӯхистон қарор дошт. Ҳоло ҳам баъзе аз он либосҳо ва асбоби ороишот, аз қабилӣ: куртаи абри баҳор, ҳарири пӯсти мор, чаканақои гулдор, қасабаи гулдор, хафабанди гулдор, кафши ҳилол истифода мешаванд.

Дар лавҳаи дар боло зикр гардида таркибу ибораҳои рангину латиф қорбасти шудаанд, ки диққати касро бе ихтиёр ба худ ҷалб менамоянд. Махсусан мисраъҳои:

*Лабо ширин пӯришакар,
Дъ чашмай Ҳавзи Кавсар.
Ръхсора севи лочвар,
Дандоно дурру гавҳар.
Дъ қоши гъл сар ба сар,
Қад алиф химчаи тар.*

аз нигоҳи ифоданокӣ қобили тавачҷӯҳанд. Истифодаи ташбеҳҳои муносибу мувофиқ нафосати суҳан ва таъсирнокии онро таъмин гардониданд.

Дар сатрҳои зикршуда ягон суҳани бечо ва ё ғалат ба назар намерасад. Бо назардошти гуфтаҳои боло ҳақ бар ҷониби шодравон Файзали Муродов аст, ки дар рисолаи ниҳоят пуразиши худ «Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯргулӣ» аз ҷумла ҷунин навиштааст: «қас ба ҳунари муъҷизасоии гӯянда (яъне гӯргулиҳон, С.Ф.) ҳамон вақт сипосгузор мегардад, ки мебинад дар тули чандин соат ӯ бадохатан дostonро иҷро карда боре ҳам як

суханро дубор такрор намекунад. Нафосату балоғати сухан дар офаридаҳои онҳо ҳамеша риоя мегардад» [2,8].

Воқеан ин суханҳоро касе гуфта метавонад, ки аз нозуқиҳои маҳорат ва санъати сарояндагии гӯяндаҳои халқӣ хуб воқиф бошад. Ба ҳамагон маълумаст, ки гуяндаҳои халқӣ пушти миз нишаста асар наменависанд, муҳити асарофаринии онҳо чамъомадҳои пуродами халқӣ мебошад. Ҳама чизро онҳо бояд бадоҳатан ва филфавр иҷро намоянд. Ва онҳо хуб дарк менамоянд, ки бо суханҳои пучу бемаънӣ диққати касеро ба худ ҷалб ва завқи бадеии шунавандагонро қонеъ гардонда наметавонанд. Бино бар ин онҳо така бар ғаризаю сиришти лоязоли карда асар меофариданд ва масъулияти азимеро назди худ эҳсос мекарданд.

Ба тақвияти гуфтаҳои боло зикри андешаҳои яке аз чехраҳои намоёни асри XIII Шамси Қайси Розиро овардан ба маврид аст, ки гуфтааст: «ҳар сухане, ки дар он маънои латиф набошад, таъби аҳли тамиз ба он майл намекунад, ҳамчунон бошад, ки зарфи холи ва дар вай матоъ набувад» [3,18].

Фарҳангшиногон қори басо мушкилписандест, ки резакориҳои зиёдеро талаб менамояд ва он шабеҳи қори заргарист. Шодравон Файзали Муродов аз зумрани он олимонест, ки ба иҷрои чунин як амали низоҳат заҳматталаб даст задааст. Масалан, ӯ дар пешгуфтори асари номбурдааш чунин нигоштааст: «дар асоси луғати калима ва ибораҳои нӯҳ достони «Гӯрғули» тартиб додани се луғат 1. Луғати алифбой; 2. Луғат дар асоси мавзӯ; 3. Луғати чандомад ба миён омад.

Бо ҳамин тартиб луғати алифбой 518 саҳифа луғати чандомад, 117 саҳифа ва луғат дар асоси мавзӯ 87 саҳифа, ҷамъ 722 саҳифаро дар бар гирифт.

Навишта гирифтани нӯҳ достон 45 ҳазору 124 мисраъро ташкил дод ва барои иҷрои он панҷ сол (1996-2001) меҳнат сарф карда шуд.

Мавзӯи тадқиқоти мо «Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯрғули» мебошад, ки он дар асоси се луғат анҷом дода шуда мӯддати панҷ сол (2001-2005)-ро дар бар гирифт [2,6].

Файзали Муродов на танҳо гӯрғулишнонос буданд, балки эшон ба тамоми жанрҳои фолклорӣ дастрасӣ доштанд, дар бораи зарбулмасалу чистонҳо мақолаҳои зиёде дорад.

Мисолҳои оварда далолат бар он мекунанд, ки шодравон Файзали Муродов воқеан девкор буданд, ва ҳеҷ гоҳ манманӣ намекарданд як инсонӣ хоксору фурутан буданд. Бухлу кинаро ба

худ роҳ намедоданд. Дар бораи шахсият ва фаъолияти илмии ӯ метавон соатҳои зиёд ҳарф зад, саҳифаҳои бисёре навишт, чуноне шоир фармудааст: «Чи сон, ё раб адо созам ба ҳарфе дostonero». Дар бораи ин олими фарзона китобу дostonҳо навиштан мумкин аст ва барои он ки гуфтаҳои мон бедалел набoшанд, инак феҳристи номукаммали асарҳои навиштаи ӯро мисол меоварем:

«Бадехаҳои халқӣ» (1969), «Ленинбобо» (1970), «Бадехаҳои халқи тоҷикӣ» (1987), «Вариантнокии зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ» (2001), «Фолклори Данғара» (2001), «Ё раб, шифо бахш» (2004), «Таронаҳои Фалак» (2004), «Баёзи фолклори очик» (1989), «Ҳикмати халқ» (2004), «Фолклори Кӯлоб» (2006) «Воситаҳои тасвирии бадеи дар ҳамосаи Гӯрғули» (2006), «Кулети Фолклори тоҷик» (ҳамосаи «Гӯрғули», (2007).

Муродов Файзали ба ҷуз аз китобҳои мазкур зиёда аз 100-мақолаи илмӣ ва оммавӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба таъ расонидааст.

Корномаи илмии шодравон Файзали Муродов, ки тамоми умри бобаракати худро ба рушду равнаки илми фолклоршиносии тоҷик бахшидааст, ҳамеша дар хидмати мардум буда, саҳифаҳои заррини илми фолклоршиносии тоҷикро ташкил медиҳанд. Омаду рафти одамизод амрест табиӣ, вале рафтани донишмандон мисли гуруби офтоб аст, ки боз ҳар субҳ тулӯ мекунанд. Онҳо аз байни мо ҳисман рафта бошанд ҳам, вале рӯҳан бо мо ҳастанд. Асарҳои офаридаи онҳо номашонро ҳамеша зинда нигоҳ медоранд.

Китобнома

1. Гӯрғули. Ба ривояти Ҳақназари Кабуд. Фонди фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ.

2. Муродов Ф. Воситаҳои тасвирии бадеи дар ҳамосаи «Гӯрғули». / Муродов Ф. –Душанбе: Дониш, 2006.

3. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мӯъҷам. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркундаи чоп Урватулло Тоҳиров. / Шамси Қайси Розӣ. –Душанбе, Адиб, 1991.

ФАЙЗАЛИ МУРОДОВ – ГҶРҶУЛИШИНОС

Дар мақола аз заҳмату корнамоиҳои зиндаёд, фолклоршиносии шинохта ва варзидаи тоҷик доктори илми филология, Файзали Муродов суҳан меравад. Муаллиф бар он аст, ки корномаи илмии

шодравон Файзали Муродов, ки тамоми умри бобаракати худро ба рушду равнақи илми фолклоршиносии тоҷик бахшидааст, ҳамеша дар хидмати мардум буда, саҳифаҳои заррини илми фолклоршиносии тоҷикро ташкил медиҳанд.

Файзали Муродов муаллифи даҳҳо таҳқиқоти илмӣ ва беш аз сад мақолаи илмӣ дар фолклоршиносӣ буда, умумигӯӣ ва ё ба қавли дигар муҷаррадбаёнӣ хоси қалами ӯ набуд, бинобар ин ҳамеша саъй бар он дошт, ки андешаҳои бо далелу бурҳон бошанд.

Вожаҳои калидӣ: Файзали Муродов, ҳамосаи мардумӣ, Гӯрғули, фолклор, адабиёт, адабиёти тоҷик.

ФАЙЗАЛИ МУРОДОВ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ТАДЖИКСКОГО НАРОДНОГО ЭПОСА ГУРУГЛИ

В данной статье рассматривается научная деятельность известного таджикского фольклориста, доктора филологических наук Файзали Мурадова. По мнению автора статьи научная деятельность Файзали Мурадова, посвятивший всю свою жизнь и внесший вклад в развитие таджикского фольклора, всегда служила на благо народа и содержит золотые страницы таджикской фольклористкой науки.

Файзали Мурадов является автором десятков научных исследований и более ста научных статей в сфере фольклористики, которые написаны на основе аргументирующих материалов и фактов, что доказывает значимость его трудов.

Ключевые слова: Файзали Мурадов, эпос, Гуругли, фольклор, литература, таджикская литература.

FAIZALI MURADOV - RESEARCHER TAJIK FOLK EPOS GURUGLY

This article discusses the scientific work of the famous Tajik folklorist Dr. filogogicheskikh Sciences Faizali Muradov. According to the author scientific activity Faizali Muradov, posvyativschy all my life and vneshchy contribution to the development of the Tajik folklore has always been to the benefit of the people and contains golden pages Tajik folklorist science.

Faizali Muradov is the author of dozens of scientific research and more than a hundred scientific papers in the field of folklore, which are written on the basis of materials and argue the facts, which proves the importance of his work.

Keywords: Faizali Muradov, epic, Gurugli, folklore, literature, Tajik literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Салоҳиддин Фатхуллоев – ходими пешбари илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология. Тел.: (+992) 37 236 72 14.

Сведения об авторе: Салоҳиддин Фатхуллоев – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. Тел.: (+992) 37 2367214.

About the author: Fathulloev Salohiddin- Candidate of Philology, senior researcher at the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Tel. : (+992) 37 2367214.

УДК: 891.550.09-32+891.550.092

P-45

ТАСВИРИ УНСУРҲОИ ФАРҲАНГИ МАРДУМ ДАР ҲИКОЯҲОИ БАҲМАНӢР

Дилшод Раҳимӣ

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

БаҳманӢр яке нависандагони муваффақ, бомахорат, хушсалиқа, тозаҷӯ ва зебокалом дар адабиёти муосири тоҷик ба шумор меравад. Дар қиссаву ҳикояҳои ӯ ҳодисаҳои воқеии рӯзгор, мавзӯҳои муҳими зиндагӣ ва масъалаҳои маишӣ дар ҷомаи бадеӣ, дар тахайюли эстетикӣ бозтоб гаштаанд, ки дар лавҳи ҳаёли хонанда то дергоҳ нақш мебанданд. Асарҳои БаҳманӢр имрӯз хонандаву шунавандагони сершумор доранд. Зеро услуби баёну мазмуни муҳими фарогири ҳикоёти ӯ таваҷҷуҳи хонандагонро беш аз пеш ба худ ҷалб кардаанд.

Вақте ки нависандаи маъруфи англис Артур Конан Дойл қиссаву ҳикояҳо дар бораи муфаттиш Шерлок Холмсро интишор намуд, садҳо ҳазор хонандагон дар фикри тамошои “Бейкар стрит” – кӯчае шудаанд, ки дар он Холмс дар ҳикояҳо мезист. Ҳарчанд ин кӯча ва амалиёти қаҳрамон бофтаи бадеӣ буданд, аммо дар дили хонандагон хуб маъво ёфтаанд. Айнан ҳамин рисолатро ҳикояҳои

нависандаи забардасти тоҷик Баҳманёр дар боби таҷассуми як деҳаи зебоманзару дорои мардуми аҷибу ғариб ва шарифу назиф – Сармаддеҳ ба субут расониданд. Қиссаву ҳикояҳои Баҳманёр тасвиру тавсифу тафсири бадеии зиндагии аҳолии деҳаи Сармад мебошанд. Ҳар як ҳикоя як ҳодисаи ҷолиберо фаро гирифта, дар он портрету характери персонажҳо, яъне сокинони деҳаи мазкур бо навбат, зарра-зарра офарида мешаванд. Гуфтан мумкин аст, ки ҳикояҳо якдигарро пурра карда, занҷираи сужети куллиро ба вучуд меоранд ва аммо аз лиҳози фарогирии ҳодисаҳои гуногун ҳикояҳо як навъ мустақилият доранд.

Яке аз дарунмояҳои пурарзиши қиссаву ҳикояҳои нависанда унсурҳои фарҳанги суннати мардуми тоҷик ба шумор мераванд, ки барои ҳар як хонанда ошнӯву азиз ва қарин мебошанд. Агар ба мундариҷаи ҳикояҳои Баҳманёр тавачҷӯх кунем, дар онҳо мазмунҳои асотирӣ, фолклорӣ ва этнографиро дучор мешавем, ки дар тору пуди забону баёни нависанда ҳазм шудаанд.

Як силсила тасвириҳои нависанда ба андешаҳои мифологӣ омехтаанд. Зеро дар системаи ҷаҳонбинии мардуми Сармаддеҳ, ки тимсоли як ҷомии суннатист, пораҳои тасаввуроти асотирӣ, бовару эътиқодот ва бозмондаҳои адёни ибтидоӣ (анимизм ва ҷоду) мавҷуд мебошанд. Унсурҳои мифологӣ дар ҳикояҳои адиб дар сурати персонажҳо (*ғӯл, албасти, аспи зарринёл, аспи обӣ, фариштаи отаибол...*), дар шакли мотивҳо (*ба қасе шамол расидан; хобро ба об гуфтан, ҷаҳимзахм расонидан...*) ва дар сужетсозӣ (*наслгири аз аспи обӣ...*) истифода шудаанд.

Дар ҳикояи “Аспи Зарринёл” асп таҷассуми ишқу муҳаббати пок ва нияту орзуҳои духтар аст. Зарринёл аспест, ки ёли заррин, зини мурассаъ ва сумҳои рӯин дошт. Он дар домани кӯҳи Шеданзо пайдо гашта, суми рӯин ба замин мекӯфт ва шиха мекашид. Махсусан, баъд аз он, ки ҷавони дӯстдоштаи духтар издивоҷ мекунад ва дар се шаби пас аз тӯй аспи Зарринёл дар домани Шеданзо падид омада, изҳори хашму ғазаб менамояд. Дар деҳ чанд нафар дар фикри ба каманд гирифтани асп меафтанд. Вале “асп ҳам буд ва ҳам набуд” [2, 11-17].

Дар ҳикояи “Аспи обӣ” сужети мифологӣ насл гирифтани аз асп афсонавии обӣ матраҳ шудааст. Қаҳрамони ҳикоя марди аспдӯсту аспбозе мебошад, ки ба қавли нависанда, ханӯз дар шиками модараш шихаи аспро шунида буд. Ӯ ҳарчанд як дафъа ба

ин мақсадаш ноил мешавад ва аз аспи обӣ насле гирифта, онро ба воя мерасонад ва Шангул ном медиҳад. Вале нафсаш зӯрӣ кардаву бори дигар меҳаҳад, ки ба модиини ғайриодияш – Шангул аспи обиро чуфт карда, насле ба даст орад, ки мислаш дар кулли олам набошад. Бо ин мақсад ба соҳили кӯли Қаҳрабо меравад, шаб Шангулро дар соҳил аз зину афзор озод карда, худ дар камари кӯҳ чой мегирад. Аммо ин кӯшиши ӯ бе натиҷа ва бо фоҷиаи ҳалок шудани аспаш ба охир мерасад. Яъне аспи обӣ аспи одӣ набуд, аспе аз ғайб буд, аспе пур аз асрор буд [2, 119-130].

Бояд гуфт, ки чунин сюжет дар огози эпоси қаҳрамони халқҳои Осиёи Марказӣ ва Қафқоз – “Гӯрғули” ба назар мерасад. Дар он ҷо низ қаҳрамон барои ба даст овардани насли беназири асп модиини худро ба канори кӯле меорад ва бо аспи обӣ чуфт намуда, аз он кураи зебо таваллуд мешавад. Номе он тойчаашро Гӯрғули Қирот (дар версияи тоҷикӣ – Зайналқир) мегузорад [3, 118].

Асп ҳамчун намоди ҳуснувоҷи ҷолоқӣ, тундравӣ, ҳушёриву зирақӣ, далериву паҳлавонӣ дар асотир ва осори ҳамосавии ниёғони мо аз давраҳои қадим мавриди ситоиш қарор гирифтааст. Дар устураҳои Эрони бостон омадааст, ки асп гардунаи эзадон Меҳр, Хуршед ва Моҳро дар фазои осмон аз як самт ба самти дигар мекашад. Дар «Авесто» Дрвасп (дорандаи аспи солим) фариштааст, ки ниғаҳбони чорпоён буда, ҳамеша гардунасабор мегардад. [1, 637]. Чамшед низ ду аспи зарринчашму оҳанинsum доштааст. Дар асари паҳлавии «Минуи хирад» аспи сафеди зардгӯш ва дурахшонмӯйи сафедпилк солори аспон муаррифӣ шудааст [4, 112].

Дар ҳамосаҳои китобиву шифоҳӣ образи бисёр аспони ғайримуқаррарӣ ба таври хотирмон тавсифу тасвир гаштаанд. Аз он ҷумла, Рахш (аспи Рустам), Шабранг (аспи Сиёвуш), Шабдиз (аспи Хусрави Парвиз), Дулдул (аспи ҳазрати Алӣ), Зайналқир (аспи Гӯрғули) ва амсоли инҳо. Дар афсонаҳои тоҷикӣ аспҳо болдор, рамузфаҳму тундрав ва дӯсти вафодору мададрасони қаҳрамонҳо ба назар мерасанд. Бинобар ин, Баҳманёр бо тақя ба суннату собиқаи дурударози тасвири аспҳо дар адабиёти тоҷик образи аспҳоро хеле ҷолибу фаромӯшношуданӣ ба қалам додааст.

Нависанда саъю кӯшиш намудааст, ки мазмуни ҳикояҳои худро бо корбурди образҳои мифологию фолклорӣ зебу зинат диҳад. Ӯ дар симо ва фаъолияти персонажҳои асотирӣ рафтору

кирдори одамонро бозтоб кардааст. Дар ҳикояи “Зан ва Ғӯл” ғӯл айнан ҳамон махлуқи афсонавиест, ки тани пашмину ҷуссаи бадҳайбат дорад. Ӯ ҳарчанд бо хайли ғӯлҳо дар Дараи Ғӯлон зиндагӣ мекунад, аммо ошиқ ба зани деҳотие мешавад. Нависанда мардҳоеро, ки танпарвару коргурез ва нисбат ба зани худ бераҳм мебошанд, интиқод намуда, дар паҳлӯи онҳо симои афсонавии ғӯли кӯҳиро офаридааст, ки образи мусбат ба шумор меравад.

Урфу одатҳо, расму ойин, чашну сур, маросимҳои мотам ва падидаҳои дигари иҷтимоӣ қариб дар ҳамаи қиссаҳои ҳикояҳои Баҳманёр тасвир ва ишора мешаванд, ки мазмуни асарҳоро рангину воқеа мегардонанд ва барои баёни ғояи асосии нависанда мусоидат менамоянд. Чунончи, ақидаҳои ҷаҳми бад расидан, ба занмурда духтар надодан, амалҳои хобро ба об гуфтан, испанд дуд кардан, тӯмор ба пирӯхан овехтан, наъли асп ба остонаи дар кӯфтан ва амсоли инҳо барои ҳар як хонанда ошноӣ қарин мебошанд ва барои дарёфти мазмуни асосӣ ва мақсади муаллиф кӯмак мерасонанд.

Дар мундариҷаи ҳикояҳо зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматҳои зиёди халқӣ истифода шудаанд, ки забони асар ва баёни матлабро боз ҳам мушаххастар гардониданд. Зарбулмасалу мақолҳоро адиб барои таъкиду тасдиқи фикре аз забони персонажҳо ҳамчун як пора иқтибоси шифоҳӣ меорад. Чунончӣ, нависанда тасвири дар шаб роҳгум задани персонажро бо мақоли “Кори шабу хандаи рӯз” («Лағжиш») боз ҳам равшантар намудааст. Ӯ худ зарбулмасал ҳолату вазъияти персонажро муайян мекунад: Марзаи тамоқузори Фармони Мурод камтар сабзида рушд кардааст. «Ба болои сӯхта намакаоб! Нисфи ниҳолҳои марзаӣ ӯро кирм задааст...» («Туфанги думилла»).

Ибораҳои рехта, маҷозу кинояҳо низ аз унсурҳои муҳими офариниши образи манзара ва вазъият буда, дар ҳикояҳои Баҳманёр мавқеи хоса доранд. Кинояву ташбеҳоти истифодакардаи нависандаро ба ду гурӯҳ ҷудо карда мумкин аст. Гурӯҳи якум кинояву ташбеҳҳои анъанавии мардумро фаро мегирад, ки хеле маъруфанд ва муаллиф дар мавридҳои лозимӣ онҳоро ба қор бурдааст. Масалан, кинояҳои «... падарат одами хуб буд: *пашиа рӯи лабаи ишинад, киш намегуфт*» («Туфанги думилла»); «*Ин гӯрсӯхта, аз ҳеҷ бало наметарсад*» («Шикордузд»). Ибораи рехтаи “бо собуни касе ҷомашӯӣ кардан” дар контекст: «Аммо ду-се қут-кути дигари

Пӯпак кифоя буд мурғон фаҳманд, ки бо собуни ин хурӯсак чомашӯӣ накардаанд («Хӯрусакӣ парпо Пӯпак»). Ташбеҳи суннати: «Аҷаб занаке зоча барин мегардад...» («Лағжиш»).

Гурӯҳи дигари ибораҳо, кинояву ташбеҳҳо нависанда навоварона эҷод кардааст. Гуфтан мумкин аст, ки дар эҷоди унсурҳои мазкур Баҳманёр ба суннати гуфторӣ мардум тақия карда, ба муваффақият ноил гаштааст. Чунончи, намунаи эҷодкоронаи киноя: «Хӯш, мехостед, ки кирмҳо фақат тамокуҳои маро нобуд кунанд? Пагоҳ планро аз кирмҳо намекурсанд-ку, аз ман мекурсанд» («Туфанги думилла»). Кинояи дигарро муаллиф ба шакли духӯра овардааст: «Борон даме нарм-нарм мерехту даме шиддат мекард. «Матори осмон ҳам нағмагар шудааст!». Ин ҷо калимаи “матор” ҳам ба маънои муҳаррик омадааст ва ҳам ба маънои луғавии худ “борон”, чунки дар забони арабӣ боронро “матар” мегӯянд.

Ташбеҳҳои эҷодкорона дар асарҳои Баҳманёр зиёданд, ин ҷо мо аз онҳо чанд намуна меорем, ки мафҳуми матлубро равшан месозад: «Аммо тиреза чун фарёди гунг хомӯш буд» («Лағжиш»). «Чунон гарм, ки аз тан чун аз поруи гарм хавр меҳезад» («Лағжиш»). «Вай тухмҳоро чун Павлов мағзи сари сағҳоро бо пурбин дид, бо заррабин дид ва чун Архимед «эврика!» гӯён нидо кард» («Каромоти мулло Бухоризода»).

Ҳамин тарик, Баҳманёр дар баробари воҳидҳои луғавию фразеологӣ ва паремиилогии анъанавӣ намунаҳои ҷолибу баробарвазни онҳоро эҷод кардааст, ки барои ифодаи матлабу мақсад бисёр созгор афтаданд.

Дар асарҳои Баҳманёр боз як падидаи бисёр ҷолибу пураҳамият ва сазовори арҷгузорию истехсон ба назар мерасад. Нависанда дар масъалаи номгузорӣ саликаи волои интиҳоби номҳои зеборо дорад. Номҳои интиҳобнамудаи ӯ аксар тоҷикиянд, баъзеашон ҳатто решаҳои суғдӣ доранд (Жарфи Вағнич, Шеданзо, Шанобурз). Ономастика – номгузорию Баҳманёр хеле шоирона аст ва ҳар як исми хоси гузоштаи ӯ моҳият, хусусият, хислат ва нишонаҳои дигари объект ё шахсиятро дар худ таҷассум кунонидаанд. Номгузорӣ ё тасмийи қиссаву ҳикояҳои нависандаро метавон ба бахшҳои зерин фасл намуд:

1. **Номҳои инсонҳо** (антропонимия): Фариштамоҳ, Моҳак, бобои Шодмон, Фармони Мурод, Шераки Хол, кампири Зира,

Осуда, Хуррами Мардон, Бахроми Комрон, Хурсанди Дабирон, Шопури Яздон, Навбахт, Барзуи Озарпур, Парисо, Шоҳак, Ноҳид, Бобуна, Гулча ва ғ. Инчунин лақабҳои одамон: Фармони Тӯфанги Думила, Холдори Чилдурӯғ, Холи Девзӯр, Бабраки Лӯлӣ, Хирси Беша, Паланги Сармадара, Шери Майдон ва чанде дигар.

2. **Номи мавзӯҳои ҷуғрофӣ** (топонимия): кӯҳи Обшорон, Шеданзо, Шанобурз, Ҷари Сурх, Жарфи Вағнич, майдони Хампасти, камари Гӯроба, фарози Хорбуна, дунги Жаврак, толаи Барзу, гарданаи Рез, фарози Ялмо, Тегаи Шер, ағбаи Шери Хуфта ва ғ.

3. **Номи чонварон** (зоонимия): номи аспҳо – Охутак, Сафдар, Шангул; номи сағҳо: – Шерафкан, Малла, Ландахур; номи хурӯсҳо – Куланг, Пӯпак; номи буз – Ҳашак.

4. **Номи мавзӯҳои марбути об** (гидронимия): кӯли Қаҳрабо, чашмаи Ният, чашмаи Нӯшин, Кафкрӯд.

5. **Номи ҷирмҳои осмонӣ** (астронимия): ситораи Гармопараст, бурҷҳои Суфраи сагканда, Хирман, Ҳасанаки якдаста, Пайраҳаи охувон, Аждаҳо, Говчарон, Бузургманиш, Аспи болдор, Гӯшвора, Бекас.

Баҳманёр ҳамчун адиби мушоҳидакор таҷрибаҳои мардумро дар бобати номсозии номгузорӣ ба назар гирифта, чунин исмҳои ҳосе эҷод кардааст, ки қонуният ва қорҷӯбаи тасмияро убур намекунад.

Қорбурди Баҳманёр аз баҳри пурғавҳари фарҳанги мардум бо ин намунаву ишораҳои, ки дар ғавқ зикр шуданд, маҳдуд намешаванд. Истифодаи мазмуни афсонаву ривоят, нақл ва шӯҳҳои мардумӣ дар услуби ӯ возеҳ ба назар мерасанд. Чунин шодобу баҳраӣ шудан аз фарҳанги мардум табиист, ки мундариҷоти ҳикояҳои ӯро рангин карда, онҳо зудтар ва хубтар дар зеҳну дилу дидаи хонандагон маскан мегиранд.

Китобнома

1. Авесто. Тарҷумаи ва шарҳи Ҷ. Дӯстхоҳ. Авесто. /-Душанбе: Қонуният, 2001.

2. Баҳманёр. Дуди ҳасрат. / Баҳманёр. -Душанбе: Адиб, 1994;

3. История литератур народов Средней Азии и Казахстана. - Москва: Издательство Московского университета, 1960;

4. Чунакова О.М. Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифологических символов. / О.М. Чунакова. –Москва: Восточная литература, 2004.

**ОПИСАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ В
РАССКАЗАХ БАХМАНЯРА**

Бахманяр считается одним из популярных и успешных писателей современной таджикской литературы. В его повестях и рассказах изображены ряд незабываемых образов с традиционной окраской и актуальные проблемы повседневной жизни горного селения Сармад. Писатель для обогащения оттенка своих образов использует сюжетов народных сказок и легенд, мифологических мотивов, пословиц и поговорок. Ономастика цикла рассказов Бахманяра, в том числе антропонимия, топонимия, гидронимия и зоонимия основываясь на традиционную ономастику выполняют художественно-эстетическую функцию.

Ключевые слова: Бахманяр, таджик, литература, рассказ, фольклор, образ, ономастика.

**DESCRIPTION OF FOLK CULTURE ELEMENTS IN
THE STORIES BAHMANYAR**

Bahmanyār is considered one of the most popular and successful writers of modern Tajik literature. In his novels and short stories he depicts a series of unforgettable images with traditional colors and problems of everyday life of mountain village – Sarmad. Writer for enrichment of their images uses plots of folk tales and legends, mythological motifs, proverbs and sayings. Onomastic of the Bahmanyār stories, including anthroponyms, toponyms, and hydronyms, zoonyms are based on traditional onomastic, which have artistic and aesthetic functions.

Keywords: Bahmanyār, Tajik, literature, story, folklore, image, onomastic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дилшод Рахимов- мудири шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиноси ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология; тел.: (+992) 90 784 27 85; e-майл: dilshodr@gmail.com.

Сведения об авторе: Дилшод Рахимов- заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: (+992) 90 784 27 85; e-майл: dilshodr@gmail.com.

About the author: Dilshod Rahimov- head of Department of Folklore of Institute of language, literature, Oriental studies and Written Heritage of Rudaki Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences; ph.: (+992) 90 784 27 85; e-mail: dilshodr@gmail.com.

**НУКОТЕ ДАР БОБИ САБКИ РУБОИЁТ ВА
ДУБАЙТИҲОИ ОМИЁНАИ ТОЧИК**

Рустам Оймаҳмадов

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси
хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ*

Фарҳанги ҳар қавме бо андешаҳо ва эҳсосоти дарунии мардумаш дар тӯли таърих шакл мегирад. Бар ин асос, фолклор ё адабиёти омиёнаи ҳар миллат, баёнгари тарзи фикр эҳсосот ва рӯҳиёти он миллат аст; то чое, ки метавон иддао кард, адабиёти омиёнаи ҳар қавме барои пажӯҳишгарони адабӣ ва иҷтимоӣ, асл ва асос ба шумор меояд. Фолклори ҳар миллат амонати фарҳангиест, ки ҳамвора сина ба сина аз насле ба насли дигар мунтақил мешавад. Имрӯз бо вуруди башар ба даврони модерн ва дар натиҷаи камтаваҷҷуҳии насли кунунӣ дар кишварҳои дар ҳоли рушдбӣ ба ҳифзи фолклор ва адабиёти шифохӣ, бими он меравад, ки ин бахш аз мероси маънавии башар ба фаромӯшӣ супурда шавад. Бинобар ин, ҳар пажӯҳише, ки дар ин замина анҷом шавад ва мувҷиби мондагории фолклор шавад, илова бар арзиши илмӣ, дорои арҷи инсонӣ низ маҳсуб мешавад.

Адабиёти омиёна, тамоми хунарҳои адабӣ аз ҷумла шеър, маросимҳо, бозӣ, чистон ва лолоӣ ва ғайра ро дар бар мегирад, ки аз зехн ва забони мардуми як сарзамин баромаданд ва ба унвони сарвати гаронбаҳо дар синаи мардуми ҳар қавм ва миллат ҷо дорад. Мардуми тоҷик бо шеър зиндагонӣ мекунанд; ба гунае, ки дар Тоҷикистон касе ёфт намешавад, ки шеъре аз бузургони шеъри форсӣ ё сатре аз адабиёти шифохӣ дар хотираш надошта бошад. Гӯе шеър бо рӯҳ ва ҷони мардуми порсизабон аз азал танида шудааст. Бештари ашъори роиҷ дар афвоҳи тоҷикон, дар қолабҳои рубой ва дубайтӣ ҳастанд. Адабиётифолклори мардуми тоҷик, бахусус рубоӣҳо ва дубайтӣҳо, гиреҳи маҳкам ва ногуастани бо зиндагонии мардуми тоҷик доранд, ки бо кашфи ин рубоӣёт метавон пай баҳолати зиндагии иҷтимоӣ ва рӯҳиёти равонӣ ва шахсияти фарҳангии мардуми тоҷик бурд. Ин дубайтӣҳо варубоӣҳо бо мавзӯҳои гуногун дар ҷашнҳо ва маҳофил ва меҳмониҳо бар сари забонҳост; то чое, ки ҳатто модарон ҳам дар канори гаҳвораи кӯдакони худ ин қабил рубоӣҳо ва дубайтӣҳоро ба ҷои лолоӣ замзама мекунанд.

Дар сайри таҳаввули таърихӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, бахусус дар даврони ҳафтодсолаи ҳукумати Шӯравӣ дар омехтагии фарҳанги Тоҷикистон бо сойири милал, боиси ривочи луғатҳои бегона ва таъсирпазирии адабиёти тоҷик аз забони русӣ ва забони сойири милали Шӯравӣ шуд. Бар хилофи Эрон ва Афғонистон, ки суннани забонӣ бо хати форсӣ ҷойгоҳи худро ҳифз намуд. «Дар лексикаи (вожаҳо) забони тоҷикӣ аз забонҳои арабӣ, форсӣ, ўзбекӣ, русӣ ва ғайра калимаҳои зиёд гирифтааст. Ҳамчунин ба воситаи забони русӣ калимаҳои интернационалии бисёре низ вориди ин забон шудааст» (Хусейнов, Х., Шукурова 1938, 256). Ҳарчанд забони форсӣ дар Эрон низ пас аз ошноӣ бо фарҳанг ва адабиёти Ғарб (махсусан Англия ва Фаронса) дастхуши дигаргуниҳое шуд.

Бо ин ҳол баҳши васе аз адаби тоҷик дар қолабҳои фолклор дастнахурда боқӣ монд. Акнун ҷамъоварӣ ва анҷоми пажӯҳишҳои сохтори ва муҳтавоӣ ба рӯи ин манобеъи фолклор илова бар арзиши илмӣ, кӯмаки шоён низ ба ҳифзи баҳше аз мероси ғаронбаҳо ва муштараки форсизабонон хоҳад кард.

Вижагиҳои рубоӣҳо ва дубайтиҳои омиёна

Рубоӣҳои дубайтиҳои омиёнаро ғолибан мардуми одӣ, нашоирон ирасмӣ, шинохташуда ба бузург, сурудаанд. Ба ҳамин хотир вижагиҳои ин рубоӣҳо ва дубайтиҳо бо шеърҳои шоирони расмӣ куллан мутафовит аст. Ва он чи ниёзи рӯҳии мардуми одӣ будааст дар ин рубоӣҳо ва дубайтиҳо мунъакис шудааст. Ба ин рубоӣҳо ва дубайтиҳо содагии зиндагии рустой ҳарфи аввалро мезанад ва ҳамчунин нола аз бевафоӣҳои рӯзгор, мушкилоти зиндагӣ, фироқ, ишқ, бадахлии замона, дӯстӣ, интизор, марг ва ғайра бо забони бисёр сода ва раван дар сар то сари рубоӣҳо ва дубайтиҳои омиёна дида мешаванд. Ҳамин хосияти содагии забон ва мазомини муштараки башари метавон бузургтарин ва шохистарин вижагии ин қабил ашъор донист. Бархе аз ин рубоӣҳо ва дубайтиҳо ба далели гумном будани ғӯяндагон ва алоқии мардум ба онҳо вижагии гардишӣ ба худ гирифтаанд ва минтақа ба минтақа ва маҳал ба маҳал дар ҳоли гардиш ҳастанд ва ин амр боис шудааст, ки мардуми ҳар минтақа бо салиқии худ мисраҳои онро ҷо ба ҷо намоянд, ё вожаеро аз он бикоҳанд, ё ба он биафзоянд. Наметавон бо қатъият назар дод, ки асли ин гуна ашъор чӣ будааст ё марбут ба чӣ давраи таърихӣ аст. Бархе аз ин ашъор, он қадар гарданда ҳастанд, ки ҳатто дар марзи Тоҷикистон низ махсус намондаанд.

Ба ин чанд намуна таваччуҳ шавад, ки дар байни аҳолии кишварҳои форсизабон бо андаке ихтилоф, муштарак аст:

Тоҷикистон	Афғонистон	Эрон
Шакурзода, М.(7,25)	Каримӣ, С. донишҷӯи докторои ҳуқуқ (2009)	Кадканӣ, Ш.(6,611)
Чашмони сиё ба ноз мегардонӣ, Моро зи сари бурида метарсонӣ. Мо гар зи сари бурида метарсидем, Дар кӯчаи ошиқӣ намеғалтидем.	Чашмони худа ба ноз мегардонӣ, Моро зи сари бурида метарсонӣ. Мо гар зи сари бурида метарсидем, Дар маҷлиси ошиқон намерақсидем.	Сесад гули сурх як гули насронӣ, Моро зи сари бурида метарсонӣ Мо гар зи сари бурида метарсидем Дар маҳфили ошиқон намерақсидем

Аз ин даст муштаракотро дар адабиёти фолклории се кишвари форсизабон зиёд метавон дид, ки ниёз ба мақолаи ҷудогонае дар баҳси иштирокоти фолклори се миллат дорад. Дар ин ҷо зикри ҳамин чанд нуктаба андешаи мокифоят дошта бошад.

Дубайтӣ ва рубоӣ аз қолабҳои кӯҳани шеърӣ форсӣ аст, ки бештар аз қолабҳои дигари шеърӣ форсӣ дар миёни мардуми одии кишварҳои форсизабон реша давонида ва бо фарҳанги онҳо болидааст.

Устод Раҷаб Амонов фолклоршиноси номии тоҷик дар бораи қолаби рубоӣ мегӯяд: «Адабиёти катбии халқи тоҷик, ки худ таърихи беш аз ҳазор сол дорад, дар оғози пайдоиши худ, рубоиро ба гунаи густурда мавриди истифода қарор дод... Бад-ин тартиб рубоӣ, ҳам дар назми шифоҳии халқи тоҷик ва ҳам назми китобии он, ҷойгоҳи бисёр муҳимро ишғол намуд» (Қайюм, 1352). Раҳимов Дилшод фолклоршиноси тоҷик вазни рубоиро вазни халқии форсии тоҷикӣ медонад ва бо таъя ба пажӯҳгарони адабиёт асли

шаклгирии онро ба падари шеъри порсӣ, устод Рӯдакӣ нисбат медиҳад. (Раҳимов, 78). Доктор Шамисо дар китоби Ошноӣ бо арӯз ва қофия: вазни дубайтиро ҳазаҷаи мусаддаси маҳзуф, бар вазни мафоилун, мафоилун, мафоил ва вазни аслии рубоиро ҳазаҷаи ахраби макфуфи мачбуб бар вазни мафъулу мафоилу мафоилу фааъл овардааст. (Шамисо, 56-57)

Нукоте дар боби сабки рубоиёт ва дубайтиҳои тоҷик

Сохтори рамзи мисраи аввал

Аз он ҷо, ки дубайтиҳои омиёна дар ҳавза ва соҳаи берун аз манзумаи адабиёти расмӣ ва мактуб халқ шудаанд таъён усули сохторӣ ва қавоиди зебошиносии маҳсус ба худро доранд. Санҷиши шеъри омиёна бо қавонини шеъри расмӣ, роҳ ба ҷое намебарад. Ҳатто табақабандиҳо ва саноеъи балоғии шеъри расмиро наметавон тамом ва камол дар таҳлил ва баррасии шеъри омиёна ба қор бастан. Ҳарчанд дар баррасии сатҳи адабии рубоиёт ва дубайтиҳои омиёнаи тоҷик ба ночор аз ҳамон табақабандӣ ва номгузориҳои балоғати расмӣ суд ҷустаем, аммо ҳақиқат он аст, ки дар бисёре аз намунаҳо, мутобиқати айн ба айн миёни бархе аз намунаи хоси рубоиёт, бо табақабандии суннати расмӣ вучуд надорад. Ба унвони мисол аз барҷастатарин вижагиҳои балоғии ин ашъор ҳузури рамзҳо ва намодҳои аст, ки дар дубайтиҳо шабакаи дар ҳам танида аз тадобиरो месозанд. Рамзҳои, ки на самбул аст ва на истиора, балки таркибе ҳаст аз ин ҳар ду дар сохтори ташбеҳи тамсилӣ. Ва барои рӯшан шудани ин матлаб намунаеро зикр мекунем. Дар бисёре аз дубайтиҳо мисраи аввал дар нигоҳи нахуст иртиботе бо абёти дигар надорад, ба унвони мисол:

Ин бедаи баланд соя надора, шинам,

Ин акаи худам бача надора, гирам.

Эй подшоҳи қарим и акама те бача,

Сардаст кунам, барам сари куча.

Дарахти бед умуман такаҷоҳ ва истироҳатҷоҳи мардум будааст ва бед агар пурбарг ва шохсор набошад суде надорад. Чаро ки сояаш кӯтоҳ ва тунукаст; яъне ҳосили ҳаёти бед соя ва офият ва оромише аст, ки метавонад фароҳам оварад ҳамчун фарзанде, ки метавонад мояи дилхушӣ ва такаҷоҳи зиндагӣ шавад. Дар ин намуна бед ва соя истиорае аст аз инсон ва фарзанди ӯ ва ҳам рамзи умри солиён аст ва тасвири дар сояҷаҳи бед нишастан тамсиле аст баҳрамандии фарзанд. Ҳоло иртиботе ба зоҳир гусастаи мисраъ бо

дигар мисраъҳо равшан мешавад. Бед ва соя тадоъигари акава фарзанде аст, ки бояд дошта бошад. Мисоли дигар:

*Себ дар камарай решаи себ дар камарай,
Мо месузем, чӯраи мо беҳабарай.*

Чӯра ҳамон ёр, маъшук ва дӯст аст ва камар кӯҳ аст, ки рамзе аст аз сафар ва дурӣ. Рубой дар боби дур афтодани ду ёр аст. Аммо мисраъи аввалчи иртиботе бо ин маъно дорад? Ин иртиботро аз ду ҷиҳат метавон шарҳ дод. Яке ин кисеб бар шоха аз реша чудо афтодааст; ҳарчанд ҳаёт ва зиндагиаш вобаста ва маҷнунӣ реша аст, ҳамчун ёр, кибо ишқи ёр ҳаёт меёбад. Дуввум ин ки бар асоси расм ва оин, ки ёр ба ёр себ мефиристад гоҳ низ онро бо нақшу нигор меорояд ва ин ёдоварӣ аст ба пойдорӣ ва таъахуҷ ва вафодорӣ ва аз ҳамин ҷо себ рамзи пайванд ва аҳду паймон шудааст. (Ин себи нақшкардара ёр овардааст, Аз бахши ман турфанигор овардааст. /Себат метиям тамоми себам холай, Пучала шудай дар гушаи румолай, Пучала шудай дар буякош мо мастем, Бо ваъдаи додагит хануз ҳастем) шабакаи реша, себ, камар, кӯҳ ва расми себ овардан, мунҷар ба тадоъии маъноӣ аслии шеър хоҳад шуд. Агар бихоҳем сохтори кулӣ ва такроршавандаи барои ин дубайтиҳо нишон бидиҳем ҳамин вижагист, яъне беиртиботии зоҳирии мисраи нахуст бо дигар мисраъҳо, ки албатта ёфтани иртибот ва пайванд миёни онҳо, бастагӣ ба шинохти рамзҳо ва баёни тамсилии он аст. Дар ҳақиқат мисраъи нахустии дубайтӣ ҳамвора даричае аст ба маъноӣ куллии он, киилова бар фазосозӣ ва халқи тасвир ба шакли муъҷаз, усораи маъноӣ дубайтиро баён мекунад. Ба чанд намунаи дигар таваҷҷуҳ кунед, ки мисраъи аввали он чунин аст:

*Эй куҳи калон туро камар мебояд,
Фарзанди азиз туро падар мебояд.*

*

*Ангуштари дастам ба дарё рафтаӣ,
Ширинписари холаам ба савдо рафтаӣ.*

*

*Лола-лола ба дил сиёҳидора,
Ёракма бубин аз ман ҷудой дора.*

*

*Дар хирмани тоза донае нест акама,
Аҷал омадаӣ баҳонае нест акама.*

*

*Афтов расид шохаки анчиранда,
Тире бизад пояки нахчиранда.*

*

*Ҳаргиз нагирад шохи чанор дулона,
Ҳаргиз нашавад ёри қадим бегона.*

Сохтори мунозира

Дар бисёре аз дубайтиҳо бо сохтори гуфтугӯ ва мунозира мувоҷиҳем, ин гуфтугӯ метавонад бо маъшук бошад ё бо Худо ё бо хештан. Аз сӯе бар ҳузури мардум низ аксаран бо иборати «*мардум меган*» таъкид мешавад. Иртибот ва муошират ва маишат бо якдигар дар зиндагии суннатӣ ва баҳусус рустой аз бунёдитарин вижагиҳои ин навъ зиндагӣ аст бар хилофи ҳаёт ва ҳузури мунзавӣ ва дар хилвати инсонӣ муосири шаҳрӣ.

Дар ҳақиқат ҳаёти мардумони рустой бар пояи муошират ва ҳамзистӣ бино шудааст ва сохтори гуфтугӯ низ ноҳудоғох ва ба шакли табиӣ воридаи ин гуна дубайтиҳо шудааст. Иборати «*мардум меган*» нишоне аст аз воқуниш ва таомули мардум дар ҷаҳони ин дубайтиҳо, яъне мардуме, ки мунфаъил ва мунзавӣ нестанд ва гуфтугӯ ва ҳатто насиҳат ва андарз ва даҳолат дар ҳаводиси зиндагии ҳусусии афрод, оинаест тамомнамо, аз шакли зиндагӣ ва зисти суннатӣ.

Нуктаи дигаре, ки аҳамият дорад, ин аст, ки ровии ин ашъор як ровии доноӣ кул нест, балки ровии аввалшаҳс аст. Агар дубайтӣ аз ғам ва андӯх суҳан мегуяд ё баёни шодмонӣ ва хушӣ аст ё шиква аз касе ё чизе ва ғайра, инҳо ҳама аз манзар ва забони як ровии кул бар нахоста, балки ровӣ ҳамон аст, ки он ҳодисаи шод ё ғамгин барои ӯ руҳ додааст. Ин матлаб аз ҷиҳати дигар низ қобили таваҷҷуҳ аст. Ҷаро ки нишон медиҳад ин ашъор ба ростӣ аз забони мардуми омӣ суруда шудаанд. Ва худ дар бораи ҳаводиси зиндагии худ суҳан гуфтаанд ин офариниш ва халлоқиятро бар уҳдаи ровии севумшаҳс ва шоири барҷаста нагузоштаанд.

Ин нукта низ қобили зикр аст, ки гуфтугӯ ва таомул ва иртибот чунон нақши пурранг ва густурдае дар ин шеваи зиндагӣ дорад, ки ҳатто ровӣ бо табиат низ гуфтугӯ мекунад ва ӯро мавриди хитоб қарор медиҳад; харчанд ин гуфтугӯ бо

табиат шакле аст аз ҳамон истиораи макниа дар адабиёти расмӣ. Аммо ин чо ҳадаф офариниши санъат набудааст, балки бар асоси ниёзи рӯҳӣ ва одоти нохудогоҳ табиат низ шакли инсонӣ ба худ мегирад. Чаро, ки ба ҳамон мизон, ки мардуми дигар, дар зиндагӣ ва маош ва сарнавишти инсон таъсир доранд, табиат низ омили бисёр муҳим дар гузарои зиндагӣ аст.

Нигоҳе, ки як инсони рустой ба Осмон ваЗамин дорад, бо нигоҳи як инсони шахрӣ тафовути асосӣ дорад. Замин барои инсони рустой ҳукми тақиягоҳи маишад аст ва Осмон низ баракати зиндагӣ. Замин танҳо тудай аз санг ва хор нест ва Осмон сақфи баланд ва сода, балки Замин ва Осмон ҳамчун ду пуштибон ва ёвари инсони рустоиянд ва аз ҳаминчост, ки тамоми аҷзо ва мазоҳири ин ду ёвар низ ҳаёт меёбанд ва мавриди хитоб, мунозира ва гуфтугӯба гунаҳои шукр, ё шикваи инсон қарор мегирад.

Корбурди «*мардум меган*»-ро ба шакли гуфтугӯ ва мунозира бо басомади боло, ки ҷузъи мотивҳо ва тақияломҳо аст дар ин дубайтӣ ва рубоиёт дида мешавад. Ба унвони мисол ба ин чанд намуна рубой таваҷҷуҳ кунед:

Себ дар камарай решаи себ дар камарай,

Мо месузем рафиқи мо беҳабарай.

Мардум меган: *ин муаллим раҳгузарай,*

Оҳи дилам аз оташи дузах батарай.

Ванҷай, Ванҷай, дилам хумори Ванҷай,

Гирдоби сафед ба руи оби Панҷай.

Мардум меган: *ки рангут ай оча зардай,*

Бачаам ай танам ҷудову рангам зардай.

Соли ману соли бачаам гусфандай,

Ҷони ману ҷони бачаам пайвандай.

Мадум меган: *бачаат чӣ рангай?*

Чиликаку борикаку гандумрангай.

Забони ишорот

Яке аз вижагии дубайтиҳо ва рубоиёти омиёна дар баён ва васфи маъшук, бо забони бадан аст. Яъне маҷмуаи ҳаракот, саканот ва рафторҳои, ки вочиди паём ва ишорот

аст. Ҳамчун «*шона боло андохтан*», «*руй баргардондан*», «*абру парондан*», «*аз гушаи чаим нигаристан*» ва ғайра. Шояд битавон аглаби ин ишороти рафториро дар ду дастаи калон табақабандӣ кард. Яке рафторҳое аст, ки ҳомили паёми «*қабул*», «*пазириш*» ва «*сулҳу ошӣ*» аст. Ва дигари рафторҳое аст, ки ба навъи ба радду инкор ва тағофул ва тазохур ба истиғно ишора дорад. Аз ин ҷиҳат ва ба далели ин корбурд аз забони бадан ва ишораҳои зимнӣ, шеър вачҳи киноӣ ба худ мегирад. Ба чанд намуна аз ин ашъор тавачҷӯх кунед:

*Долони буланд ҷои қошпаронӣ,
Ай хирмани гул рута намегардонӣ.
Мову ту будем ҷураи дилу ҷонӣ,
Кофир ту мара миёни роҳ мемонӣ.*

*Ай дур нигоҳ карданот маъниши чӣ?
Ангушта ба лаб газиданот маъниши чӣ?
Ангушта ба лаб газиданот маънои рост.
Дилдодану по кашиданот маъниши чӣ?*

*Садбарги сафеду сураи ёсинӣ.
Шоҳаври сиёҳ шудаю мепесонӣ
Афтови қарог шудаю месӯзонӣ,
Ҷигарои сад порама мерезонӣ.*

Ҳамонгуна мебинем, ки рубоиёт ва дубайтиҳои омиёна, балоғат ва вижагии хоси худро доранд. Ва аҷзои сохтори он комилан мутобиқ бо вижагиҳои хоси худ, яъне шароити зисти мардуми оддӣ аст.

Пас муҳимтарин нуктаҳое, ки барои таҳлил ва баррасии балоғати рубоиёт ва дубайтиҳои омиёна лозим аст:

а) Шиноҳти нимод, самбул ва рамзҳое аст, ки миёни мардуми оддӣ ривож доранд ва маъмулан дар мисраҳои рубоиёт ва дубайтиҳо гоҳе ба сурати беиртибот зоҳир мегарданд ва барои шиноҳт ва иртибот байни ин мисраҳо, шиноҳти ҳамин нимодҳо, самбулҳо ва рамзҳо, ки баёни тамсилӣ аст, лозим аст.

б) Аносури муҳими зиндагӣ ва табиат, ки дағдағаи аслии мардуми рустой ва суннатӣ аст. Монанди муошират бо

якдигар, ҳатто бо табиат, ки дар зиндагии суннатӣ баҳусус рустой аз бунёдитарин вижагиҳои ин навъ зиндагӣ аст. Ва ин шароит боиси ба вучуд омадани истилоҳоти хос дар ин навъ ашъори мардуми одӣ мешавад, ки бо адабиёти расмӣ комилан мутафовут аст. Мисли истилоҳи «*мардум меган*».

в) Маҷмӯаи ҳаракот ва саканот ва рафторҳое, ки дорои паём ва ишорот аст. Ҳамчун «*шона боло андохтан*», «*руй баргардондан*», «*абру парондан*», «*аз гушаи чаим нигаристан*» ва ғайра, ки марбут ба забони бадан аст ва инҳам аз дигар вижагиҳои хоси рубоиёт ва дубайтиҳоиомиёна маҳсуб мешавад.

Китобнома

1. Амонов Р. Рубоиҳои халқӣ ва рамзҳои бадеӣ. – Душанбе: Дониш, 1987.
2. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 295с.
3. Хусейнов Х., Шакурова, К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
4. Қайюм А. Адабиёти омиёнаи Таҳор. – Таҳор: Адаб, 1352. №3. – С.61-69.
5. Шамисо С. Ошноӣ бо арӯз ва кофия. – Техрон: Фирдавс, чопи 16, 1379. – 144 с.
6. Шафии К. Бо чароғ ва оина. – Техрон: Сухан, 1390. – 761с.
7. Шакурзода М. Себи Самарқанӣ. – Техрон: Рӯзна, 1379. – 86с.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОСТОНАРОДНЫХ ТАДЖИКСКИХ ЧЕТВЕРОСТИШИЯ И РУБАИ

В этой статье исследуются особенности просто народных таджикских четверостишия и рубаи (видь четваростишия) простонародной литературы и их острота использована в их стиле. Введенные рубаи и дубайти в это статье собрано из группы людей по таджикского народа, также из некоторых источников пысем.

Ключевые слова: таджикский фольклор, рубаи, дубайти, описание структура.

**SOME FEATURES OF PEOPLE JUST TAJIK QUATRAIN
AND RUBAI**

This article explores the features and folksy Tajik pantun and tetrastich (quatrain types) simple literature and its sharpness of their style. Entered pantun and tetrastich in this article collected from a group of people of the Tajik people, as some sources of letters.

Keywords: Tajik folklore, pantun and tetrastich, a description of the structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Оймаҳмадов Рустам – ходими илмии шӯбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология; тел: 931093999; Email-: rustamjon99@gmail.com;

Сведения об авторе: Оймаҳмадов Рустам – научный сотрудник отдела фолклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ; Тел.: 931093999; Email-: rustamjon99@gmail.com;

About the author: Oymahmadov Rustam - the folklore researcher, Department of the Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan Rudaki; Tel .: 931093999; Email-: rustamjon99@gmail.com;

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъб мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳои гирад, ки бо навоҷарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯяи қоғази сафедаи андозаи стандартӣ (А4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набояд. Хошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои қор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва қор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хоричӣ оварда мешавад; осори як

муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Куллийет. Ҷ. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. - 555 саҳ.

2. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ С.* Маъноӣ калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А.Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1./С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. *Айни С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А.Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, street. Sharifjan Huseynzade, 35, Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 27, the editors of "Literature", tel. : (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan

Established in 2010
published quarterly

Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan

Chief Editor

Rahmatullozoda Sakhidod, Ph.D

Deputy Chief Editor

Askar Hakim, Ph.D

Executive Secretary

Shamsiddin Muhammadiev, Ph.D

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,
office 27, Huseynzoda St. 35,
Dushanbe city, 734025. Pnone.: (+992
372) 21-22-40; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan on November 12, 2015, №
0095.

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Imomzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Mulloahmadov (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J.Nazriev (Corresponding member of the Academy
of Science of the Republic of Tajikistan)

D.Saymiddinov (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A.Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences,
professor)

G.Juraev (Doctor of Philological Sciences,
professor)

H.Rajabov (Doctor of Philological Sciences,
professor)

O.Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences,
professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences,
professor)

K. Iskandarov (Doctor of Historical Sciences)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)

Kh.Kalandarov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and Written
Heritage of the Academy of Sciences of the
Republic of Tajikistan, 2016

*Ба матбаа супорида шуд 24.11.2016
Барои нашр имзо шуд 25.11.2016
Чопи офсети. Ҷузъи чопӣ 14,1. Андоза 70x100 1/8.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №....*

ҶСК «Чопхонаи Дониш»
ш. Душанбе, кӯчаи С. Айни 121, бинои 2